

**ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҶОИ НАВИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН**

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ТЕХНОЛОГИИ
ТОҶИКИСТОН**

1 (1) 2018

**Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ
Серия гуманитарные науки и профессиональная
педагогика**

**ВЕСТНИК
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТАДЖИКИСТАНА**

Душанбе
2018

ISBN 978-99947-0-022-6
ББК 22.3+22.1+24
П-14

Сармухаррир:
н.и.т., дотсент Амонзода И.Т.

Главный редактор:
к.т.н., доцент Амонзода И.Т.

Чонишини сармухаррир:
н.и.т., и.в. проф. Ҳақимов Ғ.Қ.

Заместитель главного редактора:
к.т.н., и.о. проф. Хақимов Ғ.Қ.

Котиби масъул:
н.и.ф.-м., и.в. проф. Исмоилов М.А.

Ответственный секретарь:
к.ф.-м.н., и.о. проф. Исмоилов М.А.

Ҳайати тахририя:

Ҳочамуроодов О.Х., - д.и.ф., профессор; **Қурбон Восеъ** – д.и.ф., профессор; **Ҷононов С.Ҷ.** - д.и.фал., профессор; **Бобоев Х.Б.** – д.и.таъ., профессор; **Хуррам Раҳимзод** - д.и.п., профессор; **Самиев А.Х.** - д.и.фал., профессор; **Сатторзода А.А.** - д.и.ф., профессор; **Иброҳимов М.Ф.** – д.и.таъ., и.в. профессор; **Одинаев Н.С.** - н.и.ф., дотсент; **Ҳусанова Т.Қ.** - н.и.п., дотсент; **Шарифов И.У.** - н.и.фал., дотсент; **Умарова Б.Х.** – н.и.п., и.в. дотсент; **Носиров С.М.** – н.и.ф., и.в. дотсент.
Яминова З.А. – н.и.т., тахриргари техники.

Редакционная коллегия:

Ҳоджамуроодов О.Х., - д.ф.н., профессор; **Қурбон Восеъ** – д.ф.н., профессор; **Джононов С.Дж.** - д.фил.н., профессор; **Бобоев Х.Б.** – д.и.н., профессор; **Хуррам Раҳимзод** - д.п.н., профессор; **Самиев А.Х.** - д.фил.н., профессор; **Сатторзода А.А.** - д.ф.н., профессор; **Иброҳимов М.Ф.** – д.и.н., профессор; **Одинаев Н.С.** - к.ф.н., доцент; **Ҳусанова Т.Қ.** - к.п.н., доцент; **Шарифов И.У.** - к.фил.н., доцент; **Умарова Б.Х.** – к.п.н., доцент; **Носиров С.М.** – к.ф.н., доцент.
Яминова З.А. – к.т.н., технический редактор.

***

Маҷаллаи илмӣ-амалии “**Паёми ДТТ**” ба рӯйхати **Индекси илмии иқтибосии Россия**, ки натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳои номзадӣ докторӣ бояд дар онҳо нашр карда шаванд, дохил карда шудааст.

Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҚТ дар бораи сабти номи ташкилотҳои таъбу нашр № 0113/ЖР аз 01 апрели соли 2016.

Шартномаи № 818-12/2014 бо ҚЭИ оид ба воридшавӣ ба системаи ИИИР

Научно-практический журнал «**Вестник ТУТ**» включен в **Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)**, в котором должны быть опубликованы основные научные результаты диссертации на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Свидетельство о регистрации организаций, имеющих право печати, в Министерстве культуры РТ № № 0113/ЖРот 1 апреля 2016г.

Договор НЭБ №. 818-12/2014 о включении журнала в РИНЦ

***

Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (1 (1) 2018) Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ. – Душанбе: “Шуъбаи таъбу нашри Донишгоҳи технологии Тоҷикистон”, 2018. – 152 сах.

© Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, 2018.

МУНДАРИЧА

1. <i>Бобочонов Ч.Б., Гирдаков И., Иброҳими С.</i> ТАРБИЯИ ХУҚУҚӢ ҲАМЧУН АСОСИ ПЕШГИРИИ КАЦРАФТОРИИ ҶАВОНОН.....	5
2. <i>Вахобова А.А., Заробекова А.А.</i> ВНЕАУДИТОРНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ.....	12
3. <i>Гирдаков И., Муҳаммадҷони Т., Иброҳими С., Салимова Ф.</i> ТЕРРОРИЗМ ВА ИСЛОМ: МУНОСИБАТИ ИСЛОМ БО «ТЕРРОРИЗМИ ДИНӢ».....	16
4. <i>Иброҳимов М.Ф., Раджабова Д.К.</i> ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ОДЕЖДЫ ТАДЖИКОВ.....	21
5. <i>Иброимова М.И.</i> НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	25
6. <i>Искандарова Г.А.</i> УРОВНИ УСВОЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПО ТАКСОНОМИИ Б.БЛУМА.....	28
7. <i>Malikov N.Kh., Shamirova S.Sh.</i> CLASSROOM MANAGEMENT DURING TEACHING ENGLISH.....	35
8. <i>Насруллоев С.М.</i> ОБ НАРЕЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ	40
9. <i>Носиров С.М.</i> ДАР БОРАИ МУНОСИБАТИ ЛУҒАВИИ МИЁНИ ЗАБОНИ ДАВРАИ КЛАССИКӢ ВА ЛАҲҶАҶОИ БОЛООБИ ЗАРАФШОН.....	44
10. <i>Нурова К.</i> САНЪАТҶОИ БАДЕӢ ВА ПАДИДАҶОИ ҲУНАРӢ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ ФАӢЗИИ ДАКАНӢ.....	52
11. <i>Одинаев Н.С.</i> ҲАМГУНӢ ВА ТАФОВУТИ УСУЛӢ ДАР ДУ РИСОЛАИ ШЕЪРӢ.....	57
12. <i>Охунов Б.Х.</i> ТЕОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ И ПОНЯТИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ.....	64
13. <i>Rahimova Q.D.</i> SIGN LANGUAGE.....	68
14. <i>Саидмуратов Д.У.</i> ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ	73
15. <i>Сайдулаева Г.Р., Гулаҳмадов Ш. Н., Гирдаков И.</i> КАЦРАФТОРИИ НАВРАСОН ВА БАЪЗЕ РОҶҶОИ ПЕШГИРИИ ОН.....	78
16. <i>Сайдуллаева Г.Р., Саъдуллоева Г.М.</i> ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА ТАДЖИКИСТАНА И ЕЁ РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВА.....	87
17. <i>Салимова Ф.С., Иброҳими С.</i> ТЕРРОРИЗМ ҲАМЧУН ПАДИДАИ СИЁСӢ, ЗАМИНАҶОИ ПАЙДОИШ ВА ПАҲНШАВИИ ОН.....	101
18. <i>Самадов Ҳ. Т., Аҳмадова Р. А., Самадов Н.Б.</i> ОЗОДАГОН - ЧАНД ҶАРФЕ РОҶЕЪ БА ИН МАФҲУМ	106
19. <i>Умарова Б.Х.</i> ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ОТКЛОНЯЮЩЕГОСЯ ПОВЕДЕНИЯ.....	109

20. <i>Ҳамроқулова З.</i> ТАЗКИРА - ОСОРИ НОДИР ВА МУҲИМИ АДАБИ	114
21. <i>Хусанова Т.К.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	118
22. <i>Ҷононов С.</i> ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ: УМУМИЯТ, ФАРҚИЯТ ВА ЧОРАҲОИ ПЕШГИРӢ.....	122
23. <i>Шамирова С.Ш.</i> ПАРОНИМЫ В СОЧЕТАНИИ С ДРУГИМИ СЛОВАМИ.....	129
24. <i>Шарифов И.У., Гулаҳмадов Ш.Н., Иброҳими С.</i> БАЪЗЕ АЗ РОҲҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ҶАЛБНАМОӢ БА ДИИШ.....	133
25. <i>Шарифов Ш.Р., Юсунов Н. О.</i> НАҚШИ АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»-И ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҲИФЗИ АСОЛАТИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ТАШАККУЛИ ОН.....	139
26. <i>Юсунов Н., Раҳимова К.</i> ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	145

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН АСОСИ ПЕШГИРИИ КАЧРАФТОРИИ ЧАВОНОН

*Бобоҷонов Ҷовид Бозорович - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон. E-mail: bojovidi@mail.ru Тел.: 93-545-23-09.*

*Гирдаков Изатулло - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон. E-mail: izatullo-donish@mail.ru Тел.: 900-29-50-44.*

*Иброҳими Сирочҷидин – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон. Тел.: 987-53-74-74.*

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳамияти тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун асоси пешгирии качрафтории чавонон мавриди баррасӣ қарор дода шуда, пешниҳоду ҳулосаҳо оид ба дуруст ва самаранок ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқӣ бо мақсади пешгирӣ намудани наврасону чавонон аз содир намудани кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ, инчунин самтҳои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии чавонон пешниҳод гардидааст.

Калидҳои калидӣ: наврасон, чавонон, качрафторӣ, оила, тарбияи ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, Интернет.

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ОСНОВА ПРЕСЕЧЕНИЯ ДУРНОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ

*Бабаджанов Джовид Базарович – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана.
E-mail: bojovidi@mail.ru Тел.: 93-545-23-09.*

*Гирдаков Изатулло – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана.
E-mail: izatullo-donish@mail.ru Тел.: 900-29-50-44.*

Иброҳими Сиродҷидин – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана. Тел.: 987-53-74-74.

В настоящей статье рассмотрены понятие и значение правового воспитания как основа пресечения дурного поведения молодежи, представлены предложения и умозаключение о правильном и продуктивном правовом воспитании с целью пресечения совершения со стороны молодежи противоправных поступков, а также пути повышения правовой культуры молодежи.

Ключевые слова: подростки, молодежь, дурное поведение, семья, правовое воспитание, правовая культура, Интернет.

LEGAL EDUCATION AS THE BASIS OF CROSSING THE YOUNG BEHAVIOR OF YOUTH

Bobojonov Jovid Bozorovich – assistant department of humanitarian subjects Technological University of Tajikistan. E-mail: bojovidi@mail.ru Тел.: 93-545-23-09.

Girdakov Izatullo – assistant department of humanitarian subjects Technological University of Tajikistan. E-mail: izatullo-donish@mail.ru Тел.: 900-29-50-44.

Ibragimi Sirojiddin – assistant department of humanitarian subjects Technological University of Tajikistan. Тел.: 987-53-74-74.

In this article, the concept and significance of legal education as a basis for suppressing the youth's misconduct are reviewed, proposals and conclusions on correct and productive legal education are presented in order to prevent the commission of illegal behavior on the part of youth, as well as ways to enhance the legal culture of young people.

Key words: teenagers, youth, bad behavior, family, legal education, legal culture, the Internet.

Чавонон асоси ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон буда, қисми зиёди аҳолии кишварро тақдир медиҳад ва имрӯзу фардои бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлати демократию ҳуқуқбунёд аз ҷавонон вобастагӣ дорад, зеро ҷавонон ояндаи миллату давлат мебошанд. Аммо чи тавре ки мо имрӯз мушоҳида менамоем, насли муосири наврасону ҷавонон дур аз арзишҳои ахлоқию ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ буда, ҳамарӯза даст ба ҷинояту ҳуқуқвайронкуниҳои мухталиф мезананд ва аз ҳама ҳолати нигаронкунанда ин ҳамроҳ ва дохил шудани ҷавонони тоҷик ба ҳар гуна ташкилоту гурӯҳҳои экстремистию террористӣ ба ҳисоб меравад. Хусусан дар солҳои наздик ҳамроҳ шудани теъдоди зиёди ҷавонон ба ДИИШ мебошад, ки ин аз сатҳи пасти фарҳангу шуури ҳуқуқии ҷавонон дарак медиҳад. Наврасону ҷавонон, ки худ табақаи иҷтимоии озордида ва ҳифзнашаванда ба ҳисоб мераванд, зуд ба ҳар гуна фикру ақидаҳои экстремистию террористии хусусияти динидошта бовар мекунанд. «Дар зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар омилҳо дар муҳити ҷавонон ба таври осон нигоҳу эътиқоди радикалӣ ташаккул меёбанд» [1].

Бо мақсади бартараф кардани қарраҳои ҷавонон, инчунин ҳамроҳ нашудани онҳо ба ташкилотҳои экстремистию террористӣ бояд мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, миёнаи махсус ва миёнаи таълимӣ, ташкилоту созмонҳои ҷамъиятӣ ва аҳли ҷомеа дар байни наврасону ҷавонон қарорҳои фаҳмондадиҳӣ, ташвиқотию тарғиботию пешгирикунандаро анҷом диҳанд. Дар ин ҳолати нақш ва мавқеи давлат дар шаҳси мақомоти давлатӣ баҳри пешгирӣ намудани ҷавонон аз ҳар гуна қирдорҳои гайриқонунӣ хеле қалон аст. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» мубориза бар зидди экстремизм яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат буда, вазифаҳои худро дар ин соҳа ба воситаи мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардонад.

Ҳамаи мутахассисон ва қароррасон яқдилона ақида доранд, ки бештари қарраҳои ҷавонон ва аз ҷониби онҳо содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳо, хусусан ҷиноятҳои хусусияти экстремистию террористидошта ба наврасону ҷавонони аз синни 14 то 30 сола рост меояд. Яке аз роҳҳои асосии пешгирии раванди мазкур ин баланд бардоштани фарҳанг ва шуури ҳуқуқӣ мебошад, ки он ба воситаи тарбияи ҳуқуқӣ ба даст оварда мешавад. Оид ба аҳамият ва самаранокии тарбияи ҳуқуқӣ дар таълиму тарбияи насли наврасону ҷавонон ҳамчун шахсони қомилҳуқуқи ҷомеа дар илми ҳуқуқшиносӣ ақсарияти олимони мутахассисон ба таври мусбат зикр менамоянд [2]. Дар бораи мафҳум, вазифа, шакл ва тарзу усулҳои тарбияи ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои мухталиф вучуд дорад. Қаша А.А. тарбияи ҳуқуқиро чунин таъриф медиҳад: «Тарбияи ҳуқуқӣ дар таҳвил, зиёд ва дуруст аз худ қардани донишҳо, принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин дар ташаккули муносибати дуруст нисбат ба ҳуқуқ ва амалияи татбиқи он, имконияти истифода бурдани ҳуқуқҳои ҳеш, иҷро қардани манъкуниҳо ва риояи вазифаҳои ифода меёбад» [3]. Любин В.П. тарбияи ҳуқуқиро чун раванди таъсиррасонии нақшавӣ, идорашаванда, муташаққилона, низомнок ва

мақсаднок ба шуур, психологияи насли ҷавон тавассути тамоми шакл, восита ва усулҳои мухталифи ҳуқуқтарбиякунанда, ки дар фаъолияти ҳуқуқии муосир мавҷуд аст, бо мақсади дар шуурии ҳуқуқии онҳо ташаккулёбии донишҳои амиқ ва устувори ҳуқуқӣ, эътиқод, талабот, арзишҳо, одат кардан ба рафтори ҳуқуқӣ мебошад [4]. Ба ақидаи Мақуев Р.Х. «Тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мақсаднок оид ба тақвият ва инкишофи фарҳанги ҳуқуқии мавҷудбуда, яъне унсури асосии он – шуури ҳуқуқӣ бо таҳвили минбаъдаи он аз як насл ба насли дигар бо мақсади азнавсозии ҳолати маънавий ва муайянкунии рафтори ҷомеа ва шахс ба ҳисоб меравад» [5].

Бояд қайд кард, ки мазмун ва муҳтавои тарбияи ҳуқуқӣ хеле мурракаб ва гуногунҷабҳа мебошад. Тарбияи ҳуқуқӣ дорои унсурҳои худ буда, он аз вазифа, шакл ва тарзу усулҳо иборат мебошад. Вазифаи асосии тарбияи ҳуқуқӣ ин тавассути тарзу воситаҳо ва усулҳои гуногун тарбия намудани наврасону ҷавонон дар рӯҳияи аниқ ва бечунучаро риоя ва иҷро намудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии меъёрӣ буда, бо мақсади дар шуури ҳуқуқии онҳо ба вучуд овардани муносибати эҳтиромона нисбат ба ҳуқуқ ҳамчун арзиши ҷомеа, ихтиёрони риоя намудани ҳуқуқу озодихоӣ дигарон, истифода бурдани ҳуқуқҳои субъективӣ дар ҳаёти ҳаррӯза, инчунин ба одат табдил ёфтани иҷроиши талаботи қонун маҳсуб меёбад.

Шакли тарбияи ҳуқуқӣ ин омӯзиши ҳуқуқӣ, яъне таҳвили бевосита, андӯхт ва аз худ кардани дониш, принсипҳо, меъёрҳои ҳуқуқ, инчунин ташаккули муносибати дахлдор ба ҳуқуқ ва амалияи татбиқи он, малакаи истифодаи ҳуқуқҳои худ, риоя намудани манънамоиҳо ва иҷрои вазифаҳо аст [6].

Тарзҳои тарбияи ҳуқуқӣ ин маҷмӯи воситаю усулҳоеро меноманд, ки ба воситаи он «таъсиррасонии мақсаднок ба шуур, ирода ва рафтори одамон» [7] сурат мегирад. Ба ақидаи мо, ба тарзҳои тарбияи ҳуқуқӣ дохил мешаванд: 1) воситаҳои ахбори омма (телевизион, кино, радио); 2) асарҳои илмӣ, дастуру васоити таълимӣ, рӯзномаю маҷаллаҳои ҳуқуқӣ; 3) лексияву конференсияҳо, мизҳои мудаввар дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ; 4) таълими фанни ҳуқуқ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи умумии давлатӣ; 5) машғулиятҳои беруназарсии тарбияи ҳуқуқӣ.

Ҳамин тавр, тарбияи ҳуқуқӣ фаъолияти мақсадноки таъсиррасонии давлатӣ тавассути шаклу тарзҳои мухталифи ҳуқуқӣ ба шуури психологияи аъзои ҷомеа (махсусан наврасону ҷавонон) буда, бо мақсади аз ҷониби онҳо ба даст овардани донишҳои ҳуқуқӣ, муносибати эҳтиромона нисбат ба ҳуқуқ, ихтиёрони риоя намудан ва ба одат табдил ёфтани иҷрои талаботи қонун мебошад.

Яке аз воситаҳои самараноки тарбияи ҳуқуқӣ ва минбаъд баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷаи он, аз дуруст ба роҳ мондани таълими фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» дар муассисаҳои миёнаи таълимӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз дар давраи наврасӣ дар наврасони синни 12-17 сола тасаввурот, фикру ақидаҳо доир ба ин ё он ҳодисаю падидаҳои иҷтимоию ҳуқуқии ҷомеа ташаккул меёбад, ки дар оянда муносибати шахси мазкурро дар ҷомеа вобаста ба арзишҳои мавҷудбуда муайян менамояд. Бинобар ин, ҳангоми таълими фанни мазкур ба наврасони мактабҳои пешниҳод намудани маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ ва асосҳои қонунгузорӣ боиси аз ҷониби онҳо дарк намудани масъулияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар назди ҷомеа, давлат ва ҳар як фард мегардад. Аммо таълими фанни зикршуда дар мактабҳои миёна дуруст ба роҳ монда нашудааст, ки ин сабабу омилҳои объективӣю субъективӣ худро доранд. Якум, тибқи барномаи таълимӣ тасдиқшудаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори соатҳо аз фанни таълимӣ «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои синфҳои 8-9 ва фанни таълимӣ «Ҳуқуқи инсон» барои синфҳои 10 дар соли таҳсил 34

соат муайян карда шудааст, ки ин барои аз худ кардани фанни мазкур нокифоя мебошад. Фанни таълимии «Ҳуқуқи инсон» барои синфҳои 11 бошад, дар соли таҳсил 68 соат муайян карда шудааст. Дар баробари ин, дар аксарияти ҳолат дар муассисаҳои миёнаи таълимӣ фанни мазкурро на омӯзгор-ҳуқуқшинос, балки омӯзгорони фанни таърих дарс мегузаранд, ки ин ноилоч ба сифати таълими фан бетаъсир наменонад.

Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки миқдори соатҳои фанҳои таълимии «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» ва «Ҳуқуқи инсон» мутобиқан аз 34 соат ва 68 соат дар як соли таҳсил ба 102 соат зиёд карда шуда, дар як ҳафта на 1 (ё 2) соат, балки 3 соат фанни зикршуда дарс дода шавад, зеро ҷомеаи муосири шаҳрвандӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёдро бидуни ҳуқуқ ва қонун тасаввур намудан ғайриимкон буда, ба ҳар як рафтори иҷтимоии шахси алоҳида дар асоси талаботи қонун баҳои ҳуқуқӣ дода мешавад.

Илова бар ин, фанни мазкурро бояд омӯзгор-ҳуқуқшинос дар муассисаҳои миёнаи таълимӣ дарс диҳад, чунки нозуқиҳо ва паҳлуҳои ҳар як соҳаи ҳуқуқ ва асосҳои қонунгузорию танҳо мутахассиси варзидаи соҳаи ҳуқуқ медонад ва метавонад, ки мазмуну муҳтавои мафҳуму истилоҳи ҳуқуқиро ба толибилмон пешниҳод ва кушода диҳад.

«Дигар самти муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи инкишофи маърифати ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ин мукаммалгардонии низоми таҳсилоти ҳуқуқӣ ва тайёр намудани ҳуқуқшиносони босалоҳият ва кадрҳои педагогӣ дар соҳаи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад» [8].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии хеш дар мулоқот ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» махсус таъкид намуда буданд, ки бояд дар муассисаҳои миёнаи таълимӣ ба таври ҳатмӣ омӯзиши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қонуни асосии давлат ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 02.08.2011, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 08.06.2007 ба роҳ монда шавад [9].

Дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №698 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №253 «Дар бораи «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019» [10] тасдиқ шудааст, ки дар он дар бобати беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани савияи донишҳои ҳуқуқии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, андешидани ҷораҳои мушаххас оид ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ва фарҳанги ҳуқуқӣ, аз ҷумла, кӯдакону наврасон, ҷавонону донишҷӯён ва шаҳрвандон муқаррар шудааст. Аммо танҳо дар асоси барномаи мазкур тарбияи ҳуқуқиро дуруст ба роҳ мондан ва натиҷаҳои дилхоҳро ба даст овардан имконнопазир аст, зеро тарбияи ҳуқуқӣ таъсиррасонии бемазмун набуда, он бояд дар якҷоягӣ бо тарбияи ахлоқӣ, ки асоси тарбияи ҳуқуқиро ташкил медиҳад, сурат гирад, чунки аз даврони хурдсолӣ инсон неку бад, сиёҳу сафед ва ғ.-ро маҳз тавассути тарбияи ахлоқӣ ба даст меорад ва аз содир намудани кирдорҳои ношоам ва ҳуқуқвайронкуниҳо худдорӣ менамояд. Бояд қайд кард, ки «тарбияи ахлоқӣ инсонро бо принципҳои ахлоқӣ ва талаботи ҷомеа мусаллаҳ мегардонад...» [11].

Аз хурдсолӣ дар зехни кӯдакону наврасон ташаккул додани ҳисси масъулияти худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, қарзи шаҳрвандӣ дар назди давлату ҷомеа, ба зимма

гирифтани ҷавобгарӣ барои ҳар як кирдори хеш дар муҳити оилавӣ сурат мегирад, ки нақши оила ҳамчун воҳиди иҷтимоӣ дар тарбияи ахлоқию ҳуқуқии наврасону ҷавонон хеле калон аст. Оила муҳитест, ки дар он ҳар як шахс раванди иҷтимоикунониро аз саргузаронида, ҳамаи меъёрҳои иҷтимоиро (меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва ғ.) аз худ карда, дар ҳаёти ҳамаҷуз рӯя ва истифода мебарад. Чӣ тавре Д.Р. Киреев дуруст қайд менамояд, ки «дар ҳақиқат ташаккули ҷаҳонбинии умумӣ ва донишҳои асосии ҳуқуқии кӯдакону наврасон аввалиндараҷа дар оила сурат мегирад ва ин ибтидои ҳамагуна тарбия ба ҳисоб рафта, тайёр намудани шароити зарурӣ барои инкишофи дуруст ва прогрессивии шууру рӯҳро фаро мегирад» [12].

«Тарбия дар ҷараёни фаъолияти якҷояи муташаккилонаи оила ва муассисаҳои таълимӣ, ташкилотҳои хурдсолон ва ҷавонон, аҳли ҷомеа амалӣ гардонида мешавад» [13].

«Хусусияти тарбия ва муҳити ахлоқӣ дар оила, инчунин дараҷаи сифатноки тарбия ва таълим дар муассисаҳои таълимӣ ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва типии мусбати шуури ҳуқуқӣ ва рафтори хурдсолон таъсири бевоситаи худро мерасонад» [14].

Аммо пас аз ба даст овардани истиқлолият ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши оила дар таълиму тарбияи наврасону ҷавонон паст шуда, ин аз мавҷудияти бӯҳрони иҷтимоии оилаҳо дар ҷомеаи имрӯзаи мо дарак медиҳад. Айни замон аксарияти оилаҳо аз уҳдаи тарбия намудани фарзандон набаромада, онҳоро дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, донишомӯзӣ, созандагӣ ободкорӣ, сабру таҳаммул, риояи қонунҳо тарбия карда натавониста истодаанд.

Ба ақидаи мо, проблемаи асосии бадахлоқӣ ва қачрафтории ҷавонон ин проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ махсуб меёбад, чунки агар дар оила падару модар фарзандонро аз ҷиҳати моддӣ таъмин карда натавонанд, сари вақт бо фарзандони ноболиғи худ оид ба ҳалли мушкилиҳои онҳо чора наандешанд, ба раванди таълиму тарбияи фарзандон ғамхорӣ зоҳир нанамоянд, бо мактаб ва омӯзгорон дар тамос ва ҳамкорӣ қарор нагиранд, он гоҳ фарзандон беназорат монда, даст ба кирдорҳои ношоам зада, ҳатто ҷиноят ҳам содир менамоянд. Ҳамзамон сатҳи пасти иқтисодиёт, шумораи зиёди бекорӣ, сатҳи баланди коррупсия дар давлат, махсусан содир намудани ҷиноятҳои коррупсионӣ аз тарафи шахсони мансабдори давлатӣ боиси нобоварӣ ва муносибати манфии ҷавононро нисбат ба давлату ҳукумат ва тартиботи ҳуқуқии мавҷуда ба вучуд меорад. Дар натиҷа боварии ҷавонон нисбат ба қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ тағйир ёфта, онҳо роҳҳои ғайриқонунии ҳалли мушкилиҳоро пеш мегузоранд, дар шуури онҳо нигилизми ҳуқуқӣ ташаккул меёбад.

Аз ин рӯ, давлат бояд нисбат ба ҷавонон ғамхорӣ зоҳир намуда, ба воситаи як қатор чорабиниҳо ва барномаҳои давлатӣ ҷавононро бо ҷои қор ва музди меҳнати сазовор таъмин намуда, баҳри баланд бардоштани фарҳангу шуури ҳуқуқии онҳо чораҳо андешад.

«Азбаски шабакаи Интернет дар ҳаёту фаъолияти ҷавонон аҳамият ва таъсири калон дорад, бинобар ин, бояд мақомоти давлатӣ дар ин самт қорҳои фаҳмондадиҳӣ ва пешгирикунанда (профилактикӣ)-ро дар бораи бошууруна, мақсаднок ва ба манфиати ҷомеа истифода бурдани техника ва технологияи муосирро анҷом диҳанд. Давлат бояд мунтазам назоратро аз болои он сомонҳои иҷтимоӣ, ки ҷавононро ба гурӯҳҳои ифротгарой ва террористӣ даъват менамоянд, амалӣ намояд» [15]. Гурӯҳҳои мухталифи экстремистию террористӣ шабакаи Интернетро ба мақсадҳои ғайриқонунии хеш истифода бурда, ҳар чӣ бештар ҷавононро ба фаъолияти ғайриқонунии таҷовузқорона ҷалб менамоянд. Чӣ тавре А.Г. Александров барҳақ қайд менамояд, «... Вовридашавии

ташкилотҳои экстремистӣ ба шабакаи ҷаҳонии Интернет бидуни ягон мушкилӣ анҷом дода мешавад, чунки муҳити иттилоотии зикршуда дорои дараҷаи пасти бехатарӣ аст. Сомонаҳои иҷтимоӣ қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи муосири иттилоотӣ ва ё телекоммуникатсионӣ гардидааст. ... Ин масъала айни замон низ хеле ташвишовар буда, захираҳои иттилоотии сомонаҳои иҷтимоӣ гирифтори ғаъолияти ҷинояткорона қарор гирифта, ба сифати воситаи ташвиқот ва паҳнкунии идеологияи экстремистӣ истифода бурда мешаванд» [16].

«Яке аз проблемаҳои аввалиндараҷа ва асосӣ ... он ба ҳисоб меравад, ки кӯдакон ва минбаъд дар ҷавонон дар раванди тарбияи ҳуқуқӣ тасаввуроти нодуруст оид ба моҳияти ҳуқуқ ташаккул меёбад. Аз синни хурдсолӣ кӯдакон ҳуқуқро ҳамчун маҷбуркунӣ, ҷазодиҳӣ ... тасаввур менамоянд. Давлат, ки дар бартаарафнамории нигилизми ҳуқуқӣ манфиатдор аст, бояд ба тарғиботи ҳуқуқӣ, яъне дар байни аҳоли ба паҳн намудани иттилооти ҳуқуқӣ машғул шавад» [17].

Дар ин ҷода нақш ва мавқеи давлат дар пешгирӣ намудани наврасону ҷавонон аз қачрафтории иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ва тарбия намудани онҳо ҳамчун шахсони аз ҷиҳати маънавию ҳуқуқӣ бомаърифат бағоят қалон аст.

Дар асоси омӯзиши ҷиҳатҳои мухталифи тарбияи ҳуқуқӣ ба хулоса омада, бо мақсади дуруст ва самаранок ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқӣ, дар шуури наврасону ҷавонон ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба қонун, инчунин ба камол расонидани шахрвандони қонунриоякунанда пешниҳод менамоем:

1. Дуруст ба роҳ мондани таълими фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон» ва зиёд кардани соатҳои дарсӣ аз фанҳои мазкур дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

2. Тайёр кардани кадрҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси омӯзгор-ҳуқуқшинос ва ҷалб намудани онҳо барои ғаъолият қардан дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

3. Ҷалб намудани наврасону ҷавонон ба ҳар гуна машғулиятҳои беруназдарсии ҳуқуқтарбиякунанда;

4. Аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ муҳайё намудани ҷойҳои қорӣ аз рӯи ихтисоси дахлдор бо музди меҳнати арзанда барои ҷавонон;

5. Таҳия намудани барномаҳои давлатӣ, лоиҳаҳои ҷумҳуриявӣ, марказҳои иттилоотӣ-ҳуқуқӣ, маҳфилҳои мухталиф оид ба баланд бардоштани шуури маърифати ҳуқуқии онҳо;

6. Дар зери назорати давлатӣ қарор додани сомонаҳои иҷтимоӣ шабакаи Интернет, инчунин паҳн намудани иттилооти фошкунандаи манбаъҳои иттилоотии таҳрифшудаи сомонаҳои иҷтимоӣ хусусияти экстремистӣ террористидошта;

7. Дар байни аҳоли тарғибу ташвиқи ҳуқуқии иттилооти ҳуқуқӣ тавассути ба нашр расонидан ва паҳн намудани дастури мақолаҳои оммавии ҳуқуқӣ, хусусан рекламаҳои хусусияти иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дошта;

8. Мукамалгардонии қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфитаҳои қонунии шахрвандон (наврасону ҷавонон).

Дар хулоса, суҳанҳои пурмазмуни профессор И.А. Илинро зикр намудан ба маврид аст, ки «Ҳуқуқ бояд омили ҳаёт, андозаи рафтори воқеӣ, қувваи рӯҳи мардум гардад» [18].

Адабиёт:

1. Особенности профилактики и борьбы с проявлениями экстремизма и терроризма в молодежной среде. Режимы дастрасӣ: <https://cao.mos.ru/countering-extremism/features-for-the-prevention-and-suppression-of-manifestations-of-extremism-and-terrorism-in-the-yout/> Санаи муроҷиат: 14.05.18.

2. Теория государства и права: Учебник / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуж. деятеля науки РФ Р.А. Ромашова, докт. юрид. наук, проф., заслуж. деятеля науки РФ В.П. Сальникова. Изд. 2-е, доп., перераб. В 3-х т. Т.2. – СПб.: Фонд “Университет”, 2010. – 344 с. Бугаенко Ю.Ю. Правовое воспитание современной молодежи. Режимы дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-voospitanie-sovremennoy-molodezhi> / Санаи муроҷиат: 14.05.18. Любин В.П. Дискуссии о политической культуре современной России // Россия и современный мир. 2002. №2. С. 22 – 39.

3. Кваша, А.А. Правовые установки граждан: дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Кваша. – Ростов н/Д, 2002. – 160 с.

4. Любин В.П. Дискуссии о политической культуре современной России // Россия и современный мир. 2002. № 2. С. 22 – 39.

5. Макуев Р.Х. Теория государства и права: учебник. – М.: ЮРИСТЪ, 2006. – 379 с.

6. Бугаенко Ю.Ю. Правовое воспитание современной молодежи. Режимы дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-voospitanie-sovremennoy-molodezhi> / Санаи муроҷиат: 14.05.18

7. Бугаенко Ю.Ю. Правовое воспитание современной молодежи. Режимы дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-voospitanie-sovremennoy-molodezhi> / Санаи муроҷиат: 14.05.18

8. Мечетин Ю.А. Проблемы правового воспитания в современной России / Профессиональное образование в современном мире, №3 (10), 2013. С. 45-55.

9. Суханронии Президенти дар мулоқот ба муносибати 10-солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/15749> / Санаи муроҷиат 30.05.18

10. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №698 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №253 «Дар бораи «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019».

11. Хамроев Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: автореф. дис. к.ю.н. Душанбе, 2003. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. Низоми дастрасӣ: <http://www.dissercat.com/content/problemy-pravovogo-voospitaniya-shkolnoi-molodezhi-v-respublike-tadzhikistan#ixzz5FTzfnfjBE> / Санаи муроҷиат: 14.05.18.

12. Д.Р. Киреев. Актуальные проблемы и особенности правового воспитания в современном российском обществе / Низоми дастрасӣ: КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-i-osobennosti-pravovogo-voospitaniya-v-sovremennom-rossiyskom-obschestve> / Санаи муроҷиат: 14.05.18

13. Рузакова О.А., Рузаков А.Б. Проблемы правового воспитания и просвещения детей в российской федерации / Низоми дастрасӣ: КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-pravovogo-voospitaniya-i-prosvescheniya-detey-v-rossiyskoj-federatsii> / Санаи муроҷиат: 14.05.18

14. Большая советская энциклопедия. В 30 т. Т. 5 / гл. ред. А. М. Прохоров. - 3-е изд. - М.: Сов. энцикл., 1971. - 436 с.
15. Бобочонов Ҷ.Б. Мушкилиҳои ҷавонони муосири Тоҷикистон ва роҳҳои ҳалли онҳо. / Иҷтисоии тақдирсоз ва ташаккулёбии давлати миллӣ (маводи конференсияи илмию амалии олимони ҷавони вилояти Сугд, Хучанд, 13 ноябри соли 2017). Хучанд: Дабир, 2017. – Саҳ. 46.
16. Александров А.Г. Распространение молодежного экстремизма в глобальной сети Интернет [Текст] / А.Г. Александров // Вестник Краснодарского университета МВД России. - 2014. - № 1 (23). - С. 93-96.
17. Хлопов И.Е. Проблемы правового воспитания современной российской молодежи. Низомӣ дастрасӣ: <http://spbalrf.ru/wp-content/uploads/2016/12/Hlopov.pdf> / Санаи мурочиат: 14.05.18
18. Ильин И. А. О сущности правосознания // Рарогъ. – 1993. – С. 230.

ВНЕАУДИТОРНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Вахобова А.А. старший преподаватель кафедры русского языка и профессионального обучения ТУТ г. Душанбе.

Заробекова А.А. старший преподаватель кафедры русского языка и профессионального обучения ТУТ г. Душанбе.

В статье автор считает, что внеаудиторная деятельность студентов может обеспечить глубокое и творческое усвоение теоретических знаний, практических навыков и способов деятельности, способствовать развитию креативности, ответственности, инициативности студентов, формирует основу индивидуального стиля будущего специалиста.

Ключевые слова: внеаудиторная работа, средство совершенствования, современные формы, методы обучения, творческое саморазвитие и самореализация личности.

КОРҶОИ БЕРУНАЗСИНҶИ ЯКЕ АЗ ВОСИТАҶОИ ТАКМИЛДИҶИИ МАЛАКАҶОИ КОММУНИКАТСИОНИИ ДОНИШҶУЁН

*Ваҳобова А.А. муаллими калони кафедраи забони русӣ
ва педагогикаи касбии ДТТ, ш. Душанбе.*

*Заробекова А.А. муаллими калони кафедраи забони русӣ
ва педагогикаи касбии ДТТ, ш. Душанбе.*

Ҷаъолияти беруназдарсии донишҷӯён метавонад ба азхудкунии амиқ ва эҷодии донишҳои назирявӣ, қобилияти амалӣ ва маҳорати воситаҳои ҷаъолият, ба рушди

суханварӣ ва ба маъсулятнокӣ , ташаккули асосҳои фардии мутахасиси оянда мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: корҳои беруназсинфӣ, воситаҳои ташаккул, шаклҳои муосир, усулҳои омӯзиш, рушди эҷодӣ ва ташаккули шахсияти мутахасиси оянда.

EXTERNAL AUDIENCE AS A MEANS OF IMPROVEMENT COMMUNICATIVE SKILLS OF STUDENTS

Vakhobova A.A. - Senior Lecturer of the Department of Russian Language and professional training in the TUT, Dushanbe.

Zarobekova A.A. - Senior Lecturer of the Department of Russian Language and professional training in the TUT, Dushanbe.

In the article "Out-of-audience work as a means of improving students' communication skills," the author believes that the out-of-class activities of students can ensure a deep and creative assimilation of theoretical knowledge, practical skills and methods of activity, contribute to the development of creativity, responsibility, student initiative, and forms the basis of the individual style of the future specialist.

Key words: out-of-class work, means of improvement, modern forms, methods of teaching, creative self-development and self-realization of personality.

Особенностью современного этапа развития педагогической науки является активизация исследований личностно-ориентированных, инновационных, творческих, педагогических систем и технологий.

Современные формы и методы обучения в вузе должны быть ориентированы на развитие творческого мышления студентов и на непрерывное образование и переход от принципа «образование на всю жизнь» к принципу «образование через всю жизнь». Среди основных задач современного образования-развитие личности обучаемого, предполагающее формирование его способности к самообразованию, самообучению, самовоспитанию, самореализации, самооценке. В связи с этим обучение в профессиональном учебном заведении необходимо организовать таким образом, чтобы происходило развитие творческой самостоятельности специалиста, осуществлялась его подготовка к дальнейшему непрерывному самосовершенствованию и самообразованию. Для этого в процессе обучения студента необходимо сформировать у него систему знаний, умений, навыков, а также индивидуально-личностных качеств, обеспечивающих высокую подготовленность к профессиональной деятельности. Именно поэтому важным фактором повышения качества профессиональной подготовки преподавателя является возрастание роли самостоятельной деятельности студента, как в учебной, так и во вне учебное время как неотъемлемой части процесса обучения.

Одним из средств позволяющих решить совокупность задач, поставленных обществом и временем перед образованием, является внеаудиторная деятельность студентов как неотъемлемый компонент системы профессионального образования. Внеаудиторная деятельность студентов может обеспечить глубокое и творческое усвоение теоретических знаний, практических навыков и способов деятельности, способствовать развитию креативности, ответственности, инициативности студентов, формирует основу индивидуального стиля будущего специалиста.

Основными направлениями внеаудиторной работы является создание особой социально-педагогической, воспитывающей среды, направленной на творческое саморазвитие и самореализацию личности, а также организация гражданско-патриотического воспитания и научно-исследовательской работы студентов.

Во всех определениях и трактовках основная задача преподавателя - отбор содержания работ, целевая их установка, контроль выполнения определения времени для работы, предоставление при необходимости помощи, определение вида самостоятельной работы и организационно-методических форм ее проведения; задача обучаемого - проявить в той или иной мере самостоятельность при решении самостоятельных задач.

Высокий конкурс поступления в университет предполагает отбор лучших из лучших, а получение крепких и прочных знаний, привитие любви к будущей профессии, выработка самостоятельного мышления и практических навыков являются основными задачами для преподавателей, преследующих цель получения всесторонне развитой личности, полезной для себя и обществу.

Специалист 21 века должен быть интеллигентным, культурным человеком, умеющим ценить мировой опыт, мировые ценности для чего он должен научиться самостоятельно отыскивать нужную для себя информацию и грамотно использовать ее в своей работе. Поэтому мы должны воспитать у студентов умение самообучаться, заставить студентов задумываться, что путь к профессионализму - это не только посещение занятий и изучение преподаваемого материала, но и максимальное использование личного времени для достижения самостоятельного результата в изучении и овладении избранной профессией. Каждый преподаватель университета должен создать условия для обогащенного и расширенного обучения, то есть - развивающую среду, позволяющую студенту дополнить объем знаний предусмотренных программой изучения дисциплины. Выход из такой ситуации только один - активное включение студентов в деятельность творческого характера и развитие творческих способностей – внеаудиторную работу.

Внеаудиторная работа носит для студентов добровольный характер и призвана удовлетворять их познавательные и творческие запросы. К такой форме внеаудиторной учебной работе относятся различные конкурсы, к примеру такие как: «Хочу знать русский язык», «Традиции и обычаи русского народа», конкурсы лучших сочинений на различные темы. Конкурсы студенческого творчества организуются для повышения познавательной активности студентов по учебным дисциплинам и развитию их творческих способностей. К ним идет заблаговременная подготовка: составляется план проведения конкурсов, проводится серия подготовительных мероприятий, разрабатываются условия конкурсов. Студентам задаются задания, открыто проводится выявление лучших студентов и команд. В конкурсах принимают участие студенты всех курсов, факультетов, специальностей, а также преподаватели. Другой путь приобщения студентов к активному научному творчеству осуществляется через деятельность научных кружков, которые позволяют студенту выйти за рамки учебной программы, выбрать направление дополнительного исследования и проводить самостоятельные исследования.

Главная цель кружка: научить студентов мыслить самостоятельно, уметь выработать свое отличное от других мнение и не просто копирование готовых идей. Благодаря таким внеаудиторным работам, углубляются познавательные интересы студентов, развиваются социальные и познавательные мотивы учебной деятельности,

стимулируются развитие личности, значительно расширяется кругозор. Различные формы внеаудиторной работы способствуют вовлечению преподавателей и студентов в сотворчество. Внеаудиторная работа строится также на принципах коммуникативной активности обучающихся. Предпосылкой более высокой коммуникативной активности обучающихся во внеаудиторной работе является возможность выбрать наиболее интересующий и доступный вид деятельности: ведение переписки, чтение книг на изучаемом языке, развитие умений и навыков устной речи на занятиях научного кружка.

В ходе работы научных кружков студенты включаются в научно-исследовательскую работу, которая органично сочетается с учебной деятельностью и помогает им овладеть современными методами поиска обработки и использования информации, нацеливает на творческую реализацию приобретаемых в вузе знаний, умений и навыков. Таким образом, активная внеаудиторная деятельность повышает общий уровень владения языком, что отражается и на процессе обязательного обучения, развивает у студентов коммуникативные навыки и умения межличностного, профессионального межнационального общения, способствует становлению их нравственных основ, мировоззренческой и профессиональной культуры. Личностные стратегии изучения языка во внеаудиторной деятельности являются реальной деятельностью обучающихся с целью совершенствования уровня владения языком и удовлетворения познавательных потребностей.

Литература:

- 1.Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М.Просвещение,1990.
2. Виды внеклассной работы по русскому языку/Сост. М.М. Морозов-М.:- Просвещение, 1968,, С.273
- 3.Внеклассная работа по русскому языку и литературе в национальной школе/ Под ред. К.В. Мальцевой, М.Н. Борисовой.- М., Просвещение,1982
- 4.Кружковая работа по русскому языку. Пособие для учителей/ Н.Н. Ушакова.- М.: Просвещение,1 979
- 5.Организация внеклассной работы по русскому языку. Пособие для учителя.- М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2000

ТЕРРОРИЗМ ВА ИСЛОМ: МУНОСИБАТИ ИСЛОМ БО «ТЕРРОРИЗМИ ДИНӢ»

Гирдаков Изатулло - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон E-mail: izatullo-donish@mail.ru Тел: 900295044

Муҳаммадҷони Тағоймурод-докторанти PhD (доктор аз руи ихтисос), курси сеюми ихтисоси фалсафаи факултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Иброҳими Сирочҷидин – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон Тел:987537474

Салимова Фарзона – аспиранти шӯъбаи сиёсатиносии ИФСҲ-и АИҶТ. E-mail: salimovafarzona92@mail.ru Тел:988081631

Мақолаи мазкур ба таҳлили асосҳои таълимоти дини ислом оид ба терроризм бахшида шудааст. Муаллифон дар мақолаи мазкур диққат ба он медиҳанд, ки терроризм бо ислом ҳеҷ муносибате надорад. Инчунин сухан дар бораи хусусиятҳои асосии терроризм ва ифротгарой, муносибати онҳо бо дин (терроризми динӣ), хусусан бо ислом меравад. Муаллифон аз оятҳои Қуръон мисолҳо оварда исбот мекунад, ки амалҳои террористӣ бо Қуръон муҳолифат мекунанд. Дар Қуръон ва ҳадисҳо якҷанд матнҳо вучуд доранд, ки ба муқобили худкушӣ ва нобуд кардани инсоният мебошанд. Муаллифон нуктаи дигарро дар мавриди он ки давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон, қувваҳои мухталифи сиёсӣ, арзишҳои исломиро барои расидан ба ҳадафҳои худ истифода мекунанд, баён кардаан.

Калимаҳои калидӣ: терроризм, ифротгарой, ислом, дин, Қуръон, ҳадис, Ал-Қоида.

ТЕРРОРИЗМ И ИСЛАМ: ОТНОШЕНИЕ ИСЛАМА С «РЕЛИГИОЗНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ»

Гирдаков Изатулло – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана.

E-mail: izatullo-donish@mail.ru Тел: 900295044

Муҳаммадҷон Тағоймурод - докторант Ph.D (доктор по специальности) третьего курса философского факультета Таджикского Национального университета.

E-mail: Muhammad_90.12@mail.ru Тел: 903-00-22-30

Иброҳими Сиродҷидин – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана. Тел:987537474

Салимова Фарзона – аспирант отдела политологии ИФПП АН РТ. E-mail: salimovafarzona92@mail.ru Тел:988081631

Статья посвящена религиозному анализу основ исламского учения о терроризме. Основное внимание в работе автор акцентирует на то, что терроризм не имеет никакого отношения с исламом. Выделяются и описываются характерные особенности терроризм и экстремизма, и их связь с религией (религиозный терроризм), особенно с Исламом. Авторы приводят, доводы, что террористический акт противоречив с аятом Корана, отдельны хадисов. В Коране и хадисах есть много текстов, запрещающих самоубийство и уничтожение верующих и неверных. Уточняется идея о том, что отдельные государства мира, разные политические силы для достижения своих целей используют исламские ценности.

Ключевые слов: терроризм, экстремизм, ислам, религия, религиозный терроризм, Коран, хадис, террорист, ИГИЛ, Ал-Кайда и т.д.

TERRORISM AND ISLAM: ISLAM AND ITS LINKS WITH "THE RELIGIOUS TERRORISM»

*Girdakov Izatullo - Assistant of the Department of Humanitarian Disciplines
Technological University of Tajikistan.*

E-mail: izatullo-donish@mail.ru Phone: 900295044

*Muhammadjon Tagoymurod - PhD doctoral student (doctor in specialty), third year of the
Faculty of Philosophy of the Tajik National University.*

E-mail: Muhammad_90.12@mail.ru Phone: 903-00-22-30

*Ibrokhimi Sirojiddin - assistant of the Department of Humanitarian Disciplines of the
Technological University of Tajikistan. Tel: 987537474*

*Salimova Farzona -graduate student of the department of political science. E-mail:
salimovafarzona92@mail.ru Phone: 988081631*

In this paper authors tray analyses the traditional view of the fundamentals of the Islamic doctrine of terrorism. The author focuses they attention on the fact that terrorism does not have any relation with Islam religion. Authors describe the characteristic features of terrorism and extremism, and their relationship with religion, especially with Islam religion. The author points out that terrorist acts are contradictory with the Qur'an ayah, separate hadiths and Islamic laws. The Qur'an and Hadith have many texts witch forbidding the terrorism, extremisms, and self-violence and killing people. The authors clarified idea some of countries and political forces which using for obtainment they goal some of the non-direction Islamic texts.

Keywords: terrorism, extremism, Islam, religion, the religious terrorism Koran, hadith, terrorist, DOISH, Al-Qaeda and etc.

Ба ҳамагон маълум аст, ки имрӯзҳо дар ҷаҳон раванҷҳои (падидаҳои) гуногуни ҳатаровар авҷ гирифта истодааст, ки яке аз онҳо ин экстремизм ва терроризм мебошад. Ин падидаи номатлуб аз давраҳои дури таърихӣ шурӯъ шуда дар замони муосир хусусияти глобалиро ба худ касб кардааст ва таъсири манфиатро тамоми кишварҳои ҷаҳон эҳсос намуда истодаанд. Амалиёти террористӣ, махсусан дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI хеле афзоиш ёфтанд. Агар соли 1970 то соли 1980 дар тамоми дунё 1814 амали террористӣ анҷом ёфта бошад аз соли 1980 то 1986 шумораи онҳо ду баробар афзуд. Террористон одамонро медузданд, дар ҷойҳои таҷаммуи серодам бомба метарконанд, ба куштори шахсиятҳои олиуртбаи давлатӣ ва ҳизбӣ даст мезананд. [4,с.70]

Мафҳуми терроризм ва экстремизм бо ҳам алоқаманд буда, экстремизм аз калимаи фаронсавии «extremisme», ки маънои ифротгароӣ, аз андоза гузаштан ва истилоҳи «терроризм» бошад аз калимаи латинии «terror» маншаъ гирифта, маънояш «тарс ва ваҳм» аст. [3,с.533] Терроризму экстремизмро метавон як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зӯрӣ нисбати шахсони алоҳида,

гурӯҳи одамон, чома, институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва низоми идоракунии ҳисобид, ки баҳри расидан ба ҳадафҳои муғризонаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иделогӣ ва геополитикӣ равона гардидааст.

Олимону муҳаққиқон навъҳои гуногуни терроризм ва экстремизмро аз қабилҳои терроризми сиёсӣ, динӣ, экологӣ, фарҳангӣ, миллатгарой, ҷудоихоҳӣ (сепаратизм), ҷиноӣ, иттилоотӣ, биологӣ, кибернетикӣ ва ғайраро муайян карда, ба ин натиҷа расидаанд, ки дар замони муосир аз ҳама беш терроризму экстремизми динӣ ҷаҳони муосирро ба мушкilot гирифтзор намудааст [5,с.50]. Ба ақидаи аксар сиёсатшиносон низ, терроризму экстремизм бештар дар дин, ки хусусияти ҷалбнамоӣ дорад ва пайравони худро ба тарс аз дузах ва умедвор кардан ба бихишт даъват мекунад, реша давондааст. Дар бисёр мавридҳо чунин ба назар мерасад, ки ифротгароён дар зерҳои динӣ баромад намуда, фармонҳои худро аҳкомӣ динӣ меноманд. Ин пеш аз ҳама ба хотири расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ равона шуда, бо сӯистифода аз шуури динии мардум амали мегардад, ки дар асл ҳеҷ рабте ба арзишҳои динӣ ва аҳкоми он надорад. Пас ин амалкарди ифротгароён аз бединию хоинии онҳо дарак медиҳад. Дар робита ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз минбарҳои Созмони Миллали Муттаҳид ва ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ алайҳи ин падидаи номатлуб ва ё худ вабои аср ибрази назар намуда, аз ҷумла баён доштанд, ки «террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад». [2,с.14] Аз тарафи дигар имрӯзҳо дар тамоми ҷаҳон мушоҳида мешавад, ки созмону ниҳодҳои динӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои дорои тамоюли динидошта хеле фаъол ва зиёд гардида, ба ҳаёти сиёсӣ – иҷтимоӣ ва маънавӣ бештар таъсир мерасонданд. Тибқи маълумоти коршиносони муътамад дар ҷаҳон тақрибан 500 созмонҳои террористии пинҳонкор амал мекунанд. Ҳамасола бо сабаби терроризм дар арсаи ҷаҳонӣ тақрибан аз 5 то 20 миллиард доллари амрикоӣ сарф мегардад.

Маҳз ҳамин ташкилоти динӣ ва пайдо гардидани ашхоси бо ном диндор дар миёни ин созмонҳо, ки бо мақсади амалӣ намудани мақсадҳои фардӣ ва гурӯҳии худ равона гардидаанд, барои вусъат додани майдони ифротгароии динӣ мусоидат мекунанд. Хусусиятҳои асосии ифротгароёнро метавон ба тариқи зайл баён кард:

- ✦ қатъиян эътироф накардани ғояҳои дину мазҳабҳои дигар;

- ✦ муносибат ва рафтори ҳашминона нисбат ба пайравони дигар дину мазҳабҳо;

- ✦ таблиғоти ақидаҳои хурофотӣ;

- ✦ ҳақ шуморидани як таълимоти динӣ;

- ✦ анҷоми амалҳои хусусияти ҷиноятдошта, аз қабилҳои қатлу куштор, ғорат ва поймоли арзишҳои ахлоқӣ инсонӣ дар зерҳои динӣ;

Имрӯзҳо ифротгароии динӣ дар тамоми кишварҳои олам махсусан кишварҳои исломӣ доман паҳн намуда, афроди зиёде аз таъсир ва паёмдҳои нохуши он, қурбонии ин зухурот мегарданд, ки ин ҳолат хело нигаронкунанда мебошад. Омилҳои зиёде аз қабилҳои ҷаҳонишавӣ (глобализатсия), фақру нодорӣ, ҷаҳлу бесаводӣ ва паст будани маърифати динию сиёсӣ ва ҳуқуқи мардум, миллатгарой ва авҷ гирифтани таассуби динӣ ва хурофот, рушди техникаю технология ва вусъат ёфтани доманаи фарогирии шабакаҳои интернетӣ, ҷабру зулм ва сиёсати нодурусти идоракунии дар миёни кишварҳои олам, рақобати абаркудратон баҳри ба даст овардани манфиатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва ғайра муҳаррики асосии авҷ гирифтани ин зухурот мебошанд.

Ифротгарой дар тамоми дину оинҳо аз қабилҳои дини масеҳӣ, яҳудӣ, буддой, ислом ва ғайра ба назар мерасад ва фаъолияти ифротгароёнаи гурӯҳҳои террористиро

экстремистии динҳои гуногунро мо дар тамоми қитъаҳои олам мушоҳида мекунем. Бояд гуфт, ки амалиёти террористию экстремистӣ ва иртиҷоию иртиҷоию ифротӣ фақат хоси мамлакатҳои мусулмони нест ва ё худ фақат терроризм дар замони кунунӣ амалӣ намегардад. [6, с. 26]

Аммо дар замони муосир ифротгароии динӣ аз ҳама беш дар миёни пайравони дини ислом мушоҳида мешавад. Солҳои охир дар миёни кишварҳои исломӣ гурӯҳҳои зиёди ифротии динӣ ба монанди гурӯҳҳои ба ном Давлати исломӣ (ДИИШ), Толибон, Ал-қоида, Ҳизбут-таҳрир, Салафия, Ансор-ул-лоҳ, Аҳрор-уш-шом, Ҳаракати исломии Ўзбекистон, ҲНИТ ва ғайра фаъолияти ифротгароёнаи худро ба роҳ монда, аз номи дини ислом баромад намуда, мардумро ба самти ифроту ваҳшоният мекашонанд. [6,с.11] Ҳар яки ин гурӯҳҳо, эътиқод ва масири худро ҳаққу дуруст шумурда, пайравони дигар дину мазҳаб ва идеологияро ботил медонанд ва барои амалӣ кардани ҳадафҳои ба дигарон даргир мешаванд. Онҳо барои ҷалб намудани афроди дигар аз роҳу воситаҳои гуногун истифода бурда, нафарони ҷоҳилу бефарҳанг ва хоину ватанфурӯшро ба самти худ мебаранд. Мутаассифона, аксари онҳое, ки бо асли аркони ислом, таърих, фарҳанг, аҳком, фалсафа ва ахлоқи исломӣ ошно нестанд, чунин меҳисобанд, ки ба ислом хислати ситезу тундравӣ, таҷовузгароӣ, бадқасдӣ, ғайритаҳаммулпазирӣ хос аст. Ин андеша мутлақо ғалат аст. Зеро «Қуръон», ҳадис, тамоми аҳқому аркони ислом ва фалсафаю ахлоқи он бар пояи адолат, баробарӣ, бародарӣ, озодӣ, амният ва ваҳдат бунёд ёфта, зарурияти сулҳ, ризоият, таҳаммул, оромӣ, амният, адолатро бо тамоми зухуроти он дар тамоми ҷабҳаҳои зиндагӣ таъкид менамояд. Мутаассифона гоҳо чараёни мубориза бо терроризм, ки солҳои охир сурат мегирад, ба назар чунин мерасад, ки он як навъ мубориза бар зидди ислом бошад. Аз равиши воқеаҳо дида мешавад, ки он як навъ мубориза алайҳи ислом, ҳаракатҳои исломӣ ва кишварҳои исломист. Дар зери шиори мубориза алайҳи терроризм мубориза алайҳи ислом нуҳуфта аст.

Ислом дини сулҳу ваҳдат ва бародарист, на куштору зулм ва сӯиқасд ба ҷони ҳазорҳо модарону кӯдакон ва ҷавонони бегуноҳ. Аммо амалкарди ин гурӯҳҳои ифротӣ, ки аз қатлу куштор, ғорат, ҷабру зулми одамон, хиёнат ба ватану модар, поймол кардани арзишҳои динию фарҳангӣ ва инсонӣ, таассубу миллатгароӣ ва ғайра иборат аст, бо арзишҳои ислом ва аҳқоми Қуръону дастурҳои пайғамбари ислом муҳолифат мекунанд. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: «Зухуроти даҳшатноку нафратовари терроризм, ки аксаран таҳти шиорҳои диниву мазҳабӣ сурат мегирад, ба дини мубини ислом иртиботе надорад, баръакс, аз ҷониби душманони ин дини муқаддас роҳандозӣ шуда, аз ваҳшонияти асримиёнагии террористӣ, пеш аз ҳама, кишварҳои исломӣ ва мусулмонони сайёра зарар мебинанд». [2,с.15]

Ифротгароёни динӣ амалҳои анҷом медиҳанд, ки хилофи аҳқоми дини исломанд ва чанд намунаи онҳо иборатанд аз:

1. Онҳо идеологияи манфӣ ва зиёноварро ба якдигар таълим дода ба ин восита якдигарро ба анҷоми корҳои бад ташвиқ намуда, онро амали нек ва савоб муаррифӣ мекунанд. Дар ҳоле, ки дар Қуръон омадааст, “Ва бар некӯкорӣ ва парҳезкорӣ бо якдигар мадад кунед ва бар гуноҳу ситам бо якдигар мадад накунад”. [1,с.106]

2. Ифротгароён мол ва номуси қасоне, ки аз идеологияи онҳо пайравӣ намекунанд, ғорат намуда, онро ба унвони ғанимати ҷангӣ аз худ мекунанд. Дар ҳоле, ки Паёмбари

ислом дар Ҳаччи видоъ таъкид намуданд: “Мол ва номус ва хуни шумо бар шумо ҳаром ва муҳтарам аст, ҳамон гуна ки имрӯз ва ин моҳ ва ин шаҳр дорои эҳтиром мебошад”.

3.Ифротгароён даст ба куштори бераҳмонаи мардумон зада, ин амали нангинро чиҳод дар роҳи Худо медонанд, дар ҳоле ки дар Қурон омадааст "Ва ҳар ки муъминеро ба қасд бикушад, пас ҷои ӯ дӯзах аст. Дар он ҷовид бимонад ва Худо бар ӯ хашм гирифтааст ва лаънат кардааст ва азоби бузург барои ӯ омода намудааст". [1,с.93]

4.Ифротгароён ба мардумони ғайри худ зулму ситамро раво дида, ба ин восита тухми фасод ва бадкориро мекоранд дар ҳоле ки дар Қуръон омадааст: “Чуз ин нест, ки роҳи маломат бар он касоне аст, ки ба мардум зулм мекунанд ва дар замин ноҳақ фасод ё бадкирдорӣ мекунанд ва барои ин ҷамоат азоби дарднок аст. [1,с.487]

5.Ифротгароён аз номи дин баромад намуда, бо баҳонаи ташкили давлати ягона ва иттиҳоди мардум, баръакс дар миёни мардум тухми ихтилоф корида, ба ин восита боиси аз байн рафтани иттиҳоди мардум мегарданд. Ин амали онҳо хилофи ояҳои Қуръон аст. Худованд дар Қуръон ба мардумон хитоб мекунанд, ки “Ҳамагӣ ба ресмони илоҳӣ чанг бизанед ва пароканда нашавед”. [1,с.106]

6.Барои ифротгароёни динӣ касоне, ки дар эътиқоди онҳо набошад ҳеч арзиш надоранд. Аз ин хотир аст, ки ба қатли омми ғайри мусулмонҳо пардохта, ба ин восита дини исломро дар миёни бегонагон бадном мекунанд. Дар ҳоле ки дар Қуръон омадааст, “Мо фарзандони одамро каромат бахшидем ва ононро бар саҳро ва дарё мусаллат кардем ва бар бисёре аз махлуқоти хеш бартарӣ додем”. [1,с.289]

Ҳамаи ин ишораҳои зикргардида, аз он далолат мекунанд, ки амалҳои ифротгароёне, ки аз номи дини ислом баромад намуда амалҳои ғайри ахлоқию ғайриинсонӣ анҷом медиҳанд, ба дини мубини ислом ҳеч рабте надошта, баръакс натиҷаи тафаккури нодурусти худ ифротгароён ба ҳисоб меравад. Бино бар ин барои ташаккули шуури динии мардум зарур аст, ки афроди соҳибмаърифат, махсусан руҳониёни динию коршиносони соҳа чораандшӣ намуда, маърифати динии мардумро нисбат ба таълимоти дини ислом боло бардоранд. Илова бар ин зарур аст, ки дар самти таквият додани ҳуввияти миллӣ, баланд бардоштани маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ба роҳ мондани тарбияи дурусти оилавӣ, ташвиқи илмомӯзӣ дар миёни наврасону ҷавонон ва ҷалби онон ба машғулиятҳои лозимӣ тадбирҳо андешида шаванд, то ба ин восита пеши роҳи ин зухуроти номатлуб гирифта шавад.

Адабиёт:

1.Қуръон. Ба расми усмонӣ. Нашри аввал. Дубай- 1430 ҳ (2009 м) Бо забонҳои арабӣ.

2.Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбн, 2016.

3.Зокиров Г Н. Донишномаи сиёси. – Душанбе, 2007.

4.Батошова А.К. Политический терроризм: детерминация и формы проявления. – М., 2004.

5.Хоффман Б. Н. Терроризм. Взгляд изнутри. М., 2003.

6.Зокиров Г. Н. Терроризм. - Душанбе, 2004.

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ОДЕЖДЫ ТАДЖИКОВ

Иброхимов Муродали Файзалиевич - доктор исторических наук, профессор кафедры дизайна костюма и искусства моды Технологического университета Таджикистана. E-mail: murodali@list.ru. Тел.: (+992) 2217247
Раджабова Дилафруз Кудратшоевна - кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры дизайна костюма и искусства моды Технологического университета Таджикистана. E-mail: dt2009@mail.ru.

В статье дается обзор основных видов источников, материалы которых представляют ценность для изучения национальной одежды таджиков, которая находила применение в средневековье. Авторы на конкретных примерах отмечают достоинства каждого вида источников, позволяющих выявить разные аспекты, связанные с названием, назначением, формой, размерами и декором предметов исторической одежды.

Ключевые слова: таджики, средневековье, историческая одежда, письменный источник, старинная фотография, музейный экспонат.

ЧАНБАҲОИ САРЧАШМАВИИ ТАҲҚИҚИ ЛИБОСИ АСРИМИЁНАГИИ ТОЧИКОН

Иброҳимов Муродали Файзалиевич – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи дизайни либос ва санъати муди ДТТ. E-mail: murodali@list.ru. Тел.: (+992) 2217247
Раҷабова Дилафруз Қудратшоевна - номзоди илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи дизайни либос ва санъати муди ДТТ. E-mail: dt2009@mail.ru.

Дар мақола тавсифи намудҳои асосии сарчашмаҳои таърихӣ, ки маводи онҳо барои таҳқиқи либоси миллии асримииёнагӣ арзиш дорад, оварда мешавад. Муаллифон дар мисолҳои мушаххас арзандагии ҳар як намуди сарчашмаро, ки барои муайян намудани ҷанбаҳои гуногуни вобаста ба ном, табиноат, шакл, андоза ва ороиши ҷузъҳои либоси таърихӣ имкон фароҳам меоранд, қайд кардаанд.

Калидвожаҳо: тоҷикон, асрҳои миёна, либоси таърихӣ, сарчашмаи хаттӣ, акси кадимӣ, ниғораи осорхона.

SOURCE STUDY ASPECTS OF THE STUDY OF MEDIEVAL CLOTHES OF TAJIKS

Ibrokhimov Murodali Faizalievich - Doctor of History, Professor of the Costume Design and Fashion Design Department of the Technological University of Tajikistan. E-mail: murodali@list.ru. Tel.: (+992) 2217247
Rajabova Dilafruz Kudratshovna - Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Suit and Fashion Design Department of the Technological University of Tajikistan. E-mail: dt2009@mail.ru.

The article provides an overview of the main types of sources, the materials of which are valuable for the study of national Tajik clothing, which was used in the middle ages. The authors' notes on specific examples the advantages of each type of sources that allow identifying different aspects related to the name, purpose, shape, size and decor of historical clothing.

Key words: Tajiks, Middle ages, historical clothing, written source, ancient photography, Museum exhibit.

Одним из главных видов источников, способствующих реконструкции таджикского исторического костюма эпохи средневековья, являются материалы письменных источников на персидском (таджикском) и арабском языках. К их числу относятся произведения художественной прозы, исторические и географические труды, средневековые словари, документальные источники и др.

Так, весьма ценная информация о костюмах разных слоев населения региона, содержащая подробное описание их деталей, зафиксирована в «Истории Мас'уда». А. Байхаки обращает внимание на присущие особенности выдаваемых разным лицам из казны Газневидов халатов, поясов, головных уборов, обуви и других жалованных принадлежностей по случаю особых заслуг или назначения их на государственные посты. Зачастую историком отмечены стоимость, расцветка и другие особенности преподношенных вещей. К большому сожалению, большая часть летописи А. Байхаки не сохранилась, но даже в таком, сильно урезанном, виде это произведение является важным источником для реконструкции одежды правителей, государственных чиновников, военных и простых жителей эпохи X-XI веков [1].

Философия и глубокая символика ношения одежды представителями ордена суфиев и членами дервишского сообщества изложена Хусейн Ваизом Кашифи в «Трактате о доблести султана». Его труд позволяет пролить свет на причину распространенности в прошлом ношения таких одежд, как хирка, ридо, капанак [11, с. 26-123].

Другим источником информации для разработки настоящей темы являются произведения классиков таджикско-персидской поэзии (газели, рубаи, оды, исторические и лирические поэмы и др.). Вчитываясь в гениальные творения Рудаки, Фирдоуси, Хайяма, Саади, Низами, Шамса Тебризи и многих других великих поэтов средневековья, можно обнаружить в них неоднократные упоминания о предметах одежды разных названий, информацию по их цветовому оформлению и другим признакам.

Здесь нет необходимости перечислять другие поэтические и прозаические сочинения наших классиков, которых, к счастью, очень много. Достаточно сказать, что они – неисчерпаемый источник для изучения, как исторического костюма, так и других аспектов истории материальной культуры таджикского народа.

Для привлечения дополнительного материала с целью уточнения отдельных особенностей предметов одежды конкретных названий, интерес представляют краткие статьи, специально посвященные объяснению значений всевозможных терминов, в том числе имеющих отношение к деталям исторической одежды, которые содержатся в средневековых таджикско-персидских словарях [5; 15; 22].

Важным источником для реконструкции средневекового таджикского одежного комплекса служат также мемуары европейских путешественников в Центральную Азию. В частности, это труды Плано Карпини и Вильома Рубрук [20], Марко Поло [12], де

Клавихо [21], Дженкинсона [8]. Ценные сведения содержатся в занимательных записках русских путешественников Федора Котова [13] и Филиппа Ефремова [9]. Для изучения одежды, распространенной у таджиков в первой половине XIX века, ценными являются данные, зафиксированные в сочинениях А. Борнса [3], Е.К. Мейендорфа [14], П.И. Демезона [10], А. Вамбери [4], П. Небольсина [18].

Начало более основательному изучению жизни и быта таджиков и других народов Средней Азии было положено с присоединением региона к Российской империи. Обстоятельные этнографические материалы, содержащие помимо прочего описание одежды коренных жителей разных областей края, собрали А.Д. Гребенкин [6; 7], супруги В. и М. Наливкины [16; 17], А. П. Шишов [24; 25], А.А. Бобринский [2] и др.

В качестве другого важного источника для разработки темы использованы художественные источники. Это, в частности, - разывшаяся с XIV века средневековая книжная миниатюра. Она предоставляет возможность получить наглядное представление о предметах одежды разного вида, названия которых удастся установить благодаря источникам письменности. Ценность этих произведений проявляется и в том, что в них изображены не только наряды представителей придворного круга (что имеет место в монументальной живописи), но и костюмы представителей других слоев общества: литераторов, купцов, ремесленников, суфиев, дервишей, борцов. Работы Камалетдина Бехзода, Реза Аббаси, Али-Наки, Мир Афзала Туни, Мир Мусавира, Мухаммада Юсуфа, Ага Мирека и других представителей мавераннахрской, гератской, ширазской и тебризской школ миниатюры дают возможность раскрыть мир костюма Центральной Азии, как эпохи XIV-XVIII веков, так и предшествующего периода. Дело в том, что знакомство с эволюцией видов и названий предметов одежды жителей Центральной Азии в течение многовекового периода развитого и позднего средневековья показывает, что в ней традиционализм и консерватизм значительно превалируют над инновацией.

Для определения характерных признаков одежды таджиков в начальный период после присоединения Средней Азии к России, большое значение имеют фотоиллюстрации «Туркестанского альбома», прежде всего его этнографической части [23]. Одежда таджиков того времени прекрасно отражена также в произведениях других фотографов, посетивших регион в конце XIX века. Это - С.М. Прокудин-Горский, П. Надар, И. Введенский, Г.А. Панкратьев, В.Ф. Козловский, Н. Ордэ и др. В рассматриваемом контексте нужно отметить также картины знаменитого русского художника В. Верещагина.

Как показывает практика, в процессе изучения вопроса об эволюции исторического костюма, наибольший эффект достигается в случае совместного использования письменных и художественных источников.

Еще один вид источников – археологический. Найденные артефакты позволяют путем тщательного исследования выявить конструктивные характеристики исторической одежды, определить размеры отдельных ее деталей, виды использованных швов. Этим достоинств не имеют другие источники, о которых говорилось выше. Типичный пример – детский халатик на подкладе из склепа Эмира Бурундука. Эта находка позволила получить наглядное представление о верхней одежде детей из аристократических семей XV века, в результате изучения его строения и покроя было поставлено под сомнение, господствовавшее прежде, мнение о том, что завязывание краев бортов халатов на шнуры – более древний прием, чем застегивание на пуговицы [19].

Большую ценность для изучения старинной одежды представляют, кроме того, музейные коллекции предметов костюма. Оригинальные музейные образцы широко используются исследователями для выявления элементов преемственности традиций и инноваций в крое и оформлении различных предметов одежды.

Литература:

1. Байхаки Абу-л-Фазл. История Мас'уда (1030–1041 гг.). – М.: Наука, 1969..
2. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам. – М., 1908.
3. Борнс А. Путешествие в Бухару. - Ч. 1-2. - М.: География, 1948-1949.
4. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Описание поездки из Тегерана через туркменскую степь по восточному берегу Каспийского моря в Хиву, Бухару и Самарканд, совершенной в 1863 году Арминием Вамбери, членом Венгерской Академии. – М., 1865.
5. Гияс уд-дин Мухаммад. Гиясул-лугот (на перс.яз.). – Душанбе: Адиб, 1987-1989. - Т. 1-3
6. Гребенкин А.Д. Заметки о Когистане // Материалы для статистики Туркестанского края. - 1873. – Т. 2. – С. 60-88.
7. Гребенкин А.Д. Таджики // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу Политехнической выставки. – Вып. 2. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. – М., 1872. – С. 1-50.
8. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию в 1558-60 гг. // Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. - М.: Объединение государственных книжно-журнальных издательств, 1937.
9. Ефремов Ф. Десятилетнее странствие. - М.: География, 1950.
10. Записка П.И. Демезона // Записки о Бухарском ханстве: Отчеты П.И. Демезона и И.В. Виткевича. – М.: Наука, 1983.
11. Кашифи Х.В. Трактат о доблести султана («Футувватнама-и султани»). – Душанбе: Адиб, 1991 (на тадж. яз.).
12. Книга Марко Поло. - М.: География, 1955.
13. Котов Ф. Хождение купца Федора Котова в Персию. - М., 1958.
14. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Под ред. и со вступ. ст. Н.А. Халфина. – М.: Наука, 1975.
15. Мухаммадхусайн Бурхон. Бурхони коте' (на перс.яз.).– Душанбе: Адиб, 1993, 2004. – Т. 1-2;
16. Наливкин В., Наливкина М. Очерк быта женщины туземного оседлого населения Ферганы. - Казань: Тип-я Императ. Унив-та, 1886.
17. Наливкин В.П. Туземцы раньше и теперь. – Ташкент, 1913.
18. Небольсин Н. Очерки торговли России со странами Средней Азии. – СПб., 1856.
19. Немцева Н.Б. К истории тканей и одежды населения Средней Азии XV в. // Из истории искусства великого города (к 2500-летию Самарканда). – Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1972. – С. 243-251.
20. Путешествие в Восточные страны Плано Карпини и Вильома Рубрука. - М.: Гос. изд-во геогр. лит-ры, 1957.
21. Рюи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканд в 1403-1406 гг. - М., 1990.

22.Сироджуддин Алихон Орзу. Светило наставления («Чароги хидоят»). – Душанбе: Ирфон, 1992 (на тадж. яз.).

23.Туркестанский альбом. Часть этнографическая. 1871-1872 гг. – Ташкент: Изд. Туркестанского генерал-губернатора, 1872.

24.Шишов А. Сарты. Этнографическое и антропологическое исследование. - Ч. I (Этнография) // Сборник материалов для статистики Сырдарьинской области.– Ташкент, 1904. – Т. 11. – С. 1-492.

25.Шишов А. Таджики. Этнографическое исследование. – Алматы, 2006.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Иброимова М.И. – ассистент кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана*

Эта статья посвящена некоторым важным проблемам в использовании фразеологии при изучении иностранных языков. Автор пришел к выводу, что на английском языке существует много фразеологизмов, которые играют важную роль в изучении английского языка.

Ключевые слова: фразеологизмы, словарь, терминология, стилистика, эквивалент, художественная литература.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҶОИ ФРАЗИОЛОГИЗМҶО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

*Иброимова М.И. – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Мақола ба масъалаи баъзе ҷанбаҳои истифодаи фразеологизмҳо дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ бахшида шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки дар забони англисӣ фразеологизмҳои зиёда мавҷуд мебошад, ки дар самти омӯзиши забон нақши муҳим мебозанд.

Калимаҳои асосӣ: фразеологизмҳо, луғат, истилоҳот, услубшиносӣ, муодил, адабиёти бадеӣ.

SOME FEATURES OF PHRASEOLOGIES IN ENGLISH

*Ibroimova M.I. - Assistant of the Department of Foreign Languages
Technological University of Tajikistan*

This article is about phraseology in English language and some important problems in using phraseology in learning foreign languages. Scientist came into account that there are a lot of phraseology in English that play an important role in learning the English language.

Key words: phraseology, dictionary terminology stylistic, create literature .

Английский язык имеет тысячелетнюю историю. За это время в нем накопилось большое количество выражений, являющиеся удачными, меткими и красивыми. Так и возник особый слой языка – фразеология, совокупность устойчивых выражений, имеющих самостоятельное значение. Изучение английского языка широко распространено в нашей стране. Хорошее знание языка, в том числе и английского, невозможно без знания его фразеологии. Знание фразеологии чрезвычайно облегчает чтение как публицистической, так и художественной литературы. Разумное использование фразеологизмов делает речь более идиоматичной. Фразеологизм – это устойчивое и неделимое словосочетание, которое имеет переносное значение и не вытекает из смысла составляющих его слов. Особенность фразеологических оборотов в том, что любому носителю языка они понятны и не требуют объяснений. Это говорит о том, что фразеологизмы несут в себе опыт предыдущих поколений, опыт нации, её культурное наследие.

Свободный эквивалент фразеологической единицы является актуальным типом словосочетания в научной речи, и носит особый характер фразеологичности. Сфера наибольшей употребительности фразеологизмов разговорная речь. В газетной-публицистической и художественной речи фразеологизмы менее употребительны, функционируют иначе, чем в разговорной. В научном стиле образно-экспрессивные фразеологизмы практически отсутствуют как формы нормативные, отражающие сущность стиля. Они могут изредка употребляться лишь как сопутствующие элементы в полемических, публицистических, популяризирующих частях научного произведения.

С помощью фразеологических выражений, которые не переводятся дословно, а воспринимаются переосмыслено, усиливается эстетический аспект языка. "С помощью идиом, как с помощью различных оттенков цветов, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни".

Мир фразеологии современного английского языка велик и многообразен, и каждый аспект его исследования, безусловно, заслуживает должного внимания. Английская фразеология отличается богатством функционально-стилевых и эмоционально-экспрессивных синонимов.

Стилистическая окраска фразеологизмов, как и слов, обуславливает закрепление их в определенном стиле речи. При этом в составе фразеологии выделяется две группы фразеологизмов:

общеупотребительные фразеологизмы, не имеющие постоянной связи с тем или иным функциональным стилем и *функционально закрепленные фразеологические единицы*.

К первым можно отнести, например, такие: From time to time- время от времени Far and away- намного, значительно, гораздо

Они находят применение, как в книжной, так и в разговорной речи.

В отличие от общеупотребительной лексики, представляющей весьма значительную часть английского языка и словаря, общеупотребительная фразеология по количеству единиц занимает скромное место во всей массе английских фразеологизмов. Функционально закрепленные фразеологизмы стилистически неоднородны: их парадигмы отличаются степенью экспрессивности, выразительностью эмоциональных свойств.

Самый большой стилистический пласт фразеологии составляет разговорная фразеология, которая используется преимущественно в устной форме общения, а в письменной речи – в художественной литературе: *Uponе's sleeves* спустя рукава *To live in clover* как сыр в масле кататься.

Принадлежащие к ней фразеологизмы часто даются в толковых словарях без стилистических помет, однако все же выделяются на фоне общеупотребительных фразеологизмов яркой разговорной окраской, чуть сниженным, фамильярным оттенком в звучании.

Просторечная фразеология, в целом близкая к разговорной, отличается большей снежностью.

To peek up one's nose- задирать нос.

Еще резче звучит грубо-просторечная фразеология. В ее состав входят бранные устойчивые сочетания, представляющие грубое нарушение языковой нормы.

Другой стилистический пласт образует книжная фразеология. Она употребляется в книжных функциональных стилях, преимущественно в письменной речи. В составе книжной фразеологии выделяется научная, представляющая собой составные термины: *center of gravity* - центр тяжести, *thyroid gland* - щитовидная железа, *school-leaving certificate* -аттестат зрелости публицистическая

Книжных фразеологизмов в английском языке гораздо меньше, чем разговорных (из 5000 фразеологизмов, приведенных в "Фразеологическом словаре английского языка" под редакцией Джона Блэкмора, только 60 имеют пометку "книжное".) [4;258]

Метафорическое употребление многих терминологических сочетаний, которое сопровождается их детерминологизацией, изменяет их стилистическое качество: они становятся экспрессивными, как и всякие образные выражения:

If speaking about success in this region it is not a proper time to draw a line.

Большой стилистический пласт составляют фразеологизмы с яркой эмоционально - экспрессивной окраской, которая обусловлена их метафоричностью, использованием в них разнообразных выразительных средств

Фразеологизмы разговорного стиля окрашены в фамильярные, шуточные, ироничные, презрительные тона: *Like a bolt from the blue* -как снег на голову, *Chicken-heart* -мокрая курица

Книжным фразеологизмам присуще возвышенное, торжественное звучание: *To live this world*- уйти из жизни покинуть бренный мир *To blow up the bridge* - сжечь мосты.

Таким образом, можно сделать вывод, что особенность фразеологизмов английского языка заключается в том, что они разнообразны и количество их велико. Английская фразеология отличается богатством функционально-стилевых и эмоционально-экспрессивных синонимов. С помощью фразеологических выражений английского языка, которые не переводятся дословно, а воспринимаются переосмыслено, усиливается эстетический аспект языка. "С помощью идиом, как с помощью различных оттенков цветов, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни".

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, - 228 с
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высш.шк., – 148- 150с.
3. Виноградов В.С. "Перевод. Общие и лексические вопросы", Книжный дом "Университет" 2004- 258 с .
4. Золотова Л.М. К проблеме регулярности в сфере фразеологической номинации//Фразеологическая система английского языков. М.: Лингвист, 2000.- 362 с.

УРОВНИ УСВОЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПО ТАКСОНОМИИ Б.БЛУМА

*Искандарова Гулбахор Анваровна-
старший преподаватель кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана.
E-mail:goolbahor@mail.ru. Тел.: (+992) 918934332*

В статье рассматриваются вопросы выявления, измерения и оценки уровня сформированности у студентов знаний, умений, навыков, которые в настоящее время являются одними из центральных в практике обучения. Уровневый системный подход описания достижений студентов позволяет сгруппировать результаты обучения в зависимости от уровней учебной деятельности. В статье также рассматривается группа педагогических целей, выделяемых зарубежными и отечественными специалистами.

Ключевые слова: таксономия мыслительных процессов, развитие когнитивных навыков, уровни усвоения знаний, категории целей.

САТҲИ АЗБАРКУНИИ МАВОДИ ТАЪЛИМӢ МУТОБИҚИ ТАКСОНОМИЯИ Б. БЛУМ

*Искандарова Гулбахор Анваровна-
Муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон.
E-mail:goolbahor@mail.ru. Тел.: (+992) 918934332*

Дар мақола масъалаҳои муайян намудан, мушаххас кардан ва баҳо додан ба сатҳи азбаркунии дониш, малака ва қобилияти донишҷӯён дар раванди таълим, ки дар шроити имрӯза ҳадафҳои асосии раванди таълим ба шумор меравад, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Ба чунин тартиби дарачабандӣ баҳо додан ба донишу малакаи донишҷӯён имкон медиҳад, ки натиҷаҳои омӯзиши онҳоро ҳамчун маҳсули раванди таълим тасниф ва гурӯҳбандӣ намоем. Дар мақола ҳамчунин андешаи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ вобаста ба ҳадафҳои асосии раванди таълим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калимаҳои калидӣ: таксономияи раванди фикрронӣ, рушди малакаҳои маърифатӣ, дараҷаҳои азбаркунии маводи таълим, категорияи ҳадафҳои таълим.

LEVELS OF ASSESSMENT OF TRAINING MATERIAL ON TAXONOMY BY B. BLUM

Iskandarova Gulbahor Anvarovna-
the senior teacher of faculty of foreign languages
Technological University of Tajikistan.
E-mail: goolbahor@mail.ru. Tel .: (+992) 918934332

The article provides an issues of identifying, measuring and assessing the level of knowledge among students of knowledge and skills, which are currently one of the central in the practice of teaching. The level system approach of describing the achievements of students allows you to group the results of training depending on the levels of learning activity. The article also considers some pedagogical goals, allocated by foreign and national specialists.

Key words: taxonomy of thought processes, development of cognitive skills, levels of mastering knowledge, category of goals.

Вопросы выявления, измерения и оценки уровня сформированности у студентов знаний, умений, навыков в настоящее время являются одними из центральных в практике обучения. Уровневый системный подход описания достижений студентов позволяет сгруппировать результаты обучения в зависимости от уровней учебной деятельности.

Рассмотрим группу педагогических целей, выделяемую зарубежными и отечественными специалистами.

Таблица 1.

Группы педагогических целей		
<i>Б. Блум, Д. Кратволь</i>	<i>О.Е. Лебедев</i>	<i>И. Я. Лернер</i>
Когнитивная, познавательная область	Развитие знаний	Знания о природе, обществе, технике, человеке
Психомоторная область	Развитие умений и навыков	Опыт осуществления способов деятельности
Активная эмоционально-ценностная область	Развитие системы отношений	Эмоционально-чувственный опыт

К первой области относят различные уровни усвоения знаний, ко второй - умения (усвоенные способы деятельности) в разной степени самостоятельности их выполнения, а к третьей – отношения, интересы, склонности.

Например, в классификации, предложенной В. И. Тесленко, выделяются следующие этапы усвоения знаний:

- 1.информационный, требующий от учащегося узнавания известной информации.
- 2.репродуктивный, основными операциями которого являются воспроизведение информации и преобразования алгоритмического характера.
3. базовый, требующий от учащегося понимания существенных сторон учебной информации, владения общими принципами поиска алгоритма.

4. повышенный уровень, требующий от учащегося преобразовывать алгоритмы к условиям, отличающимся от стандартных, умение вести эвристический поиск.

5. творческий, предполагающий наличие самостоятельного критического оценивания учебной информации, умение решать нестандартные задания, владение элементами исследовательской деятельности.

При планировании результатов обучения учеными выделяются уровни усвоения учебного материала:

Нулевой уровень - это такой уровень, при котором учащийся способен понимать, т.е. осмысленно воспринимать новую для него информацию. Строго говоря, этот уровень нельзя называть уровнем усвоения учебного материала по изучаемой теме. Фактически речь идет о предшествующей подготовке учащегося, которая дает ему возможность понимать новый для него учебный материал. Условно деятельность учащегося на «нулевом» уровне называют *Пониманием*.

Первый уровень - это узнавание изучаемых объектов и процессов при повторном восприятии ранее усвоенной информации о них или действий с ними, например, выделение изучаемого объекта из ряда предъявленных различных объектов. Условно деятельность первого уровня называют *Опознанием*, а знания, лежащие в ее основе, - *Знания-знакомства*.

Второй уровень - это воспроизведение усвоенных ранее знаний от буквальной копии до применения в типовых ситуациях. Примеры: воспроизведение информации по памяти; решение типовых задач (по усвоенному ранее образцу). Деятельность второго уровня условно называют *Воспроизведением*, а знания, лежащие в ее основе, - *Знания-копии*.

Третий уровень - это такой уровень усвоения информации, при котором учащийся способен самостоятельно воспроизводить и преобразовывать усвоенную информацию для обсуждения известных объектов и применения ее в разнообразных нетиповых (реальных) ситуациях. При этом учащийся способен генерировать субъективно новую (новую для него) информацию об изучаемых объектах и действиях с ними. Примеры: решение нетиповых задач, выбор подходящего алгоритма из набора ранее изученных алгоритмов для решения конкретной задачи. Деятельность третьего уровня условно называют *Применением*, а знания, лежащие в ее основе, - *Знания-умения*.

Четвертый уровень - это такой уровень владения учебным материалом темы, при котором учащийся способен *создавать объективно новую информацию* (ранее неизвестную никому).

В таблице II представлены уровни усвоения учебного материала в трактовке ведущих отечественных специалистов.

Таблица 2

Уровни усвоения учебного материала					
В.П. Симонов	В.П. Беспалько	В.Н. Максимова	М.Н. Скаткин	О.Е. Лебедев	В.И. Тесленко
Различение	Ученический (узнавание)	Узнавание	Воспроизведение понятия	Информированность	Информационный
Запоминание	Алгоритмический (решение типовых задач)	Запоминание	Узнавание понятия	Функциональная грамотность	Репродуктивный
Понимание	Эвристический (выбор действия)	Понимание	Применение понятия	Грамотность	Базовый
Простей-	Творческий	Примене-	Воспроизведе-	Компетент-	Повышенный

шие умения и навыки	(поиск действия)	ние	дение системы понятий	ность	
Перенос			Применение системы понятий		Творческий

Таксономия (от греч. taxis – расположение, строй, порядок и nomos – закон) – теория классификации и систематизации сложно организованных областей действительности, обычно имеющих иерархическое строение (органический мир, объекты географии, геологии, языкознания, этнографии и т.д.). Понятие «таксономия» было предложено швейцарским ботаником О. Декандром, разрабатывавшим классификацию растений.

В рамках образовательной технологии американским психологом Бенджаминном Блумом в 1956 г. была создана первая таксономия педагогических целей. При этом Б. Блум и Д. Кратволь разделили цели образования на три области: когнитивную (требования к освоению содержания предмета), психомоторную (развитие двигательной, нервно-мышечной деятельности) и аффективную (эмоционально-ценностная область, отношение к изучаемому).

Первая таксономия, охватывающая когнитивную область, включает в себя шесть категорий целей с внутренним более дробным делением:

- знание (конкретного материала, терминологии, фактов, определений, критериев и т.д.);
- понимание (объяснение, интерпретация, экстраполяция);
- применение;
- анализ (взаимосвязей, принципов построения);
- синтез (разработка плана и возможной системы действий, получение системы абстрактных отношений);
- оценка (суждение на основе имеющихся данных, суждение на основе внешних критериев).

Таксономия Блума неоднократно подвергалась критике различными учеными, поскольку в ней происходит смешение конкретных результатов обучения (знание, понимание, применение) с мыслительными операциями, необходимыми для их достижения (анализ, синтез, оценка) [7].

Рассмотрим, как уровни учебных целей в таксономии Б.Блума соотносятся с действиями студентов, связанными с достижением данного уровня.

Таксономия «обозначает такую классификацию и систематизацию объектов, которая построена на основе их естественной взаимосвязи и использует для описания категории, расположенные последовательно, по нарастающей сложности».

Таксономия- это теория классификации и систематизации сложно организованных областей действительности, имеющих иерархическое строение.

Уровни учебных целей и действия студентов

<i>Уровни учебных целей</i>		<i>Конкретные действия студентов, свидетельствующие о достижении данного уровня</i>
Знание	Эта категория обозначает запоминание и воспроизведение изученного материала — от конкретных фактов до целостной теории.	воспроизводит термины, конкретные факты, методы и процедуры, основные понятия, правила и принципы.
Понимание	Показателем понимания может быть преобразование материала из одной формы выражения — в другую, интерпретация материала, предположение о дальнейшем ходе явлений, событий.	— объясняет факты, правила, принципы; — преобразует словесный материал в математические выражения; — предположительно описывает будущие последствия, вытекающие из имеющихся данных.
Применение	Эта категория обозначает умение использовать изученный материал в конкретных условиях и новых ситуациях	— применяет законы, теории в конкретных практических ситуациях; — использует понятия и принципы в новых ситуациях.
Анализ	Эта категория обозначает умение разбить материал на составляющие так, чтобы ясно выступала структура.	— вычленяет части целого; — выявляет взаимосвязи между ними; — определяет принципы организации целого; — видит ошибки и упущения в логике рассуждения; — проводит различие между фактами и следствиями; — оценивает значимость данных.
Синтез	Эта категория обозначает умение комбинировать элементы, чтобы получить целое, обладающее новизной.	— пишет сочинение, выступление, доклад, реферат; — предлагает план проведения эксперимента или других действий; — составляет схемы задачи.
Оценка	Эта категория обозначает умение оценивать значение того или иного материала.	— оценивает логику построения письменного текста; — оценивает соответствие выводов имеющимся данным; — оценивает значимость того или иного продукта деятельности.

2. Понимание.

Таксономия нужна, чтобы:

1. правильно ставить цели в обучении;
2. правильно формулировать проблемы и задания для студентов;
3. правильно подбирать адекватные оценочные инструменты ;
4. правильно проводить рефлексию по результатам обучения.

3. Применение

Б.Блум разработал иерархию мыслительных умений, в которой более высокие уровни мышления включают все познавательные умения нижележащих уровней. Таксономия Блума определяет способы классификации, начиная от простейших учебных действий до самых сложных. Умения и навыки в когнитивной области касаются знания, понимания и критического мышления. Здесь выделяются шесть уровней.

Разноуровневые задания по таксономии мыслительных навыков Б.Блума на примеры дисциплины русский язык, по теме «Обобщение по теме «Причастие.

Причастный оборот»

- 1 уровень- 5-7 заданий
 2 уровень-1-2 задания
 3 уровень- 5 заданий
 4 уровень- 1 задание
 5 уровень- 1 задание
 6 уровень- 1-2 задания

УРОВЕНЬ ПО ТАКСОНОМИИ	ЗАДАНИЯ
1-й уровень.	1. Продолжи: Причастие – это ...
	2. Отвечает на вопросы....
	3. Обозначает...
	4. Причастный оборот- это.... Пример:...
	5. Синтаксическая роль причастия в предложении- ....
	6. Причастный оборот обособляется, если.....
2-й уровень	1. Найдите словосочетания «сущ+ причастие», выпишите, выделите главное слово. <i>Черная ночь, желтым листом, чернеющая дыра, колосистая рожь, желтеющим листом, поседевшие волосы, покрашенный пол тающим снегом, свежие семена, светлеющее небо, заросший пруд, покинутый дом, горячая печь, мокрый снег, желтеющий лист, спелый крыжовник.</i>
	2. Образуйте причастия, от слов, данных в скобках, перепишите расставьте знаки препинания. <i>В эту осень не было золотых деньков, не сияли березовые перелески под (хмуриться) солнышком, не замело колеи листвой (шуршать) под ногами. У ярко (осветить) подъезда было шумно и радостно: сновали торопливые ноги (заглушить) половиком в окно неся уличный шум. На месте (срубить) леса белой свечой среди (обрубить) сучьев и (поблекнуть) листьев возвышались три длинные березы с макушками (уцелеть) в этой рубке.</i>
3 уровень	1. Вставьте пропущенные буквы, обозначьте суффиксы причастий, в скобках укажите глагол, от которого образовано причастие. Графически обозначьте причастный оборот и расставьте знаки препинания. <i>Он подош_л ко мне слева хрома_щей походкой. Море вздыха_щее у берегов уснуло. Передо мной стоял уже не прежний сутул_щийся от холода человек. Дует сильный ветер смета_щий все на своем пути.</i>
	2. Укажите предложение со страдательным причастием: <i>Шлюпка медленно плыла у подножья возносившейся в небо скалы. Я весело иду по Борисоглебскому переулку, ведущему к Поварской. Трава, обреченная на высыхание, оживала при первой поливке.</i>
	3. Раскройте скобки: <i>Небольшой вал и засека, (не)хранимые решительно никем, показывали страшную беспечность. Стояла (не)бывалая распутица. Зато тут же, среди еще (не) сошедшего снега, откуда-то взялась зелень. Повеяло сыростью от (не)видимого пруда.</i>
	4. Подчеркните причастные обороты, расставьте знаки препинания. <i>И потом он видел его лежащего на жёсткой постели дома бедного соседа.</i>

	<p><i>На голове Кунанбая была белая ермолка привезённая из Мекки. Он занимал облицованный мрамором особняк в самой аристократической и тихой части города утопавшей в липовых аллеях и садах.</i></p> <p><i>Братья остановились заворожённые подбегающим чудом, -настолько красива была лиса на бегу, как лодка стремительно пущенная по течению.</i></p>
	<p>5. Выполните морфологический разбор причастия.</p> <p><i>Вокруг меня, подгоняемый знакомыми мальчиками, промчался табун.</i> (Тургенев)</p>
4 уровень	<p>– Прочитайте предложения, найдите причастия, обозначающие цвет.</p> <p><i>Осень! Осыпается весь наш бедный сад...</i></p> <p><i>Листья пожелтевшие по ветру летят. (А.К.Толстой)</i></p> <p><i>Колеблющийся полет бабочек над свежей зеленеющей полянкой – одно из прелестнейших зрелищ. (С.Аксаков)</i></p> <p>– Сравните слова "пожелтевшие" и "желтые", "зеленеющий" и "зеленый". Чем отличаются эти слова?</p>
5 уровень	<p style="text-align: center;">Составьте синквейн на тему «Причастие»</p> <p>1 строка- название синквейна 2 строка- два прилагательных. 3 строка- три глагола 4 строка- фраза на тему синквейна 5 строка- существительное.</p>
6 уровень	<p style="text-align: center;">Творческая работа.</p> <p>Подберите как можно больше определений к слову "снег", распределяя их в группы: причастия и прилагательные. (Пример ответа: белеющий и чистый, сверкающий и свежий, липнувший и липкий и т.д.)</p> <p>Используя данные определения, напишите связный текст – описание заснеженного пейзажа.</p>

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В соответствии с этой таксономией каждый уровень знания может соотноситься с каждым уровнем когнитивного процесса, так что студент может помнить *фактическое или процедурное знание, понимать концептуальное или метакогнитивное знание или анализировать метакогнитивное или фактическое знание.* Как утверждают Андерсон и его коллеги, осмысленное обучение предоставляет учащимся знание и доступ к когнитивным процессам, которые им понадобятся для успешного решения проблем.

Литература:

1.Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing. New York: Longman.

2.Bloom, B.S., (Ed.). 1956. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York: Longman.

3.Costa, A. L. (Ed.). (2000). Developing minds: A resource book for teaching thinking. Alexandria, VA: ASCD.

CLASSROOM MANAGEMENT DURING TEACHING ENGLISH

Malikov Niyozbadal Khalifaevich - Department of foreign languages . Technological university of Tajikistan . Tel: 93-320-19-50, E-mail: malikov_n.64@mail.ru.

Shamirova Sakina Sharifbekovna - Department of foreign languages . Technological university of Tajikistan . Tel: 93-370-33-22, E-mail: Sakina.Shamirova@mail.ru.

The article contains information concerning the process of managing the classroom during conducting language lessons at high as well as higher schools. The author considers the useful methods of teaching the foreign languages . The process of pair work, talking time of the students, keeping silence is given to help teachers to teach well.

Key words: Managing process, classroom, languages, high school, higher school, methods, pair work, talking time .

РУКОВОДСТВО КЛАССОМ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Маликов Ниёзбадал Халифаевич – старший преподаватель кафедры иностранных языков Технологический университета Таджикистана.

Tel: 93-320-19-50, E-mail: malikov_n.64@mail.ru.

Шамирова Сакина Шарифбековна - ассистент кафедры иностранных языков Технологический университета Таджикистана.

Tel: 93-370-33-22, E-mail: Sakina.Shamirova@mail.ru.

Данная статья содержит информацию о процессе руководства классом при преподавании языков в средних, а также высших учебных заведениях. Авторы рассматривает полезные методы преподавания иностранных языков. Важность работы в парах, время для устной речи студентов и соблюдение тишины предъявлены преподавателям для успешного преподавания языков.

Ключевые слова: процесс управления, класс, язык, средняя школа, высшая школа, методы, парная работа, время устной речи .

ИДРА НАМУДАНИ СИНФ ЗИМНИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Маликов Ниёзбадал Халифаевич – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Tel: 93-320-19-50, E-mail: malikov_n.64@mail.ru.

Шамирова Сакина Шарифбековна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Tel: 93-370-33-22, E-mail: Sakina.Shamirova@mail.ru.

Мақолаи мазкур маълумотро оид ба раванди идра кардани синф ҳангоми гузаронидани дарсҳои забон дар мактабҳои миёна ва олии фаро мегирад. Муаллифон

усулҳои судманди омӯзиши забонҳои хориҷиро матраҳ намудааст. Аҳамияти кори ҷуфтӣ, ҷудо кардани вақт барои нутқи шифоҳии донишҷӯён ва риоя кардани ҳомӯшӣ зимни дарсҳо пешкаш гаштаанд, ки раванди омӯзиши забонро осон мегардонанд.

Калимаҳои калидӣ : раванди идоракунии, синф, забон, мактаби миёна, мактаби олий, усулҳо, кори ҷуфтӣ, вақти нутқи шифоҳӣ.

Teaching languages , especially the foreign ones is considered to be one of very important , as well as one of difficult and serious problems as at high schools , as at higher schools . This issue has always been one of the basic problems in the USA and the Great Britain , as well as in many English-speaking countries of the world . Unfortunately , in other countries of the world , where English is teaching as a foreign language the above-mentioned issue has always been and has still remained one of unsolved and heavy problems . This issue requires hard work and high knowledge , good skills and talent from the teachers and lecturers of the foreign languages .

One of the major methods of good teaching of languages is a right and correct managing the classroom during the lessons . Because all the other things will be tightly depended on such a serious activity . The talented teachers always pay necessary attention to this problem in order to have effective and useful lessons . The first steps in the process of managing the classroom will exactly be arranging the seating of the pupils and students during the lessons .Because the spoken language requires participants talking to each other. If students are sitting in straight lines facing the back of each other's necks this is not easy to do!

Fortunately it isn't a rule that students have to sit like that. You should be prepared to re-arrange the desks — both for your language lessons and sometimes even for a particular activity — so that it is both easier and more natural for students to see and talk to each other.

One can say that for a school class of perhaps 25 – 30 students it is probably best to use the conventional arrangement for activities which are centered upon the teacher, but to allow students to move either their desks or at least their chairs for pair and group work.If pair and group work is a novelty, students will take a long time to move and find the moving itself more interesting than the group work which follows. If, on the other hand, pair and group work is a normal part of your teaching, students will move naturally, quickly and quietly to new positions providing they know what they have to do and understand that this is not an opportunity to waste time but a useful and enjoyable activity.

The lecturers have to pay attention to seating for suggesting that students are encouraged to talk to each other; at the same time, it should allow for the removal of the teacher from a central, dominant role during certain activities. That is why the lecturers should stand up when they are directing activity. In general it is only a good idea to sit down in a language class on two occasions; firstly if the students are doing something which, for the moment, does not involve you. The second occasion is if you are having a conversation or discussion with the class. If you remain standing, it is all too easy for you to dominate and inhibit the students. On such occasions, once you have introduced and started the activity, it is usually better to sit either at, or on, your desk.

It should be noted that for most activities in the language classroom it is important that the students can see you and, in particular, your mouth and eyes. This is much easier if you are standing. Standing also means you can see all the students clearly and can use your eyes and hands effectively.

Another step during teaching languages is considered to be looking at the students in the process of teaching . It is proved that there is no more certain way to lose the attention of your

students than to take your eyes off them for long periods. This is not because they will get up to mischief if you are not looking, but because normal human contact frequently depends on, and is reinforced by, eye contact. If you are standing, and your eyes are constantly moving over the class, everyone feels involved. Your eyes help your students' concentration! You must take into consideration that your eyes can be used instead of your hands to indicate who should answer a question, whether something is right or wrong, to encourage, etc. If you can use your eyes effectively, you will find it easier to avoid using unnecessary language.

Except above-mentioned issues and useful ways of teaching languages the lecturers can use their hands to encourage and direct students. In this case there are three main ways of showing students what you want — your voice, your eyes, and your hands. There are two main reasons for using your hands — you avoid unnecessary language which can distract students and, while remaining completely clear, your hands can be used to increase the pace of the lesson. Because a simple gesture can indicate who is going to answer a question, or which pair of students should now read a dialogue. Simple gestures can also indicate that something is wrong — for example, holding up one hand and shaking it from side to side — or that a student should repeat something — a circular “rolling” motion with one hand. During direction the whole class the movement should be bold enough and decisive enough for all to see; in directing an individual student the gestures must be on a much smaller scale so that they appear invitations rather than authoritarian directives.

It should be noted that the other way of attracting the classroom in the process of teaching languages is using pauses in order to punctuate what you are going to say your students. It is very difficult to read anything if we do not use pauses during our speaking and explanation. Our writing is usually punctuated and the punctuation makes it easier to read. As we can here see the following example shows clearly that the teacher is using language for different purposes:

- Listen again. (Giving instructions);
- Does she know him? (Giving example);
- Notice, in the first... (Commenting).

We should take into consideration that if the teacher speaks “without punctuation” in situations like this, students will be very confused. Because one of the main ways to provide this “spoken punctuation” is to make very short pauses before each change in the use of language from, for example, instruction to example. These pauses are an important feature of the way the teacher uses language in the classroom.

The above-mentioned practice is mostly connected with the problem of variation the voice of lecturers during conducting their practical lessons. But this does not mean speaking in a ‘funny voice’. It is important to mark the changes in why you are speaking. Pauses, stress and changes of pitch when you change from, for example, comment to instruction, will mean it is much easier to follow what you say. Even students whose level of English is not high can be taught in English providing the teacher does not use unnecessary language and providing the stream of speech is broken up by pauses and changes of voice.

Look at this example: Was she there? Yes she was.

Look again: Was she there? Yes she was.

But now look at this: Does she know him? Yes she does.

Notice, in the *first*, **was** she, Yes she **was**, and in the second example **does** she, yes she **does** (Longer pause). If there's (pause) **was** in the question, there's **was** in the answer. If there's (pause) **does** in the question, there's **does** in the answer.

In the process of teaching the language the lecturers should keep their language to a minimum when students are doing something. Because if they speak, the students will usually listen. If you want to encourage your students to use language, it obviously means that once you have introduced an activity and made clear what is wanted, you must be prepared to keep quiet. There are several important instructions:

Do not interrupt students unnecessarily while they are preparing something.

Do not dominate discussions yourself;

Do not tell students what they want to say;

Do not use more language than is necessary to direct and control classroom activity.

We have already noted that you can reduce the amount of unnecessary classroom language by using your eyes and your hands. Sometimes verbal comment is called for, but even then there are good and bad ways of doing it. Oral exercises are a particular problem. The teaching process also requires as well keeping silence. The teachers usually keen to encourage their students to talk, often forget that silence also has a valuable part to play in language lessons. *But the constant* language is tiring; students need time to think, collect their thoughts, make notes, etc. Silence is particularly desirable, because when students are doing something individually — reading a text or explanation, completing an exercise, preparing a piece of work. If the teacher speaks during these activities, it breaks the students' concentration.

A separate individual is hesitating during an exercise, or looking for a word. Here, the teacher jumping in too soon makes the student lazy. The silent struggle to understand or recall is a natural part of language learning. In discussions the student sometimes needs time to formulate a thought and, most important of all, if the teacher is constantly injecting ideas, students will soon sit back and *expect* the teacher to do the work.

Sometimes there should be silence for the sake of silence — if something hectic has been happening; there is to be a change of activity, or students need, for example, to get out a new book. A moment or two of silence in the middle of a lesson means that students can return with renewed concentration to the activity which follows. Because the room is silent, it does not mean nothing is happening. The secret is a balance between activity and quiet moments for reflection.

At the same time the teachers must not be afraid of noise in the process of teaching languages. The majority of teachers particularly in state schools, may find colleagues and superiors who believe that the quiet class is the good class. Such a belief raises obvious difficulties if we are concerned to teach the spoken language! If the standard teaching technique involves the teacher questioning individual students one by one, in every lesson no individual student will answer more than two or three questions, each lasting a few seconds. The conclusion is obvious — somehow or other, techniques must be used to increase the amount of student talking time. This means that anyone who is making a serious effort to teach oral English *must* be regularly using choral work, pair work and group work. Unfortunately, if 30 students speak at the same time they make more noise than is ever heard in the traditional question and answer classroom. The reason they make more noise is because there is more constructive activity going on!

The effective language teaching means giving the students a chance to speak. Carefully organized 'noise' does not mean disorder or that time is being wasted. We should use pair work to increase student talking time — even if it seems chaos. Because the language teacher must develop strategies for maximizing the amount of student talking time. Well-organized pair work is one of the most important ways of achieving the best results.

Unfortunately some teachers worry that some of the pairs may not be doing the right thing, or will be using their native language. Because teachers are not satisfied that *everyone* is doing the correct thing, they are sometimes tempted to drop pair work. It is important to remember that if half the class aren't doing the right thing, that still means half the class *are*! As a result, instead of one or two students doing something useful while the others sit back, 10 or 20 students are working constructively. Teachers must not drop pair work just because it is not successful for all students all the time. A moment's reflection will serve to remind teachers that when traditional question and answer lessons are taking place there is no guarantee that these are working successfully for most of the students — they may be sitting there quietly, but that doesn't mean everyone is working! The pair work during the lessons will be most effective if we follow these instructions:

1. We should divide the group into pairs yourself and make sure that all students know who they are working with and which role they are to take.
2. We should make sure everyone is clear about what they are meant to be doing.
3. We should go round, listen, and check that they are doing it.
4. We should stop the activity when it is clear that everyone is finished. Pair work is not an excuse for the teacher to sit back!
5. We should follow up the pair work with a demonstration or summary from one or more pairs. If it is not well done, correct and provide help and then ask students to do the same practice again.
6. We should make a habit of it!

One of the most important and effective ways of teaching languages is considered to be a method of increasing the student talking time. The most useful activities in the language classroom can be performed by the students working in groups. Working in this way means more students are directly involved; more students are talking, while the teacher talks less; students can help each other; and not least, the atmosphere is more relaxed and conducive to good language learning.

Group work must be well organized which means the teacher must have made the task clear, as well as who is working with whom and for how long. Often it is a good idea to appoint one student in each group as "secretary" — writing out the answers, or taking notes to report back to the whole group. Group work must *always* be followed by a general class activity when the results of the group work are reported to the whole group, and commented on by the teacher.

At the same time the group work can be used as preparation for a text or topic; grammar practices can be done in groups rather than in the standard question-and-answer way; discussion follow-up can be based on questions first discussed in small groups, and later by the whole group. As with pair work, some use of the native language is unimportant. It still means that the teacher, although busy moving from group to group, is relatively quiet, and many more *students* are using their English. We can surely note that in the case of following and completing all above-mentioned kinds of activity the teachers will obtain pleasant and expected results in the process of teaching the foreign languages.

A list of used literature:

1. Michele Levis . Practical techniques for language teaching .Iran . 2014.
2. Liz and John Soars. New Headway English Course. Oxford University Press, 2002.
3. Raymond Murphy. English Grammar in Use. Cambridge University press, 1994.

О НАРЕЧЕНИИ ЧЕЛОВЕКА В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ

Насруддинов С.М. – кандидат филологических наук, доцент,
зав. кафедрой иностранных языков
Технологического университета Таджикистана
E-mail: strongman58@mail.ru, 918101448.

В статье речь идёт о древних и современных именовании. Первобытные люди именовались исходя из какого поведения в каком-то случаи. Например: «Убивший тигра», «Похожий на обезьяне», «Крепкий как камень», (если девочка) «Красивая как цветок», «Певчая птица» и т.п. и некоторые наречения сохранились и до наших дней у отсталой части населения многих районов земного шара. До недавнего времени имена на подобие «Сурхак» - Красный, «Кабуд» - Голубой, «Хол» - Родинка, «Зиёда» - Лишний палец, «Барфи» - Снег, «Кахти» - Голод, «Джанги» - воин (воинствующий) были нередки и у таджиков.

Ключевые слова: именование, наречение, антропонимы, ономастика, имени собственного, камень, прочный, твёрдый, волк, лев.

НОМГУЗОРИИ ОДАМОН ДАР ГУЗАШТА ВА ЗАМОНИ МУОСИР

Насруддинов С.М. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент,
Мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ,
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон
E-mail: strongman58@mail.ru, 918101448.

Дар мақола сухан дар бораи номгузории қадима ва муосир меравад. Одамони аввал дар кураи замин пайдошуда номро аз рафтор ё ягон ҳолати шахс мегузоштанд. Барои мисол: «Плангро куштагӣ», «Ба маймун монанд», «Монанди санг сахт (қаввӣ)», (агар духтар бошад) «Монанди гул зебо», «Монанди парранда хӯшхон» ва ғайра. Баъзе номгузориҳо дар бисёр минтақаҳои қафомондаи кӯрраи замин то замони мо боқӣ мондааст. То ба наздикӣ барои мардуми тоҷик ҳам номҳои «Сурхак», «Кабуд», «Хол», «Зиёда», «Барфӣ», «Кахтӣ», «Ҷангӣ» хело зиёд буданд.

Калидвожаҳо: номгузорӣ, номмонӣ, антропонимҳо, ономастика, номҳои шахсӣ, санг, мустаҳкам, сахт, гург, шер.

ABOUT NAMING OF MAN IN PAST AND PRESENT

Nasruddinov S.M. - Candidate of Philology, Associate Professor,
head. Department of Foreign Languages
Technological University of Tajikistan.
E-mail: strongman58@mail.ru, 918101448; 915128448.

In this article we are talking about naming rights in the past and the present. Primitive people were called starting from what is the behavior in which something happens. For example: who killed the cat, like a monkey, Strong as a rock (if a girl) Pretty as a flower, Singing Bird, etc. and some naming survived to the present day at the backward part of the population in many areas of the globe. Until recently, such names as Surkhak - "Red", Kabud - "Blue", Khol- "Birthmark" Ziyoda - "Extra finger," Barfi - "Snow", Kahti - "Hunger", Jangi- "War" were not uncommon, and for Tajiks.

Key words: naming, anthroponomy, onomastics, proper name, stone, strong, hard, wolf, lion.

Первобытный человек был далек от тонкостей современного имяслова. Поэтому все, что в ребенке могло привлечь внимание, служило поводом для его имени. Цвет кожи, волос, родимое пятно, красота или уродство находили отражение в наименованиях людей того далекого прошлого. Не только телесные особенности но и обстоятельства, сопутствующие рождению ребенка, например, сильный снегопад, голод, война, мор или, наоборот, радостные события, фиксировались в именах.

Попробуйте назвать человека, знакомого и вам и вашим друзьям, не употребляя его имени. Вам пришлось бы как-то охарактеризовать его, указать его примечательные особенности, используя для этого немало слов. А вот другая, невероятная, но вполне возможная при отсутствии имен ситуация.

Вас бы немало удивило, вероятно, если бы кто-нибудь на вопрос «Как тебя зовут?» ответил, что у него нет имени. Такое же недоумение вызвало бы и сообщение о том, что вот эта деревня или река никак не называется. «Как так? - возразили бы вы.— Что значит без имени, что значит «никак не называется?». И окажется что, без имени без названия, немислимы ни человек, ни деревня. А ведь имя не только необходимая принадлежность человека, но и очень непростая вещь.

Первобытное племя. Оно состоит из нескольких родов, в которых люди объединены по кровному родству. Таких родичей может быть много. Глава рода знает своих сородичей каждого лично. И вот из племени прибыл гонец с приказом немедленно выставить отряд из сотни самых храбрых для ополчения, организуемого с целью отражения нападения врага. А в роде ни у кого имен нет. Для того, чтобы вызвать людей, послать за ними, необходимо ведь как-то обозначить их.

Глава рода вначале не испытывает особых затруднений. Он довольно быстро называет кандидатов: «Того Рыжего, сына Ужаленного Змеей; того Длинного, что вчера на охоте убил двух кабанов. Приведите того Хмурого со шрамом на лбу, с бородавкой на левой брови». Но постепенно характеристики, объяснения становятся подробнее, многословнее, ибо люди с заметными индивидуальными особенностями уже перечислены. И может случиться, что только для распоряжений насчет ста человек понадобилось бы несколько суток, в то время как для перечисления имен их достаточно было бы нескольких минут.

Поэтому нет ничего удивительного в том, что имена появились сразу же, как только человек обрел членораздельную речь. Первые имена ничем не отличались от прозвищ. Это и понятно. Ведь наши современные имена перешли к нам от отцов и дедов, которые донесли до нас готовую систему наречения детей именами. Нам нет необходимости изобретать имена. Они уже созданы, приготовлены для нас. Хочешь, назови Петром, хочешь — Николаем, Рустамом, Тамарой, Рашидом а можешь и Владимиром, Олегом, Русланом.

Такие способы наречения сохранились и до наших дней у отсталой части населения многих районов земного шара. До недавнего времени имена наподобие Сурхак — «Красный», Кабуд — «Голубой», Хол — «Родинка», Зиёда — «Лишний палец», Барфи — «Снег», Кахти — «Голод», Джанги — «Война» были нередки и у таджиков. Называли детей очень часто и по животным. В этом отразились тотемистические воззрения древних людей, то есть представления о животном — то теме, от которого будто бы происходит данный род, племя. Вот почему когда-то и у русских часто встречались имена Волк, Медведь, Барсук, которые сохранились в фамилиях Волков, Медведев, Барсуков.

Среди таджиков и узбеков, например, такие «животные» имена встречаются и до сих пор. Таджикское Гург и узбекское Бури, Бурибой буквально означают «Волк». Есть даже особый обряд у горных таджиков, когда ребенка протаскивают сквозь волчью шкуру, как бы приобщая его к тому. После этого его называют именем Волк.

Наши предки были суеверны, религиозны, верили в колдовство, магию, заговоры, сглазы. Им казалось, что если назвать ребенка соответствующим образом, то он обязательно вырастет сильным, здоровым, будет долго жить, иметь много детей. Одним из таких наименований было слово «камень» или «каменный» на таджикском языке Сангали - каменный Али или Сангин - каменный.

Прочный, твердый, долговечный камень казался людям воплощением всего того, чего желали бы они своим детям. По мысли родителей свойства, обозначаемые таким именем, перейдут и в ребенка. Имена со значением «камень» существовали почти у всех народов. Были они и у русских. Имя Камень в русском народе перестало употребляться несколько веков тому назад. Но осталось имя Петр. В переводе с древнегреческого оно означает «камень».

Особенно часты имена со значением «камень» у таджиков и узбеков. Русские, живущие в Средней Азии, наверное, не раз встречали людей с таджикскими именами Санг, Сангин, Сангинмурод, Сангак или с узбекскими Тош, Тошбой, Тошбек. Вот эти имена и обозначают «камень», «каменный»

Таким образом, когда-то очень давно камень считался священным предметом. Вспомните обычай класть на могилу каменную плиту или просто обломок камня. Примечательно и то, что существовал особый род казни грешника, освященный разными религиями. В старой Бухаре осужденного муллами человека забивали до смерти камнями. Точно такой же вид смертной казни для погрешившего против религиозных обычаев существовал и у индейцев Америки.

В Коране Шайтан (древне-еврейское Шатана, отсюда русское Сатана) называется Рад-жимом, — «побитым камнями». Можно думать, что в древних религиях считали камень имеющим очистительную силу. Он как бы отгонял злых духов, демонов. Отсюда и этот дикий вид казни.

Литература

1. Никонов В.А. Имя и общество. М., издательство «Наука», 1985, 176с.
2. Бестужев – Лада И.В. Имя человеческое – его прошлое, настоящее, будущее. М., «Наука и жизнь», 1968, №7
3. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. Издательство «Русский язык», 1984, 384с.
4. Леонович О.А. В прошлом, настоящем, будущем. – Проблемы антропонимики, М., издательство «Наука», 1985, 176с.

5.Хайдаров Ш. Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт. Душанбе, Дониш, 1986. – 227с.

6.Насруддинов С.М. Исследование региональной антропонимии. Душанбе, Вестник №4/6(177) ТНУ, С. 88-93

ДАР БОРАИ МУНОСИБАТИ ЛУҒАВИИ МИЁНИ ЗАБОНИ ДАВРАИ КЛАССИКӢ ВА ЛАҲЧАӢ БОЛООБИ ЗАРАФШОН

*Носиров Сабур – номзади илми филология,
ичроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон. тел.: 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru*

Масъалаи муносибати луғавии миёни забони давраи классикӣ ва лаҳчаҳои болооби Зарафшонро таҳлил намуда, муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки дар таркиби луғавии лаҳчаҳои болооби Зарафшон гурӯҳи калимаҳои ба мушоҳида мерасанд, ки дар забони давраи классикӣ ба таври васеъ истифода мешуданд, вале бо мурури замон аз истеъмол баромаданд. Ин навъ калимаҳо дар лаҳчаҳо асосан бо маънии давраи классикии худ истифода мешаванд.

Ключевые слова: Болооби Зарафшон, адабиёти классикӣ, лаҳча, муносибати лексикӣ, вожаҳои классикӣ, таркиби луғавӣ.

О ЛЕКСИЧЕСКОМ ОТНОШЕНИИ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ГОВОРОВ ВЕРХОВЬЯ ЗЕРАВШАНА

*Носиров Сабур – кандидат филологических наук,
и.о. доцента кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана.
тел.: 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru*

Анализируя вопрос лексического отношения между языком классического периода и говоров верховья Зеравшана автор приходит к выводу, что в составе лексики говоров верховья Зеравшана выделяется группа слов, которые широко употреблялись в языке классической литературы, но затем вышли из употребления. В говорах эти слова в основном сохранились в тех значениях, в каких они употреблялись в языке классической литературы.

Ключевые слова: верховья Зеравшана, классическая литература, говор, лексическое отношение, классические слова, лексический состав.

ABOUT THE LEXICAL RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE OF CLASSICAL LITERATURE AND DIALECTS OF THE UPPER REACHES OF ZERAVSHAN

*Nosirov Sabur – Candidate of Philology, Associate Professor in the department of foreign
languages of the Technological University of Tajikistan.
Phone: 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru*

Analyzing the problem of the lexical relationship between the language of the classical period and the dialects of the upper reaches of Zeravshan, the author comes to the conclusion that the vocabulary of the dialects of the upper reaches of Zeravshan distinguishes a group of words that were widely used in the language of classical literature, but then get out of use. In the dialects, these words are mostly preserved in the meanings in which they were used in the language of classical literature.

Key words: the upper reaches of Zeravshan, classical literature, dialect, lexical relation, classical words, and lexical composition.

Ба аҳли таҳқиқ маълум аст, ки забони адабии тоҷик дар тӯлии таърихи инкишофу тақомули худ бо гӯйишҳои мардумӣ ё худ лаҳҷаҳо дар баробари заминаҳои фонетикӣ ва морфологиву синтаксисӣ дар заминаи луғавӣ низ муносибати доимӣ доштааст ва ин муносибат ҳамчун яке аз муҳимтарин навъҳои муносибати миёни ин ду гунаи як забон асосан дар шакли доду гирифтӣ воҳидҳои луғавӣ сурат мегирифтааст.

Донишманди тоҷик Раззоқ Ғаффоров ба ҳамин маънӣ навиштааст: «Яке аз таомулҳои радду қабули байни забони адабӣ ва лаҳҷа ин аст, ки бисёр калимаҳо бо гузашти рӯзгор аз забони адабӣ хориҷ шуда, маҳз дар лаҳҷа боқӣ мемонанд. Ин гуна калимаҳо пас аз чанд вақт аз нав ранги оммавӣ гирифта, бозпас ба забони адабӣ ворид мегарданд» [7. 113].

Ҳамин муносибати доимии луғавии миёни забони адабӣ ва лаҳҷаҳо аст, ки имрӯз як қисми муҳими таркиби луғавии лаҳҷаҳои забони тоҷикиро вожаҳои ташкил медиҳанд, ки аз забони адабии давраи классикӣ ба мерос мондаанд. Мавқеи ин гуна вожаҳо дар лаҳҷаҳо як хел нест. Онҳо дар як қисм лаҳҷаҳо бештар ва дар қисми дигарашон камтар ба мушоҳида мерасанд. Дарачаи бешӣ ва камии ин гуна вожаҳо дар гуфтори мардуми ин ё он маҳалу минтақа ба шароити инкишофи лаҳҷаҳо, ба сатҳи маърифатнокии намоёндагони лаҳҷаҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ, ба дарачаи алоқаи мутақобили забони адабиву лаҳҷаҳо дар гузаштаву имрӯз ва дигар омилҳои иҷтимоӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар натиҷаи мушоҳида ва таҳқиқи лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ муҳаққиқон ба натиҷае расидаанд, ки калимаҳои забони адабиёти давраи классикӣ маҳз дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ зиёдтар боқӣ мондаанд. Аз ҷумла, профессор Ғ. Ҷӯраев мавқеи ин гуна калимаҳоро дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ «сазовори тавачҷуҳи махсус» арзёбӣ намуда, сабабҳои ин ҳолатро ба хусусияти ҳаракат ва инкишофи забони дарӣ ба самти шимолу шарқ вобаста медонад [20. 99-100].

Мо андешаи донишмандон дар бораи маҳз дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бештар боқӣ мондани калимаҳои классикиро ҷонибдорӣ намуда, зимнан мехоҳем зикр намоем, ки нақши унсурҳои луғавии давраи адабиёти классикӣ дар баъзе аз лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар лаҳҷаҳои болооби Зарафшон низ қобили тавачҷуҳ мебошад.

Барои тасдиқи ин андеша ҳоло аз лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ барои намуна чанд вожаи аз забони адабии давраи классикӣ ба мерос мондаеро, ки сабаби тафриқаи лаҳҷаҳои мазкур аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ гардидаанд, мавриди назар қарор медиҳем.

Кават ба маънии **занбӯр**, **занбӯри асал**: *беодоби ки, кават да забунат г'зид* (беодобӣ кардӣ, занбӯр аз забонат газид); *шумойун ору эгуйето, мойун кават* (шумо ору мегӯед, мо кават).

Шакли дурусти вожаи мавриди назар «кабт мебошад, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикӣ дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ маъмули афзоиш ва бадалшавӣ сурати «кават»-ро гирифтааст.

Вожаи мазкур ба ҳамин маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул, яъне «занбӯр, занбӯри асал» дар аксари фарҳангҳои муътабар, аз ҷумла «Луғати фурс», «Бурҳони қотей», «Луғатномаи Деххудо», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги форсии Амид»-и Ҳасан Амид, «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин, «Фарҳанги

фишурдаи сухан»-и Ҳасан Анварӣ, «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» ва ғайра шарҳу тафсир гардидааст.

Аз ҷумла, муаллифи «Луғатномаи Деххудо» бо ишорат ба «Бурҳони қотъ», «Фарҳанги Онондроч» ва сарчашмаҳои дигар вожаи «кабт»-ро **занбӯри асал, магаси асал, зубоби асал, наҳл** ва **мунчи ангубин** шарҳ дода, аз «Калила ва Димна»-и устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ ва «Таърихи Бухоро»-и Абӯбакр Муҳаммад ибни Чаъфар Наршахӣ мисол овардааст:

Ҳамчунон кабте, ки дорад ангубин,
Чун бимонад достони ман бар ин.
Кабти нодон бӯи нилуфар биёфт,
Хушаш омад, сӯи нилуфар шитофт.
В-аз бари хушбӯй нилуфар нишаст,
Чун гаҳи рафтан фароз омад начаст.

«Ва боз бифармуданд то яке ҷуволӣ бузург аз кабти сурх пур карданд ва Абрӯйро дар он ҷувол карданд, то бимирад [8. 18132].»

Дар баъзе аз фарҳангҳо, аз ҷумла дар «Луғатномаи Деххудо», «Бурҳони қотъ», «Фарҳанги форсии Амид» ва «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» ба билкаср, яъне дар шакли «кибт» ҳам истифода гардидани ин вожа ишора намудаанд.

Дар луғатҳои мавҷудаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар «Таджикско-русский диалектный словарь» (Расторгуева В.С. –Москва, 1963), «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» (Маҳмудов М., Бердиев Б. –Душанбе, 1989), «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» (Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. –Душанбе, 2012), «Намунаи вожаҳои лаҳҷавии луғавӣ» (Эшнӣёзов М. Қазияи вожаҳои манависӣ ва харитабардории хусусиятҳои лаҳҷавӣ. –Душанбе, 1999) ва дигар маъхазҳои матбуи лаҳҷавӣ низ ин вожаро мушоҳида нанамудем.

Дабанка ба маънии **тағора**: *да калоки бум дабанкайа мунда ҷумишӯйӣ кем, ки беҳийол дабанка чаппа шуд* (дар болои бом тағораро гузошта ҷомашӯйӣ кардем, ки нохост тағора чаппа шуд); *оби дарӣюйа хийоли дабанка кӣ чӣ, гарқ шӣ?* (оби дарёро хаёли дабанка кардӣ чӣ, гарқ шудӣ?).

Шакли дурусти вожаи мавриди назар «табанга» мебошад, ки дар натиҷаи ҳодисаи фонетикӣ дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ маъмули ба ҷуфти ҷарангдори худ иваз гардидани ҳамсадоҳои бечаранг сурати «дабанка»-ро гирифтааст.

Вожаи мазкур дар гунаҳои «табанга», «табангу», «табангуй» ва «табанг» дар фарҳангҳои муътабаре чун «Луғати фурс», «Бурҳони қотъ», «Луғатномаи Деххудо», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома», «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» ва ғайра ба маъниҳои **тағора; табақи ҷӯбин, корсон; зарфи ғалла; таблаи нон; сабад; сандук** ва **танӯри нонпазӣ** тафсир гардидааст. Аз ҷумла, муаллифи «Бурҳони қотъ» гунаи «табанг»-и ин вожаро «табақи ҷӯбини баққолон ва мевафурӯшон», гунаи «табанга»-и онро «таблаи нонгузорӣ; танӯри нонпазӣ; зарфи ғалла» ва гунаи «табангу»-ро «занбил ва сабад; тағор; сандук ва кисаи атторон ва сартарошон» тафсир намуда, ба мутаносибан дар шаклҳои «тапанг» ва «тапангу» низ истифода гардидани гунаҳои «табанг» ва «табангу» ишора намудааст [6. 270-271].

Аз классикони адабиётҳои гунаҳои ин вожаро ба маъниҳои дар боло овардашуда Абӯабдуллои Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Сӯзани Самарқандӣ ва дигарон истифода намудаанд:

К-он табангӯй, к-андар ӯ динор буд,
Он ситад з-эдар, ки шаҳриёр буд. *Рӯдакӣ*

Табангӯи пурзар бар астар ниҳод,
Басе чизи дигар ба шаҳзода дод. *Фирдавсӣ*

Миннат аз халқ баҳри нон чӣ барам,
Ки ҷаҳон чун табангаи нон аст. *Сӯзани*

Ҳамин тарик, вожаи «табанга» дар забони форсӣ-тоҷикии давраи классикӣ дар якҷанд шаклу маънӣ истифода мегардидааст, ки танҳо як шаклу маънии он дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ ба мерос мондааст.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои лаҳҷашиносӣ вожаи мавриди назар дар шакли «дабанг» дар лаҳҷаҳои Бухоро ба маънии **лаган** [12. 76] ва дар шакли «таванг» дар лаҳҷаҳои Ҷуст ва Ванҷ мутаносибан ба маъниҳои **лаган** ва **сандук, зерсандсуқ** [21. 210] маъмул будааст.

Истех ба маънии **рост, рост истода**: *ҳамун форми бобоги-додоги-йа оварда ҳаминҷа истех кардам; бето ҳамин сутума қади девол истех қунем мунем.*

Вожаи «истех» дар шаклҳои «ситеғ» ва «ситех» дар фарҳангҳо ба ҳамин маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул, яъне **рост, рост истода**, ҳамчунин ба маъниҳои **сари кӯҳ, қуллаи кӯҳ** ва **ҳар чизе, ки баландӣ ва тезӣ дорад** шарҳ дода шудааст. Масалан, гунаи «ситеғ»-и ин вожа дар «Фарҳанги мутавассити Деҳхудо» «чизи рост ва ростистода ва баланд бошад ҳамчун сутун ва найзаву амсоли он; баландии кӯҳ, қуллаи кӯҳ» [16. 1625-11626] ва дар «Луғати фурс» «ҳар чи боло дорад, чун сари кӯҳ, сари найза ва сари чизе, ки тезӣ дорад» тафсир гардидааст [4. 83].

Хотирнишон бояд кард, ки вожаи мавриди назар дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ асосан ба маънии **рост, рост истода** истифода мешавад ва ба маъниҳои **сари кӯҳ, қуллаи кӯҳ** ё **ҳар чизе, ки баландӣ ва тезӣ дорад** маъмул нест.

Ин вожа дар лаҳҷаҳои ноҳия ба маънии **як сари қадам, ба фурсати кам** низ фаровон истифода мешавад. Ба ҳамин маънӣ дар лаҳҷаҳои ноҳия калимаи «истеҳакӣ» низ маъмул аст, ки аз вожаи «истех» бо иловаи пасванди –акӣ сохта шудааст: *бечора а мактаб мебийоду истех хурокаша мехураду молтоӣ рафт; бед йа истеҳаки уни Маҳатраҷаб фотиҳа хунем бем.*

Чахч ба маънии **як навъ иллати гулӯ**: *оби хунука мехури чахчот варам меқунанд; йагун духтур рави ҳамун чахчота гири партоӣ намешад.*

Вожаи мавриди назар дар ҳамин шаклу маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул ва дар гунаи «чахш» дар «Луғати фурс», «Бурҳони қотей», «Фарҳанги Доро» ва ҷанде аз фарҳангҳои дигар тафсир гардидааст.

Ин вожа дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ инчунин дар таркиби калимаи «чахчин» ба маънии **гирифтори иллати варами гулӯ** ва дар дохили таркибҳои «чахчи сари гулу (дил) пур шудан» ба маънии **ғамгин шудан, дилтанг шудан, зиқ шудан** ва «чахчи сари (гули) дили *касе* будани *чизе*» ба маънии **боиси гирифтагии хотири касе будани чизе, сабаби зикии касе будани чизе** фаровон истифода мешавад: *апем зиқ мешуд, мегуфт, ки чахчи сари гулем пур шуд; умадани шуйи ман чахчи сари дили ин.*

Қобили зикр аст, ки дар гуфтори мардуми деҳоти Дарғ ва Шамтуҷи ноҳия ин вожа ба маънии **ҳезуми саҳт, ҳезуми душворшикан** низ ба қайд гирифта шудааст, ки ин маъниро дар ҳеҷ фарҳанг мушоҳида нанамудем.

Зимнан бояд хотирнишон намуд, ки дар гуфтори сокинони деҳаи Сангистони ноҳия ибораи «чахчи қурбақа<чахчи қурбоқа» маъмул аст, ки маънии «як навъ обсабз,

қабати сабзранги сатҳи болоии оби ҳавзу толобҳо»-ро ифода менамояд ва дар баъзе аз лаҳҷаҳои ноҳия онро «чуми курбақа<чомаи курбоқа» меноманд.

Алағда ба маънии **ғазабнок, қаҳролуд, хашмгин; асабонӣ**: *хуштуманашуна мегун, ки хуни тагом туй равам, мегуд, ки намедунам, кори худат, бад алағда мешану дастии холи хеста меран; иқа гап назанед, худам алағда.*

Ин вожа дар гунаҳои «олуғда», «оруғда» ва «алағда» дар фарҳангҳо ба ҳамин маъниҳои дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул ё ба онҳо наздик, инчунин ба маънии **чанговар** тафсир гардидааст. Аз чумла, муаллифи «Бурҳони қотеъ» вожаи мавриди назарро дар гунаҳои «олуғда» ва «оруғда» **ғазабнок, хашмгин, қаҳролуд; чанговар** [5. 49; 60], мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар гунаи «олуғда» **қаҳролуд, хашмгин; чангара** [15. 914], ва муаллифи «Фарҳанги Доро» дар гунаи «алағда» **хашмгин, ғазабнок; асабонӣ, норохат; нигарон** [9. 37], шарҳ додааст. Дар тафсири гунаҳои ин вожа мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз устод Рӯдакӣ ва муаллифи «Фарҳанги Доро» аз нависандагони муосири тоҷик Сорбон ва Баҳманёр шоҳид овардааст.

Воҳиди луғавии мавриди андеша дар гунаҳои «олуғда» ва «алағда» мутаносибан дар лаҳҷаҳои Мастчоҳ ва Панҷакент низ ба маънии **ғазабнок, қаҳролуд, хашмгин** ба қайд гирифта шудааст.

Гунаи «алағда»-и ин вожа дар «Луғати лаҳҷаҳо Бухоро» «намуди бетартиб ва баҳамомехтаи чизе; ғайри хушобу ранг, чалмак» [12. 31] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо ишораи гуфтугӯӣ «дарҳаму барҳам, омехта, бетартиб; алобуло, холл-хол» [18. 52] тафсир гардидааст, ки ин маъниҳо ба маъниҳои дар забони адабиёти давраи классикӣ доштаи ин ё он гунаи ин вожа ҳеҷ иртиботе надоранд.

Осухта/лусухта ба маънии **ҳезуми нимсӯхта**: *осухтаҳои таги дег берун каш, таги дег насузод; осухтеи ҳезуми нимсухта-дӣя.*

Ин вожа ба ҳамин маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул дар гунаи «осуғда» дар «Луғати фурс», «Бурҳони қотеъ», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва ғайра ва дар гунаҳои «осуғда» ва «осӯхта» дар «Фарҳанги Доро» тафсир гардидааст.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зимни шарҳи ин вожа аз шоири ҳамасри Рӯдакӣ Маъруфӣ Балхӣ ва дар «Фарҳанги Доро» аз нависандаи муосири тоҷик Сорбон шоҳид оварда шудааст.

Калимаи «осухта» дар гуфтори сокинони деҳаи Сангистони ноҳияи Айнӣ дар таркиби «осухтаи лаби тунур» ба маънии **хизматгор, ёрирасон** низ истифода мешавад: *дар туйашун осухти лаби тунурашун будам, да туйи мойун дасташуна да оби хунук назаден.*

Вожаи мавриди назар дар гунаи «усухта» ба ҳамин маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул дар лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоби Ҷумҳурии Ёзбекистон, лаҳҷаҳои Панҷакент, лаҳҷаҳои Мастчоҳ ва баъзе аз лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ низ ба қайд гирифта шудааст.

Калахч ба маънии **хушкии рӯи чарохат; чирки шахшуда**: *яреи калахч бастас акун нағз мешад; калахчойи дасташ-а дида дилам беҳузур кард, абқот-а хурда натунистам.*

Муаллифи «Луғати фурс» вожаи мазкурро дар ҳамин шакли дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул «чирке ё шухие, ки дар дасту андом бувад» тафсир намуда, аз Имораи Марвазӣ байти зеринро шоҳид овардааст:

Гандаву бекимату дуну ҳақир,

Риш пур аз г..у ҳама тан калахч. [4. 23]

Дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои барои забони адабии тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги Доро», «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» ин вожа дар шакли «карахш» илова ба маъниҳое, ки дар боло овардем, ба маъниҳои дигар низ тафсир гардидааст, ки дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ чандон маъмул намебошанд.

Йористан//йоридан ба маънии **чуръат доштан, ёрои иҷрои амалеро доштан:** *намейористам гум, ки ман тоҷик; да пеши додом намейорид гап занад.*

Ин вожа ба ҳамин маънии дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул ё маъниҳои ба он наздик дар аксари фарҳангҳои гузаштаву муосир сабт гардидааст ва мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки намоёндагони зиёди адабиёти классикиамон, аз ҷумла Абӯабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Фаҳриддини Ғургонӣ, Камоли Хучандӣ ва бисёр дигарон онро истифода намудаанд:

Наёрам бар касе ин роз бикшуд,
Маро бо холи хиндуи ту бифнуд.

Рӯдакӣ

Кӣ ёрад сухан гуфтан аз ту ба бад,
Бадӣ кардан аз рӯи ту, кай сазад?

Фирдавӣ

Яке гуфташ, ки эй доноӣ кайҳон,
Кӣ ёрад кард бо ту макру дастон?

Абӯшақури Балхӣ

Миёни зоҳиду риндон зи бода дарёҳост,
Равон-равон сӯи мо омадан кучо ёрад?

Камоли Хучандӣ

Бояд гуфт, ки дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ доираи истифодаи ин вожа нисбат ба воҳидҳои лексикӣ дигаре, ки аз забони адабии даврони классикаамон дар гуфтори сокинони ин минтақаи кишвар ба мерос мондаанд, васеътар аст.

Лозим ба зикр аст, ки аз вожаҳое, ки дар боло шарҳ додем ба ҷуз аз ду вожаи аввал, ҳамаи вожаҳои дигар ба гуфтори сокинони аксари деҳаҳои ноҳия хос мебошанд. Ду вожаи аввал, яъне вожаҳои **кават** < **кабт** ва **дабанка** < **табанга** бошанд танҳо ба гуфтори сокинони деҳаи Дардар хос буда, дар гуфтори сокинони ҳеҷ як деҳаи дигари ноҳия ба қайд гирифта нашудаанд. Воҳидҳои луғавии мазкурро дар гуфтори сокинони деҳаҳои дигари ноҳия мутаносибан калимаҳои **ору** ва **лаган** ё **тағора** иваз менамоянд.

Зикри ин матлаб ҳам муҳим аст, ки аксари калимаҳои «классикӣ»-и таркиби луғавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, ки ҳанӯз дар асри XI таълиф гардидааст, тафсир ёфтаанд.

Ба таъкиди забоншинос В.А. Капранов аксари воҳидҳои луғавие, ки дар «Луғати фурс» тафсир гардидаанд дар ҳамон давра хислати лаҳҷавӣ дошта, хоси лаҳҷаҳои Хуросону Мовароуннаҳри шарқӣ ва барои форсизабонони Озарбойҷон ва Эрони Ғарбӣ номафҳум будаанд, бинобар ин Асадии Тӯсӣ онҳоро дар луғати худ тафсир додааст, то ба ҳар форсигӯ фаҳмо бошанд [10, 149].

Ҳамин аст, ки дар миёни калимаҳои «классикӣ»-и эронисли таркиби луғавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ унсурҳое ба мушоҳида мерасанд, ки алорағми забони форсиву лаҳҷаҳои он бо баъзе лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, забони дариву лаҳҷаҳои он ва забони адабиёти давраи классикӣ умумияти истеъмолӣ доранд. Калимаҳои **ханг** ба маънии «қувва, зӯр, тавон», **туридан** ба маънии «тарсидан, тарсида гурехтан, рамидан»

(лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ) ва **осуғда** (забони дарӣ ва лаҳҷаҳои он) аз ҳамин қабил калимаҳо мебошанд [10, 149; 20, 101-102].

Дар баробари вожаҳои эронӣ, ки намунашонро дар боло овардем, дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ як миқдор вожаҳои арабиасосе низ ба мушоҳида мерасанд, ки аслан хоси забони адабии давраи классикӣ мебошанд ва чунин ба назар мерасад, ки дар марҳилаҳои нисбатан наздиктари таърихи инкишофи забонамон ба лаҳҷаҳо гузаштаанд. Вожаҳои **такаллум** ба маънии сухан, гап, сухан гуфтан, гап задан (дар забони адабӣ: ба ҳамин маъно): *додом Ҳамиқа ҷанг мекардан такаллум намекардем; бетакаллум шиштан-шиштани хестан рафтан; муқаддирот<муқаддарот* ба маънии сарнавишт, тақдир (дар забони адабӣ: ба ҳамин маъно): *да муқаддиротат чи ки бошад Ҳавайя мебини; сулуқат* ба маънии тарз, тавр, тариқ (дар забони адабӣ: 1. роҳ рафтан 2. рафтор, равиш; муомила; одат 3. дар тасаввуф – роҳ; тариқа, тарзи зиндагонии аҳли тасаввуф, зиндагии дарвешона ва парҳезгоронаи сӯфиён [15, 272]): *Низумбойа шиштаи сулуқати шишти додош; мағлуба* шӯру ғавғо, доду фарёд, мағал (дар забони адабӣ: шадид, сахт (дар бораи ҷанг [15, 669]): *беруна бин мағлуби чийас; тақайюд* ба маънии ҳаракат, саъю кӯшиш, ҷидду ҷаҳд (дар забони адабӣ: гирифтӣ ба қайди чизе, бастагӣ; вобастагӣ: **тақайюд кардан** ба қайд овардан, ба банд андохтан [15, 351]): *тақайюди дарстайоркунеш нағз; ҳаммол* ба маънии хизматгор (дар забони адабӣ: 1 баранда, борбардор, боркаш, борбар 2. маҷ. таҳаммулкунанда, сабркунанда, бурдбор [15, 726.]): *ман ту-ба ҳаммолам-чи? ҷух<ҷӯъ* ба маънии беморие, ки гирифтӣ он ҳамеша эҳсоси гуруснагӣ мекунад (дар забони адабӣ: гуруснагӣ [15, 798]): *гура-йа бисйор нахур, ки ҷух мей* аз ҷумлаи ҳамин гуна вожаҳо мебошанд.

Тафсилоти боло нишон медиҳанд, ки дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ чун дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [20, 100-109] баъзе аз унсурҳои луғавии аз забони адабиёти давраи классикӣ ба меросмонда аз ҷиҳати шакли маънӣ ба муодили давраи классиқашон мувофиқат намуда, баъзеи дигарашон аз онҳо шаклан ё маънан то андозае дур рафтаанд.

Ҳамин нуктаро ҳам хотирнишон бояд кард, ки аз гурӯҳи аввали вожаҳо, ки мавриди назар қарор додем, маншаи эронӣ шарқӣ доштани дар осори давраҳои аввали инкишофи забони тоҷикӣ истифода гардидани вожаҳои **алағда**, **истех**, **осухта** қайҳо собит гардидааст ва хусусиятҳои овозии вожаҳои **калаҳч**, **чаҳч** ва **дабанка** низ аз мансубияташон ба давраҳои нисбатан дуртари таърихи забони тоҷикӣ далолат менамоянд. Чун ин масъала аз доираи мавзӯи мақолаи мо берун аст аз тафсилоти он худдорӣ намуда, ба таъкиди он, ки мувофиқи тадқиқотҳои олимони як қисми муайяни лексикаи забони адабиёти давраи классиқиро калимаҳои суғдӣ ташкил медиҳанд, иктифо менамоем.

Ҳамин тариқ, калимаҳои ба истилоҳ «классикӣ» дар таркиби лексикаи лаҳҷаҳои болооби Зарафшон мавқеи хоса дошта, аз муносибат ва таъсири мутақобилаи лаҳҷаҳои мазкуру забони адабиёти давраи классикӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд ва ҷамъовариву ба риштаи таҳқиқ кашидани онҳо ба ҳалли паҳлуҳои гуногуни масъалаи муносибати луғавии забони адабиву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Амид Ҳасан. Фарҳанги форси Амид. – Техрон, 1362. – 1144 с.
2. Анварӣ Ҳасан. Фарҳанги фишурдаи сухан. Ҷ. II. – Техрон, 1393. – 2704 с.
3. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. – Хучанд, 2015. – 492 с.

4. Асадии Тӯсӣ. Лугати фурс (нусхаи Ҳорн). –Техрон, 1336.
5. Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей. Ҷ. I. –Душанбе: Адиб, 1993. -416 с.
6. Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей. Ҷ. II. –Душанбе: Адиб, 2004. -416 с.
7. Гаффаров Р. Нависанда ва лаҳҷаҳои забон // Садои Шарқ, 1975, №7. –С. 113-124.
8. Деххудо Алиакбар. Лугатномаи Деххудо. Ҷ. 12. –Техрон, 1377. -18132 с.
9. Доро Начот. Фарҳанги Доро. –Душанбе, 2012. -608 с.
10. Капранов А.В. «Лугати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии. –Душанбе, 1964.
11. Киселева Л.Н. Очерки по лексикологии языка дари. –Москва, 1073. -152 с.
12. Маҳмудов М., Бердиев Б. Лугати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.
13. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Техрон, 1375. –Ҷ. III. - 4240 с.
14. Нурув А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. –Душанбе, 1990. -318 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ибораат аз ду ҷилд). –Москва, 1969. -Ҷ. I. –952 с; -Ҷ. II. –952 с.
16. Фарҳанги мутавассити Деххудо. Ҷ. II.
17. Фарҳанги мухтасари «Шохнома». Тартибдиҳанда: Иброҳим Ализода. - Душанбе: Адиб, 1992. –348 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. I. –Душанбе, 2008. -950 с.
19. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ). –Душанбе: Маориф, 2014. -234 с.
20. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2017. -320 с.
21. Эшнӣёзов М. Қазияи воҷаноманависӣ ва харитабардории хусусиятҳои лаҳҷавӣ. –Душанбе, 1999. -298 с.

САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ВА ПАДИДАҲОИ ҲУНАРӢ ДАР ҒАЗАЛИӢТИ ФАЙЗИИ ДАКАНИӢ

*Нурова КубриӢ – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
забони тоҷикии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон
E-mail.ru: nurova74@list.ru*

Дар мақолаи мазкур падидаҳои ҳунари, санъатҳои бадеӣ ва воситаҳои тасвир дар ғазалҳои шоири форсизабони асри XVI Файзии ДаканиӢ баён гардидааст. Мазмунофарӣ дар ғазал, истифодаи суҳан ва тахайюли шоирӣ ҳамчун воситаи муҳими кушодани ғояву бадеияти ғазал истифода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сабку услуб, маҳорати шоирӣ, ғазал, тасвир.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПРИЁМЫ И ПОЭТИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО В ГАЗЕЛЯХ ФАЙЗИИ ДАКАНИ

*Нурова КубриӢ – кандидат филологических наук, доцент кафедры
таджикского языка Технологического университета Таджикистана
E-mail.ru: nurova74@list.ru*

В данной статье обсуждаются художественные приемы и раскрывается поэтическое мастерство классика персидско-таджикской литературы XVI века Файзии Дакани на примере использования литературных приемов и образных выражений в газелях поэта. Поэтические приемы и тропы, во множестве очень искусно использованные поэтом в своих газелях, придали стихам смысловое разнообразие и богатство фантазии.

Ключевые слова: художественные приемы, поэтическое мастерство, газель, образ.

ART METHODS AND POETIC TALANT IN THE GAZELS OF FAYZI DAKANI

*Nurova Kubriyo - Candidate of Philology, Associate Professor
Tajik language of the Technological University of Tajikistan*

The article discloses the poetic talent of Fayzi Dakani, the Persian -Tajik literature classic on an example of the use of literary methods and figurative expressions in the gazels of the poet. The poetic methods and ways, in many cases used by the poets in their poetries, provided the verses by semantic diversity and the richness of fantasy.

Keywords: Art methods, poetic, Persian -Tajik literature, Fayzi Dakani, gazel, method, way.

Муайян намудани маҳорати шоирӣ ва сабку услуби суҳанвари Файзии ДаканиӢ (1547 м.-1595 м.) дар эҷоди жанри бадеии ғазал бе ба инобат гирифтани мактаби ғазалсароии саромадони адабиёти форс-тоҷик, аз ҷумла шоирони бузурги ғазалсаро

Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Аттори Нишопурӣ, Мавлоно Чалолуддини Румӣ, Хоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Мавлоно Ҷомӣ ва дигарон, ба хусус шоири ҳамзамонаш ғазалсарои мактаби вуқӯъ Бадриддин Ҳилолӣ амри муҳол доништа мешавад. Чаро? Барои он ки осори қимати ин абармардони шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ ба тарбият, камоли суҳангустарӣ ва завқу салиқаи ҳунари суҳанварии ӯ аз ҳар ҷиҳат мусоидат намудааст. Файзии Даканӣ ҳамчун як шоири ҷӯянда ва дорои фарҳанги волои эҷодӣ аз шеърӣ шуарои овозадори гузашта, бо ҳама бурду бохтҳояш, аз маҳорати ғазалсароии онҳо ҳамаатарафа ва пурра бархӯрдор буд.

Файзии Даканӣ даврае ба майдони ғазалсароӣ омад, ки то ӯ навъи ғазал ба камолоти жанрии худ расида, дар ин ҷода қодирсуҳаноне доди суҳан дода буданд ва «ғазал кайҳо формулаҳои собити услубӣ, системаи образҳо, рамзҳои бадеӣ, воситаҳои тасвиру баён аз амсоли тавсиф, ташбеҳ, талмех, муболиға, киноя, анвои мухталифи маҷоз ва ғайра дар шакли анъана идома дошт» (1,144). Бинобар ин Файзии Даканӣ ғазалсаро аз анъанаи роиҷ барканор набуд ва аз ҷаҳор унсури ин жанри шеърӣ: мазмунофарӣ дар ғазал, истифодаи суҳан, фарогири санъатҳои лафзӣ бадеӣ ва таҳайюли шоирӣ вобаста ба тавони худ ҳадалимкон бо як маҳорати хос истифода кардааст.

Файзии Даканӣ дар ғазал гуфтан дасти тамои дошта, худро, пеш аз ҳама, ба мактаби адабии Амир Хусрави Дехлавӣ ва Ҳамани Дехлавӣ мансуб медонист, ки гуфтааст:

Шухраи олам шавам Файзӣ ба ашъори Ҳасан,
Гар писандат хусни таъби Хусрав одил маро. (4, 206)
Шоир дар бораи ғазали худ мегӯяд:
Гарчи Файзӣ ба роҳи зухд афтод,
Ғазалаш ошиқона афтода-ст. (4, 242)

Барои нишон додани падидаҳои ҳунарии сабку услуби ғазалиёти Файзии Даканӣ мехоҳем мухтасаран воситаҳои тасвириро дар ғазалҳои ин шоир баён намоем. Ин ҷо аввалан ба баррасии мавқеи санъати тавсиф истода мегузарем, зеро ин санъат аз аввалину соддатарин ва анъанавитарин тариқи баён дар шеърӣ мо доништа шудааст.

Тавсиф дар шеър, хоса офариниши осори манзум ва ифодаи фикри бадеиву шоирона нақши назаррас дорад ва дар ин бора адабиётшиносии мо андешаҳои ҷолибу ба маврид гуфта шудаанд, монанди Бозор Тилавов (3), Худой Шарифов (6), Шодӣ Шокирзода (7) ва ғайра. Аз гуфтаи ин муҳаққикон бармеояд, ки маводи хеле рангорангу дилчаспи тавсиф дар осори бадеии суҳанварони гузаштамон мавҷуд аст ва он имконият медиҳад, ки тавсиф дар сатҳи як санъати алоҳидаи бадеӣ тафсир шавад.

Бояд гуфт, ки шеърӣ лирикӣ бе иштироки тавсиф эҷод намешавад. Аз ин нигоҳ ғазал низ яке аз шаклҳои маъмули жанри лирика буда, дар ниҳоди он нозуктари эҳсосоти ошиқонаи эҷодкор дар алоқамандӣ бо дигар масоили мадди назар ифода мегардад ва он ҳама бетавсиф буда наметавонад. Ба андешаи А.И.Тимофеев ва С.Тураев тавсиф «калимаест, ки предмет ё рӯйдодро муайян менамояд ва дараҷаи хусусият, сифати аломати ашъро таъкид мекунад» (2, 469). Аз ин ва гуфтаҳои зиёди дигар маълум мешавад, ки тавсиф дар шеър муносибатҳои ҳисси ғӯяндаро нисбат ба ашъ ё симоҳои дигари лирикӣ нишон медиҳад. Аз ин рӯ, тавсиф дар шеър аломату сифати предмет ё ашъро ҷудо карда, диққатро ба сифат ҷалб месозад. Аз ҳамин нигоҳ

агар ба ғазалиёти Файзии Даканӣ наздик шинос шавем, мебинем, ки ӯ аз санъати тавсиф хеле зиёд ва босамарона истифода бурда будааст. Масалан:

Субҳ асту бӯи гул раҳи хушёр мезанад,
Мастана сарв тақя бар девор мезанад. (4, 353)

Дар ин ҷо ба қомати маҳбуба эътибор рафтааст, ки ин маҳбубаро аз дигар сифатҳои ӯ ҷудо кардааст ва шоир диққатро ба сифати қомати маъшуқа, ки ба «сарв» шабеҳ аст, ҷалб сохта, таркиби образнок офаридааст. Ҷолибияти образофарии тавсиф ҳамчун воситаи тасвир анна дар ҳамин аст.

Аз 764 - ғазали дар «Девон»-и Файзии Даканӣ омада бармеояд, ки ӯ барои барҷаставу мушаххас ва айёни офаридани се симои асосӣ дар ин навъи шеърӣ- маъшуқа, ошиқ ва рақиб тавсифҳои мухталифро ба қор бурда, хусусияту хислатҳои ҳар кадоми онҳоро бо ҷузъияти хоси худашон то ҷое нишон додааст.

Симои маҳбубаи Файзии Даканӣ монанди «моҳ», «нозукниҳол», гулгунқаб», «абрӯҳилол», «сарви боло», « гавҳари шабтоб», «ҷолок», «гули раъно», « кофири сангдил», «бути чилвагар», « симинбар», «камонабрӯ», «парипайкар», «турки кофиркеш», «шамъи ҷаҳонафрӯз», «нозанин», «султони маҳбубагон», «моҳи шабгард», «оташинхӯй», «занчиргесӯ», «сарвиноз», «подшоҳи ҳусн» ва ғайра тасвир ёфтааст.

Симои ошиқ бошад ифодагари ҷаҳонбинии ғоявӣ маънавии Файзии Даканӣ буда, дар ғазалҳояш ба ӯ ин сифатҳоро баршумурдааст: «ошиқи хароб», «овора», «раҳрави ҳарам», «девона», «ошиқи девонаву маст», «бесабури қарор», « дилхаставу хароб», «ёри вафодор», «куштаи ғам», «Мачнун хастадил» ва ғайра. Дар ин маврид бояд гуфт, ки Файзии Даканӣ ҳолатҳои рӯҳии симоҳои лирикии замони худро ифода намудааст, ки ба маъшуқа ишора карда мегӯяд:

Ҳадиси Лайлию Мачнун шунида мегӯям,
Ки фитнахезтар омад замонаи ману ту. (4, 491)

Дар баробари ин мавқеи санъати ташбеҳ низ дар ғазалиёти Файзии Даканӣ алоҳида аст. Шоир дар офаридани симоҳои лирикӣ аз ҳама намунаи ташбеҳ ва адоти ташбеҳ, аз қабилҳои ҷунин, монанд, ин тарик, шакл, шева, гӯё, пиндорӣ, сабил, минвол, сон, осо, мисл, чун ва ғайра устокорона қор гирифта, шеъри худро хушоҳангару муассиртар сохтааст. Умуман адоти ташбеҳ дар шеъри форс-тоҷик ниҳоят серистеъмол буда, яке аз рукнҳои асосии назми ин адабиёт доништа шудааст. Масалан, дар ин байти Файзии Даканӣ «чу» адоти ташбеҳ аст:

Имшаб даромад аз дари ман моҳпорае,
Дар хонаам фитод чу оташ ситорае. (4,50)

Дар ин мисол дар баробари санъати ташбеҳ санъати маънавии истиора дар калимаи «моҳпорае» омадааст.

Ва ё дар байти зер «ҳамчу» ба вазифаи адоти ташбеҳи истифода гардидааст:

Шоҳи исқандарманиш Акбар, ки дар базми мурод,
Ҳамчу Хизр аз чашмаи ҳикмат қадаҳпаймой шуд. (4, 328)

Мисоли дигар:

Лоларо бингар, ки сар барзад зи кӯх,
Ҳамчунон, к-оташ чаҳад аз санги лох. (4, 286)

Бояд гуфт, ки дар ғазалиёти Файзии Даканӣ ташбеҳ воситаи муҳими образофарӣ, омили муҳими кушодани ғояву бадеият хизмат кардааст. Вай маҳсули фикру хаёли шоир буда, сарчашмаи аввалини он ҳам ҳаёти воқеии шоир, рӯзгору давронаш ва умуман асри XVI мебошад. Бояд гуфт, ки ташбеҳҳои сохтаи шоир дар симои ошику маъшука ба муҳити зисти ӯ саҳт алоқа дорад, ки дар ин бора мебояд дар оянда муфассалтар таваҷҷӯҳ намуд.

Ғазалиёти Файзии Даканӣ ҳамчунин саршори санъатҳои бадеии талмех, муболиға, таҷнис, сифатчинӣ, истиора, тазоду муқобила ва ғайраанд, ӯ на танҳо дар тавсифофарию ташбеҳсозӣ, балки дар истифодаи санъатҳои бадеии ёдшуда низ пешдастӣ ва мумтозиҳо дорад, ки мо инро бештар дар санъати талмех дучор меоем. Нахуст ба шарҳи ин санъат дар асари Шамси Қайси Розӣ «Ал-мӯъҷам фӣ маъойири ашъор-ил-ачам», ки фармудааст: «Талмех он аст, ки алфози андак бар маънии бисёр далолат кунад ва ламҳ ҷустани барқ бошад ва ламҳ (лаҳза, дам) як назар бувад ва чун шоир чунон созад, ки алфози андаки ӯ бар маънии бисёр далолат кунад, онро талмех хонанд» (301). Дар ин бора Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар «Бадеъ-ал-афкор фӣ саноеъ-ал-ашъор» ва Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ андешаҳои ҷолиб доранд. Аз ҷумла, Атоуллоҳ Ҳусайнӣ талмехро аз се навъ медонад: аввал ба масале машҳур, сонӣ ишора ба шеъри нодири машҳур ва саввум ба симоҳои таърихиву динӣ».

Талмех баъдтар, дар замони бар арсаи эҷод омадани Файзии Даканӣ, ба тағйиротҳо дучор омадааст. Агар мо ин санъати бадеиро дар давраи аввали адабиёти навини форс-тоҷик барои ифодаи асотири қадими эронитаборон бештар бинем, минбаъд асотир ва нақлу ривоятҳои арабию мусулмонӣ байни мардумамон паҳн шуданд ва боз симоҳои сӯфиёна ва ғайра иштиҳор ёфтанд. Бояд гуфт, ки ин ҳама дар адабиётамон тавассути санъати талмех ифода мешуд.

Дар ғазалиёти Файзии Даканӣ санъати талмех хеле зиёд истифода шудааст. Талмехоти ин шоири форсзабон аз нигоҳи мавзӯю мундариҷа гуногунанд. Онҳо ба мавзӯҳои ишқӣ, қиссаҳои ошиқонаи қадимии мардумамон, ҳодисаҳои таърихӣ, аҳодиси набаӣ, қиссаҳои ошиқонаи динӣ, саргузашти пайғамбарон, асотирҳои арабиву мусулмонӣ ва ғайра бахшида шудаанд.

Дар ғазалиёти Файзии Даканӣ бештар чунин талмехот, монанди ишора ба қиссаи Лайлӣ ва Мачнун, Фарҳоду Ширин, Дайру Каъба, Зардушт, Абсолу Саломон, Хизр, Ҷоми Чам, Сулаймон, Исо, Юсуф, Яъқуб, Зулайхо ва ғайра корбаст шудаанд.

Масалан, дар байти зер Файзии Даканӣ аз Саломону Абсол ёд мекунад:

Аз мо нагусил силсилаи меҳр, ки бастанд,
Пойи дили Абсол ба занҷири Саломон. (4,475)

Мисоли дигар, ки аз ишқи Зулайхо ба Юсуфи Канъон ишора дорад:

Маломат бар Зулайхо чун писандам, ваҳ, чӣ хуш будӣ,
Ба ҷойи каф буридӣ гар забони таъни бадгӯён. (4, 477)

Дар ин мисол таънаю маломати занони Миср нисбат ба Зулайхо дар назар аст, ки достонест пуршӯр ва ибратомез.

Боз як мисоли дигар барои санъати талмех, ки он чо ҳам симои Зулайхо тачассум ёфтааст:

Дар раҳи ишқ Зулайхо на кам аз Мачнун аст,
Ай басо зан, ки ниҳад гоми вафо мардона. (4, 499)

Санъати талмех дар ғазалиёти Файзии Даканӣ дар баробари маъниофарӣ ҳамзамон вазифаҳои зеҳнӣ ва ахлокиро ифода намуда, маъонии онҳо, мӯҳтавои онҳоро пурбортар гардонидааст.

Санъати муболиға низ дар ашъори ғанойи ин шоир мавқеи назаррас дорад, ки нигарон ба таҳқиқи пажӯҳиши алоҳидаву мукамал мебошад. Мисол:

Миёнаи ману он шӯх то чӣ анҷомад,
Ман оташиндилу ӯ оҳаниндил афтода-ст. (4, 262)

Ё мисоли дигар барои санъати муболиға:

Мастам макун хаёл, ки соқии гармхун,
Чоме, ки дод ҳам ба гулӯям шароб сӯхт. (4, 229)

Дар мисолҳои овардашуда санъати муболиға ба мақсади таъкид намудани симои шахси ошиқ, матонату устувории ӯ дар роҳи ишқ ва сангиндили маъшуқа истифода гардидааст.

Мисоле барои санъати сифатчинӣ:

Мастию шӯхию ошиқкушию фитнагарӣ,
Ҳама аз бодаи хусн аст, гуноҳи ту кам аст. (4, 257)

Дар мисоли зер санъати истиора кор фармуда шудааст:

Дил аз он лаъл сарх(в)аш афтода-ст,
З-он, ки ин бода беғаш афтода-ст. (4, 261)

Аз ошноии мухтасар бо ҷойгоҳи санъатҳои бадеӣ ва падидаҳои ҳунарии Файзии Даканӣ маълум мегардад, ки ӯ забони буро, килки гӯё, таъби латифу зеҳни нозук, истеъдоди худододи шоирӣ дошта, бо хаёлотӣ рангину маҳорати намоён ба сухани ноб хусну ҷилои тоза бахшида, аз унсурҳои асосию ҳатмии шеър: сохт, сухан, санъат, мазмун ва тахайюл устодона ва эҷодкорона истифода карда тавонистааст. Файзии Даканӣ дар ғазалиёташ тақрибан аз ҳамаи санъатҳои лафзӣ маънавии бадеӣ кор гирифта, ғазалҳояшро муассиру дилпазир ва латифу дилнишин офаридааст ва месазад атрофи ҳунари шоирӣ ӯ корҳои алоҳидаи калонҳаҷм анҷом дода шавад.

Адабиёт:

1. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ. - Душанбе, 1994, - 164 с.
2. Словарь литературоведческих терминов. - Москва, 1974. - 512 с.

3. Тилавов Б. Суханҳои дилафрӯз.-Душанбе:Дониш, 1973.-133 с.
4. Файзии Даканӣ. Девон. Бо муқобила ва муқаддимаи Ҳусайни Оҳӣ.-Техрон: Фуруғӣ, 1362. - 552с.
5. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп. У.Тоиров. - Душанбе: Адиб, 1991. - 464с.
6. Шарифов Х. Каломи бадеъ. -Душанбе: Маориф, 1991. - 160 с.
7. Шокирзода Ш. Тавсиф дар ғазалиёти Ҳаким Саной.-Душанбе: Сино, 2001.- 266с.

ҲАМГУНӢ ВА ТАФОВУТИ УСУЛӢ ДАР ДУ РИСОЛАИ ШЕЪРӢ

*Одинаев Н.С. – номзади илми филологӣ, дотсент,
мудири кафедраи забони тоҷикии
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон
E-mail: odinaievn@mail.ru*

Дар ин мақола сухан дар бораи ду рисолаи шеърӣ меравад, ки дар онҳо масоили вазн, қофия ва радиф дар шеъри тоҷикӣ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Рисолаи “Меъёр- ал-ашъор” дар бораи вазн, қофия ва истилоҳоти соҳаи арӯз баҳс карда, баъд аз “Ал-муъҷам”-и Шамс Қайси Розӣ ба анъанаи таҳқиқи илми сегонаи шеър идома бахшидааст. Насириддини Тӯсӣ дар рисолаи “Меъёр- ал-ашъор” оид ба илми мусиқӣ сухан наронда бошад ҳам, дар рисолаҳои дигари худ мусиқиро аз соҳаи муҳимтарини шеър медонад. Ин рисола дар таърихи назарияи адабии тоҷик ва дар омӯзиш ва таҳқиқи шеър мақоми хос ва муҳимро доро мебошад.

Калимаҳои калидӣ: вазн, қофия, радиф, шеър, рисола, илм, мантик.

ПРИНЦИПИАЛЬНАЯ ОБЩНОСТЬ И РАЗЛИЧИЯ В ДВУХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТРАКТАТАХ

*Одинаев Н.С. – кандидат филологических наук, доцент,
зав. кафедрой таджикского языка Технологического
университета Таджикистана. E-mail: odinaievn@mail.ru*

В данной статье речь идет о двух поэтических трактатах, в которых рассматриваются проблемы метрики, ритма и рифмы таджикской поэзии. Трактат “Меъёр- ал-ашъор” посвящен науке о метрике, рифме и терминологии в области поэзии и после “Ал-муъдҷам” Шамса Кайса Рази продолжает традиции написания трактатов по тройственной поэтике. Несмотря на то, что Ходжи Насириддин Туси и не выделял трактат или какую-либо главу из “Меъёр ал-ашъор” науки о музыке, тем не менее, некоторые основы изучения науки о музыке он приводит в своих трудах. Этот трактат

возник после “Ал-муъчам фй мағойири ашъор-ил-Ачам” с точки зрения представителей логики в познании поэзии и рифмы.

Ключевые слова: метрика, рифм, ритм, поэзия, трактат, наука, логика.

PRINCIPLINARY UNIVERSITY AND RECEIVABLES PARTICIPATION IN TURKMENISTAN

*Odinayev N.S. - Candidate of Philology, Associate Professor,
head. Chair of the Tajik Language of Technology
University of Tajikistan. E-mail: odinaiev@mail.ru*

In this article we are talking about two poetic treatises, which deal with the problems of metrics, rhythm and rhymes of Tajik poetry. The Meier al-Ashor treatise deals with the science of metrics, rhyme and terminology in the field of poetry, and after the Al-Mujaam of Shams Kais Razi continues the tradition of writing treatises on triple poetics. Despite the fact that Khoja Nasiriddin Tusi did not single out a treatise or a chapter from "Me'er al-ashor" to the science of music, nevertheless, he cites some of the basics of studying the science of music in his writings. This treatise arose after "Al-Mu'yam fi mahoyiri ashor-il-Aчам" from the point of view of the representatives of logic in the knowledge of poetry and rhyme.

Key words: metric, rhyme, rhythm, poetry, treatise, science, logic.

«Меъёр-ул-ашъор» аз асарҳои муҳимтарин дар улуми сегонаи шеър ба ҳисоб рафта, соли 1253 аз ҷониби донишманди бузурги тоҷикӣ форс Хоҷа Насириддини Тӯсӣ таълиф гардидааст. Ин асари гаронқадр чун рисолаи «Ал-муъҷам-фй-мағойири ашъор-ил-Ачам»-и Шамс Қайси Розӣ дар илми адабиётшиносии тоҷик шухрати безаволеро касб кардааст.

«Меъёр-ул-ашъор» аз муқаддима ва ду ҷанба иборат аст, ки истилоҳи ҷанба дар таснифи масъалаҳои рисола, ба вожаи «боб»-и имрӯз муродиф аст. Муқаддимаи рисола дорои се фасл буда, Хоҷаи Тӯсӣ дар он оид ба моҳияти шеърӣ, санъатҳои шеърӣ, ҳаду ҳудуди шеър, ихтилофи фикр дар шинохт ва эътирофи вазну қофия суҳан меронад.

Ин асар бори аввал бо эҳтимоми Саъдуллоҳи Муродободӣ бо номи «Мизон-ул-афкор» соли 1300 ҳиҷрӣ (1883) дар Ҳиндустон ва бори дувум соли 1323 (1906) бо забони урду бо шарҳу тавзеҳоти Музаффаралии Асир бо номи «Зари комилиёр» дар Ҳиндустон, соли 1325 (1908) дар Техрон бо шарҳу тавзеҳоти Начмуддава ва соли 1403 (1984) бо номи «Меъёр-ул-ашъор» дар илми арӯз ва қавофӣ таснифи Хоҷа Насириддини Тӯсӣ ба эҳтимоми Муҳаммад Фишоракӣ ва Ҷамшеди Мазохирӣ дар Исфохон ба таърифи расид. Ниҳоят, соли 1380 (1921) матни комили «Меъёр-ул-ашъор» дар маҷмӯаи «Шеърӣ шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ» (11.422) бо кӯшиши Муаззама Иқболӣ ба ҷоп расид. Соли 1992 рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» бо таҳия ва тавзеҳоти муфассали Урватулло Тоҳиров бори аввал ба ҳатти сирилик ба дасти хонандаи тоҷик расид. Мавриди истифода ва омӯзиши муҳаққиқони тоҷик нашри Муаззамаи Иқболӣ қарор доштан аз ҷанбаи муҳим ва зарур мебошад, зеро дар он ҳам шакли дастнависи рисола ва ҳам шакли ҷопии он хеле равшан ва хоно буда, барои муқоисаи матни рисола ва тавзеҳоти баъзе истилоҳи дохилӣ мувофиқ мебошад.

Муаззама Иқболӣ дар муқаддимаи китоб оид ба нусхаҳои гуногун ва дастрасбудаи ин рисола маълумоти мухтасар медиҳад.

Мураттиби маҷмӯаи «Шеърӯ шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ» (11.422) дар муқаддимаи «Меъёр-ул-ашъор», пеш аз ҳама, масъалаи ба Хоҷаи Тӯсӣ мутааллиқ будани рисолаи мазкурро ба зери шубҳа мегузорад ва аз номи мураттибони нусхаҳои дигар ин мувоҳисаро мавриди таҳлили амиқ қарор медиҳад. Зикр кардан ба маврид аст, ки чунин гузориши масъаларо муҳаққиқи дигари осори Хоҷаи Тӯсӣ Мударрисӣ Разаӣ низ дар асари машҳури худ «Аҳвол ва осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ» дар боби «Меъёр-ул-ашъор» ба миён мегузорад (12.145).

Муаззама Иқболӣ пеш аз он ки ба таҳлили «Меъёр-ул-ашъор» оғоз намояд, аз тавзеҳоти марҳум устод Мударрисӣ Разаӣ чунин иқтибос меорад: «Қасоне, ки шарҳи аҳволи Хоҷаро навишта феҳрасте аз таълифот ва осори вай мураттаб кардаанд, рисолае дар илми арӯз ба форсӣ ба ӯ нисбат додаанд. Валекин исми «Меъёр-ул-ашъор»-ро чуз баъзе аз мутааххирин монанди соҳиби «Равзат-ул-ҷаннат» ва Абӯҳасан Фароҳонӣ дар шарҳи ашъори мушкилаи девони Анварӣ ва дигарон зикр накардаанд. Ва ба ҳамин ҷиҳат, ки исми «Меъёр-ул-ашъор» дар таълифоти Хоҷа ёд нашуда ва ба номи рисолае дар арӯз ҳама ҷо оварда шуда, марҳум Аллома Қазвинӣ дар муқаддимаи «Ал-муъҷам фӣ меъёр-ул-Аҷам» интисоби ин китобро ба Хоҷаи Тӯсӣ тардид карда ва марқум доштаанд.

«Китоби марғуби «Меъёр-ул-ашъор» дар илми арӯз ва қавофӣ» дар санаи 649 таълиф шуда, мусаннифи он маълум нест. Ва муфти Мухаммад Саъдуллоҳи Муродободӣ ин китобро шарҳнавис ва мумтозӣ намуда, мавсум ба «Мизон-ул-афкор фӣ шарҳ Меъёр-ул-ашъор» ва онро дар санаи 1282 дар Лакҳнав аз билоди Ҳиндустон таъб расонда, матни онро таҳқиқ ва шарҳ додааст. Вай таълифи китобро ба Хоҷа Насириддини маъруф, мутавафӣ 672 нисбат додаст, вале маълум нест аз рӯи ҷӣ маъхазе ин маълумот дар китоби «Аҳвол ва осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ» (12. 532) айнан оварда шудааст.

Чунин муносибати шубҳаомезро дар нисбати муаллифи рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» аз ҷониби мураттиби феҳрасти кутуби форсии китобхонаи миллии Порис низ мебошад. Зоҳиран чун муаллиф нусхаи аслии рисолаи мазкурро таҷдиди назар накарда ва дар ҳақиқат покнавис нанамуда ва мунаққаҳ намуда буда, лиҳозо маҷҳул мондааст. Ва мисли соири китобҳои вай шуҳрат наёфта ба ҳар ҳол маълум нагардид, ки мадорик ва санади лутфи Мухаммад Саъдуллоҳи Муродободӣ чист то он ки номи чунин китобе дар сурати муфассал таълифи Тӯсӣ нест» (12. 532).

Яке аз сабабҳои ба тардид афтодани ин рисола ба номи Хоҷаи Тӯсӣ, пеш аз ҳама, набудани исми ин асар дар феҳристи китобҳои Хоҷа Насириддини Тӯсӣ мебошад. Мутаассифона, на ҷонибдорони Хоҷаи Тӯсӣ ва на муқобилони ӯ ягон саҳифаи рисолаи мазкурро бо «Асос-ул-иқтибос» муқоиса накардаанд, дар ҳоле, ки дар ин ду асар нуктаҳои воҷеҳӣранд, ки дар таҳлилу баррасии онҳо ҳамоҳангию мушобеҳати нуктаҳои илмӣ ба назар мерасад. Аз ҳамин ҷиҳат Муаззама Иқболӣ ба хулоса меояд, ки монандии ақидаҳои илмӣ дар осори илмии Тӯсӣ чунин фарзу гумонҳоро барканор мекунад ва фарзияи моро як қадар тасдиқ менамояд. «Вале иморот ва қаробате, дар ин кутуб (осори Тӯсӣ дар назар аст - О.Н.) дар назар ҳаст, ки мусаллам медорад, ки аз таълифоти Хоҷаи Тӯсӣ аст» (11.154).

Ҳамчунин Абуҳасан Фарохонӣ дар шарҳи ашъори «Девони Анварӣ» муқаррар аз «Меъёр-ул-ашъор»-и Ҳоча нақл карда, дар ҷое чунин таъкид кардааст: «Аммо устод-ул-муҳаққиқин Ҳоча Насириддини Тӯсӣ алайҳ-ар-рахма дар рисолае, ки дар арӯз ва қофия навишта, мусаммӣ ба «Меъёр-ул-ашъор» оварда» (11.154).

Муфтӣ Муҳаммад ва дигар муҳаққиқон ин рисоларо бидуни ягон тартид ба Ҳочаи Тӯсӣ нисбат додаанд. Нусхаҳои ин шарҳҳои мусаррифони осори Ҳоча дар китобхонаи миллии Мулк дида мешавад. Аз ин рӯ, рисолаи “Меъёр-ул-ашъор”-ро дар феҳрасти осори илмии Ҳоча Насириддини Тӯсӣ ҷой дода онро маҳсули қалами ӯ ҳисобидан дуруст мебошад.

Аз рӯи иттилои Мударриси Разаӣ нусхаи комили «Меъёр-ул-ашъор» дар Техрон ба саъйи марҳум Начмуддавла ба таъб расидааст. Матни нусхае, ки Муаззама Иқболӣ фароҳам овардааст, дар асоси се нусхаи комил мураттаб шудааст.

1. Нусхаи 702 ба хатти Муҳаммад бинни Мутаваҳх, мутааллиқ ба яке аз китобхонаҳои Туркия, ки нусхаи аксии он дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон мавҷуд аст.

2. Бо ташаббуси муҳаққиқи осори Ҳочаи Тӯсӣ Начмуддавла дар соли 1320 (1994) ин нусха дар Техрон ба ҷоп расидааст.

3. Шарҳи «Меъёр-ул-ашъор» бо номи «Мизон-ул-афкор» соли 1330 (1952) дар Ҳинд бо саъйи Муфтӣ Саъдуллоҳи Муродободӣ ба ҷоп расидааст.

Ҳамин тариқ, зимни омӯзиш ва баррасии рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» нусхаи муфтӣ Саъдуллоҳи Муродободӣ мавриди истифода қарор дода шуд.

«Меъёр-ул-ашъор» ба илми арӯз қофия ва истилоҳоти соҳаи арӯз бахшида шуда, баъд аз «Ал-муъҷам»-и Шамс Қайси Розӣ идомабахши суннати рисола нависӣ дар илми сегонаи шеър мебошад. Оид ба илми мусиқӣ Ҳоча Насириддини Тӯсӣ рисола ё бобе аз «Меъёр-ул-ашъор» ҷудо накарда бошад ҳам, баъзе заминаҳои омӯзиши илми мусиқиро дар осори худ ба миён гузоштааст. Ин рисола соли 1253 баъд аз «Ал-муъҷам фӣ мағойири ашъор-ил-Аҷам»-и Шамси Қайси Розӣ аз нуқтаи назари аҳли мантиқ дар шинохти шеър ва қофия ба вучуд омадааст.

«Меъёр-ул-ашъор» аз муқаддима ва ду фан иборат аст. Муқаддима дорои се фасл буда, муаллиф дар он оид ба моҳияти шеър, шоирӣ, санъатҳои шеърӣ, ҳаду ҳудуди шеър, ихтилофи вазну қофия сухан мекунад.

Абдунабӣ Сатторзода зимни таҳқиқи назариёти адабии асримиёнагии тоҷик сабабҳои ба вучуд омадани рисолаи «Меъёр-ул-ашъор»-ро ба миён мегузорад, дар ҳолате ки чанд муддат пештар рисолаи “Ал-муъҷам”-и Шамс Қайс дар муҳити илмию адабии Хуросону Мовароуннаҳр эътибор пайдо карда буд: «Мувофиқи маълумоти Муҳаммад Қазвинӣ соли 649 ҳиҷрӣ (1254), яъне пас аз 21 соли таълифи «Ал-муъҷам» рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» навишта шуд, ки дар ин замон Ҳоча Насириддини Тӯсӣ 52 сола буд. Воқеан кадом зарурат боис гардид, ки Ҳочаи Тӯсиро ба таълифи рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» водор сохт, дар ҳолате, ки «Ал-муъҷам» дар байни аҳли илму адаб маълуму машҳур гашта буд» (7.28).

Ба андешаи мо «Ал-муъҷам фӣ-мағойири ашъор-ил-Аҷам»-и Шамс Қайси Розӣ асарест, ки дар илми адабиётшиносии асримиёнагии тоҷик дар нисбати шинохти илми шеър ва шоирӣ дигаргунҳои азимро ба вучуд оварда, барои ташаккули минбаъдаи шеърӣ тоҷикӣ ва назарияи он заминаи мусоидро фароҳам овард.

Ин асарро метавон дар шинохти шеър ва меъёру қонуниятҳои зотӣ ва иловагии он аз муҳимтарин сарчашмаи боэътимод ҳисобид. Вале дар замони Хоҷаи Тӯсӣ назари аҳли мантиқ дар шинохти шеър аҳаммияти бештар пайдо карда, илми адабиётшиносӣ аз назари мантиқиён бештар ба афкори илмии юнониён, аз ҷумла Арасту майл намуд. Аз ҳамин сабаб Хоҷаи Тӯсӣ дар фасли «Дар ҳадди шеър ва таҳқиқи он» дар таърифи шеър аҳаммияти тахайюлро хеле барҷаста нишон медиҳад. Дар ҳамин замина мубоҳисаи мантиқиён ва урфи ҷумхурро дар эътирофи тахайюл таъкид менамояд. Ҳамчунин ақидаҳои ҳукамои Юнон ва шоирони Аҷамро дар эътирофи асбоби моҳияти шеър оварда, бартариятро бештар ба афкори ҳукамои Юнон медиҳад.

Дар муҳити асримиёнагии тоҷик эътибор пайдо намудани афкори адабӣ ва эстетикӣ ҳукамои Юнон ва араб Хоҷаи Тӯсиро водор намуд, ки баҳри шинохти назариёти адабии онҳо рисолаи «Меъёр-ул-ашъор»-ро таълиф намояд.

Дар «Меъёр-ул-ашъор» бештар арӯз ва вижагиҳои қофия дар шеъри араб ва асосгузори он Халил ибни Аҳмад ва Заҷоҷ мавриди таъкид ва эътибор қарор гирифтаанд. Абёте, ки Хоҷаи Тӯсӣ барои собит намудани андешаҳои худ шохид овардааст, ба забони порсӣ ва арабӣ мансуб буда, аз ҷиҳати миқдор баробар мебошанд. Масалан, барои баҳри мадид, ки аз баҳрҳои сирф арӯзи тоҷикӣ аст, аз шохидбайтҳои овардашуда танҳо се байтӣ он ба забони форсӣ мансуб мебошанд.

Вале муаллифи «Ал-муъҷам» асосан таъҷаб ба адабиёти форсӣ менамояд ва барои собит намудан ва нишон додани хусусиятҳои ҳар баҳр қасидаҳоро дар шакли пурра меорад.

Дар «Меъёр-ул-ашъор» асосан баҳрҳои арабӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шуда, дар мавридҳои зарурӣ хусусиятҳои баҳрҳои арабӣ дар абёти форсӣ мавриди татбиқ қарор мегиранд. Аз ҷунин муносибат ва тадқиқот бармеомад, ки Хоҷаи Тӯсӣ ё ҷун пешиниёни аҳли мантиқ исбот қардан меҳақад, ки вазн ва қофия хоси шеъри араб аст ва ё ҳамчун муҳаққиқи арӯзи арабӣ бартариятро ба шеъри араб дода, ба шеъри порсӣ камтар таваҷҷуҳ менамояд. Тӯсӣ абётеро аз шоироне, меорад, ки аксари онҳо дар шеъри порсӣ он қадар соҳибном нестанд.

Шамс Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» ҳар як ҷузъиёти илми арӯзу қофияро хеле муфассал шарҳ додааст. Насириддини Тӯсӣ бошад, вижагиҳои арӯз ва қофияро дар асоси қоидаҳои шеъри араб тавзеҳ медиҳад.

Ҳатто се баҳри ихтироъқардаи аҷамиёнро, ки Хоҷа Насир «наздики мутааххирон ҳам матрук аст»(3.422) гуфтааст, ки аксари муҳаққиқон, аз ҷумла Сайфии Бухорӣ ва Мавлоно Ҷомӣ ин даъвои Тӯсиро пазируфтаанд.

Шамс Қайси Розӣ маънои луғавии ҳар баҳрро бо шарҳи маънии истилоҳии онҳо меорад, вале Тӯсӣ зимни баррасӣ бештар ба маънои истилоҳии баҳрҳо аҳаммият дода, ба қадом забон мансуб будани ҳар як баҳрро таъкид менамояд. Тӯсӣ тавзеҳи маънои луғавии истилоҳоти арӯзро дар боби алоҳида меорад. Аҳаммияти илмии фасли «Дар маънои баъзе ақлоби мазкур ба порсӣ» дар он аст, ки Хоҷаи Тӯсӣ дар тавзеҳи луғавии муносибати маъноӣ ва луғавии баъзе истилоҳотро нишон додааст. Масалан, «Ва ғарибро аз ҷиҳати қиллати истеъмол ва рақзухайл (рондани асб бошад ба пой, ки бар паҳлуи ӯ бичунбонад). Ва ин баҳрро ба он сабаб ба он ном хонда, ки равонии ӯ ба тақаллуф аст» (3. 256).

Хоҷа Насириддини Тӯсӣ бори аввал дар «Меъёр-ул-ашъор» вазро ҳамчун унсури муҳимтарини шеър таъриф додааст, ки он ҷунин аст: «Вазн ҳайатест тобеи

низомии тартиби ҳаракот ва сукут ва таносуби он дар адад ва миқдор, ки нафс аз идроки он ҳайат лаззати махсус ёбад, ки онро дар ин мавзӯ “вазн” хонанд» (3. 120). Чи хеле ки мебинем, Тӯсӣ вазнро бо иновати вижагиҳои забонӣ амиқтар тавзеҳ ва тафсир намуда, назари пешиниёро нодида мегирад. Ба назари профессор Абдунабӣ Сатторзода бо ин таърифе, ки Тӯсӣ баён кардааст, вазнро на фақат аз зумраи асбоби тахайюл, балки аз фусули зотии он медонад. Бо ин нукта Тӯсӣ фаҳмиши мантиқии вазнро бештар таъкид менамояд ва аҳаммияти онро дар сохтори шеър ва бунёди тахайюл таъкид месозад. Зеро вазн санчиши калом буда, барои ба вучуд омадани тахайюл таъсир мерасонад. Ҳатто мавзунии суханро Хоҷаи Тӯсӣ тобеи вазн аст, чунон ки Сайфӣи Бухороӣ меорад: «Пас, ҳар чи ба мизони баҳре аз бухур рост бошад, он мавзун аст ва он чи ба мизони ҳеч баҳре рост набошад, номавзун аст» (13. 26).

Хоҷа Насириддини Тӯсӣ дар нисбати баҳрҳои ихтироънамудаи мардуми Аҷам назари некбинона надорад ва онҳоро аз вазнҳои нофаъоли арӯз меҳисобад. Яке аз баҳрҳои маъмули ихтироънамудаи арӯзиёни форсӣ баҳри қариб буда, ин баҳр аз ҷумлаи бухури мустаҳдас (навбунёд) аст ва баъд аз дусад соли Халил ибни Аҳмад ихтироъ шудааст. Ва мегӯянд, ки Мавлоно Арӯзии Нишобурӣ аввал касе аст, ки дар форсӣ ба илми арӯз ворид кардааст. Аксари арӯзиён бар онанд, ки арқони ин баҳр ба арқони баҳри ҳазач ва музореъ қарибӣ дорад, аз ин ҷиҳат ин баҳрро қариб гуфтаанд. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ дар «Меъёр-ул-ашъор» ин баҳрро аз ҷумлаи баҳрҳои порсӣ медонад ва абёти шоҳидро низ аз шоирони номаълуми тоҷик оварда, таъкид мекунад, ки «... ва ин баҳр наздики мутаахирон ҳам матрук аст». Яъне, рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» бештар ба тадқиқи арӯзи тоҷик бахшида шуда, дар бораи арӯзи порсӣ аз рӯи зарурат сухан мекунад.

Ба вучуд омадани баҳрҳои ҷадид ва кӯшиши сохтани доираҳои нав бар он далолат мекунад, ки системаи арӯзи Халил ибни Аҳмад ба шеъри форсии тоҷикӣ ба шакли тайёр интиқол нашуда, балки шоирон ва муҳаққиқони илми шеър ин арӯзро ба табиати шеъри форсии тоҷикӣ мутобиқ сохта, дар мавридҳои мувофиқ баҳрҳои хоси тоҷикиро ихтироъ намудаанд.

Аҳаммияти илмӣ ва усулии «Меъёр-ул-ашъор»-и Тӯсӣ дар он аст, ки баҳрҳои шеъри аҷамӣро дар радифи баҳрҳои шеъри араб татбиқ намуд ва усулҳои татбиқи баҳрҳои Халил ибни Аҳмадро дар шеъри форсии тоҷикӣ нишон дода, чун дастури омӯзиш ва татбиқи арӯзи пешиниёро дар шеъри асримиёнагии форсии тоҷикӣ ба мерос гузошт.

Ҳамин тариқ, омӯзиш ва пажӯҳиши рисолаи «Меъёр-ул-ашъор»-ро ба чунин ҳулосаҳо метавон ҷамъбаст намуд:

1. Рисолаи “Меъёр-ул-ашъор» яке аз сарчашмаҳои муҳими илмӣ барои омӯхтани арӯзи форсии тоҷикӣ ва арабӣ мебошад.

2. Рисолаи «Ал-мӯъҷам»-и Шамс Қайси Розӣ аз бузургтарин сарчашмаҳои омӯзиши илми сегонаи шеър: арӯз, қофия ва саноати бадеӣ буда, ҳамчун асари комил ва муфассал ба омӯзиш ва пажӯҳиши шеъри форсии тоҷикӣ бахшида шудааст. Ҳамзамон ин рисолаи муҳими илмӣ на фақат барои ба вучуд омадани рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» хизмат кардааст, балки дар асрҳои баъдӣ дар таҳияи рисолаҳои илмӣ шеър мавриди эътироф ва истифодаи муҳаққиқони илми бадеъ ва арӯз қарор дода шудааст.

3. Рисолаи «Меъёр-ул-ашъор» аз назари аҳли таҳқиқ масъалаҳои муҳими шеър, арӯз ва қофияро фаро гирифта бошад ҳам, Хоҷаи Тӯсӣ бо ин рисола вазифаи худро дар шарҳу тафсири масъалаҳои шеъру фарҳанги араб мебинад.

КИТОБНОМА:

1.Зарринкӯб, Абдулхусайн. Шеъри бедурӯғ, шеъри бефурӯғ.-Техрон, Интишороти байналмилалии Алҳудо,1372, 588 с. (ба ҳуруфоти форсӣ).

2.Ибни Сино. Фанни шеър: тарҷумаи Муҳаммад Тақии Донишпизҳ. Таҳияи Абдунабӣ Сатторов.- Садои Шарқ, №8, 1980, сах. 65-74.

3.«Меъёр-ул-ашъор»-и Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Дар маҷмӯаи «Шеъру шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ».-Бо инзимои маҷмӯаи ашъори форсии Хоҷа Насир ва матни комили «Меъёр-ул-ашъор» , Техрон,1370, 422 с.

4.Мусулмонӣён Раҳим. Шеър дар сарчашмаҳои назарӣ.-Техрон, 1377, 256 с. (ба ҳуруфоти форсӣ).

5.Сатторзода Абдунабӣ. Шеър аз назари машоӣён. Дар китоби “Кӯҳна ва нав” Душанбе: Адиб, 2004, сах. 126-135.

6.Сатторов, А. Шеъри Рӯдакӣ ва муаммои таҳлили каломи манзум/ Сатторзода, А. Садои Шарқ, 1989, №9, сах. 95-104.

7.Сатторзода, А. Таъриҳчаи назариёти адабии форси тоҷикӣ/ Сатторзода, А. – Душанбе: Адиб, 2001,144 с.

8.Рисолаҳои шеърии файласуфони мусулмон.- Техрон: 1392, 292 с.

9.Фанни шеър (Арасту, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ). Душанбе, 1977.

10.Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Асос-ул-иктибос, тасхеҳи Азизуллоҳ Ализода.- Техрон, Интишороти Фирдавс,1389, 559 с.

11. شعر و شاعری در آثار خواجه نصیرالدین طوسی. - با انضمام مجموعه اشعار فارسی خواجه نصیر و متن کامل «معیار-ال-اشعار» ، تهران، 1370، 422 ص.

12. رضوی، محمد تقی مدرس. احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی/محمد تقی مدرس رضوی، تهران، اساطیر، 1336. - 145 ص سادات- تهران، 1336.

13. رسالة «عروض» سیفی و «قافیہ» جامی، به تصحیح بلاخمان، به اهتمام محمد فشارکی. - تهران، 1372. - 145 ص.

ТЕОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ И ПОНЯТИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ

*Охунов Б.Х.- ассистент кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана.
E-mail: bashir_okhunov@mail.ru*

Сейчас, в связи с происходящими процессами в обществе, интерес к проблеме лидерства значительно повысился. Отечественные психологи и педагоги внесли большой вклад в расширение и конкретизацию понятий «лидерство», «лидер», «лидерский потенциал», «организаторские качества», «лидерская креативность». Анализ научной литературы показал, что существует большое количество различных определений понятий «лидерство», «лидер», «лидерские качества», используемых в современной психолого-педагогической науке. Необходимо отметить особую роль современных методов и технологий воспитания в формировании лидерских качеств у студентов. В овладении лидерскими качествами особая значимость отводится инновационным технологиям и, в частности, социально-педагогическим проектам. Основанием использования данной технологии для формирования качеств лидера является то, что данная технология способна осуществлять последовательное осмысленное включение студентов в предметное содержание усваиваемого материала социально-значимой деятельности, усиливать практическую направленность подготовки лидера.

Ключевые слова: лидерство, современность, качества, подходы, методы, исследования.

НАЗАРИЯИ ОМУЗИШ ВА МАФХУМИ СИФАТҲОИ РОҲБАРӢ ДАР ИЛМИ МУОСИР

*Охунов Б.Х.- ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон,
E-mail: bashir_okhunov@mail.ru*

Дар замони ҳозира, вобаста ба равандҳои гузаштаистода дар ҷомеа, тавачҷӯх ба мушкилоти роҳбарӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст. Равоншиносон ва омӯзгорони ватанӣ ба васеъкунӣ ва аниққунии мафҳуми «роҳбарӣ», «роҳбар», «иктидори роҳбарӣ», «сифатҳои ташкилотчигӣ», «эҷодкориҳои роҳбарӣ» сахми бузург гузоштаанд. Таҳлили адабиётҳои илмӣ нишон медиҳад, ки таърифҳои гуногун оиди «роҳбарӣ», «роҳбар», «иктидори роҳбарӣ» дар илми муосири равоншиносӣ-педагогӣ вучуд доранд. Нақши махсуси усулҳои муосир ва технологияҳои тарбияи кадрӣ дар ташаккули хислатҳои пешқадами байни донишҷӯёнро қайд кардан зарур аст. Дар бадастории сифатҳои роҳбарӣ аҳамияти махсус ба технологияҳои инноватсионӣ ва хусусан, ба лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва педагогӣ, дода мешавад. Асос барои истифодабарии технологияи мазкур барои ташаккули сифатҳои роҳбарӣ ин аст, ки технологияи мазкур метавонад қобилияти муттасилии донишҷӯёнро дар мундариҷаи касби азхудкунандаи

фаъолияти иҷтимоӣ-зарурӣ, пурзӯр намудани равишҳои амалии омӯзиши роҳандозӣ намоянд.

Калимаҳои калидӣ: роҳбарикунӣ, муосир, сифат, усул, роҳҳо, тадқиқот.

THE THEORY OF LEARNING AND THE CONCEPT OF LEADERSHIP SKILLS IN MODERN SCIENCE

*Okhunov B.Kh.- Assistant of the Department of Foreign Languages
Technological University of Tajikistan.
E-mail: bashir_okhunov@mail.ru*

Now, in a connection with the ongoing processes in our society, interest to the problem of leadership had greatly improved. Domestic psychologists and teachers have made a large contribution to the expansion and concretizing the concepts of "leadership", "Leader", "leadership capacity", "leadership quality", "leadership creativity". The analysis of the scientific literature has shown that there is a large number of different definitions of the concepts of "leadership", "Leader", "leadership quality", used in modern psychological and pedagogical science. It should be noted the particular role of modern techniques and technologies of education in shaping the leadership qualities of students. In mastering leadership special significance to innovative technologies and, in particular, the socio-pedagogical projects. The basis of this technology for the formation of the qualities of leadership is that this technology can implement consistent meaningful inclusion of students in the substantive content of the rarefied material socio-relevant activities and enhance the practical orientation of the preparation of the leader.

Key words : Leadership, modern, quality, methods, research.

Сейчас, в связи с происходящими процессами в обществе, интерес к проблеме лидерства значительно повысился. Отечественные психологи и педагоги внесли большой вклад в расширение и конкретизацию понятий «лидерство», «лидер», «лидерский потенциал», «организаторские качества», «лидерская креативность». Анализ научной литературы показал, что существует большое количество различных определений понятий «лидерство», «лидер», «лидерские качества», используемых в современной отечественной психолого-педагогической науке.

Лидер – это представитель малой группы, который выдвигается в результате взаимодействия ее членов, или организует вокруг себя группу при соответствии его норм и ценностных ориентаций с групповыми, и способствует организации и управлению этой группой при достижении групповых целей [3, с.132.].

Лидер – это вождь, это человек, который сознательно и активно ведет других к достижению определенной цели [4, с.154].

Лидер – человек, который от рождения получает определенные задатки, но это совсем не означает, что он обязательно станет лидером. Для этого он должен овладеть определенными культурными ценностями и находиться на определенном информационном уровне, уметь реализовать имеющиеся у него возможности [8].

Лидерские качества – это определенные черты личности, свойственные человеку, который способен управлять окружающими, и необходимые для эффективного влияния на других людей с целью решения поставленных задач.

Лидерство – древнейший феномен, психологию которого пытаются познать люди. Ведь именно лидерство чаще всего связано с ключевыми фигурами на шахматной доске жизни. И именно от этих фигур, в первую очередь, зависит исход любой партии, поскольку они являются центрами всей системы. Желание быть лидером и самому осуществлять руководство системой имеется у многих, поскольку, став лидером, у нас открывается намного больше возможностей и перспектив, мы получаем доступ к наибольшему количеству ресурсов и бонусов. На пути к лидерству, мы выполняем определённые действия, связанные с инвестициями: вначале мы работаем на имидж лидера, а затем имидж лидера начинает работать на нас.

Многие исследователи задавались вопросом: «Лидерами рождаются или становятся, и есть ли эффективные способы развития лидерских качеств?» Обращаясь к истории можно проследить, что многие известные лидеры создавали себя сами. Следовательно, лидерские качества можно формировать и развивать. С чего же начинать? Общеизвестно, мы можем управлять той системой, структуру которой мы знаем. Значит, нужно понять, разобраться из каких же «винтиков и шестерёнок» состоит лидерство.

При изучении лидерства исследователи столкнулись с проблемой выбора подходов и языка описания лидерского феномена. В истории, в своей жизни мы наблюдаем лидеров, сильно отличающихся друг от друга, но в то же время имеющих определённо общие черты. Но именно эти общие черты кажутся чем-то неуловимым и постоянно ускользают. [1].

Изначально на базе эмпирических исследований малых групп в западной науке возникали различные концепции понятия лидерства. Однако не трактовка явления лидерства, не попытки понять его причины и механизмы не принесли значительных успехов. До сих пор, ни социальная психология, рассматривающая преимущественно малые группы, ни политическая психологии, которая под лидером понимает политического деятеля и поэтому анализирует проблемы на уровне больших социальных групп, однозначного понимания этого феномена не дали. Каждый исследователь, давая свое определение, выделял всего лишь тот или иной его аспект.

При рассмотрении различных подходов, американским психологом Р. Стогдилл было выявлено, что во многих случаях лидерство рассматривалось как:

- фокус групповых процессов;
- искусство вызывать согласие;
- ролевая дифференциация в позициях власти.

Наиболее распространенными и общепризнанными теориями лидерства явились теории личностных черт, ситуативные, ситуативно-личностные.

По мнению зарубежных исследователей, также лидера должны отличать: настойчивость, некоторая агрессивность, рациональность, готовность к восприятию и передаче информации, юмор, самоконтроль, стремление к установлению контакта, положительное отношение к состязательности, уверенность в манере поведения, ориентированность на достижение поставленных задач.

Таким образом, считая лидера главным организатором и координатором деятельности, мы соглашаемся с взглядами многих авторов о его главной роли в процессе организованного взаимодействия людей, увеличении их работоспособности и вработываемости. Из числа наиболее важных способностей лидера следует выделить: способность к организации и мотивации групповой работы, умение реализовать, делегировать полномочия и ответственность, установление приоритетов, самопознание

и самооценку, убеждения, аналитическому мышлению, распознавание наиболее существенных факторов, системность обработки и формирования информации, разработку программ, выявление тенденций, распределение усилий и времени. Он должен абсолютно четко понимать, что такие черты поведения как тактичность, вежливость, деликатность, необходимы для «умения вести себя в обществе». Нельзя забывать о культуре общения, доброжелательности, чувстве меры, контролировать свои эмоции и стресс. Необходимо иметь свой, но непременно цивилизованный стиль поведения, свой, но обязательно добропорядочный образ, тот самый лидерский имидж, гарантирующий не только половину успеха, но и постоянное удовлетворение от деятельности.

Литература:

1. Вайнцвайг, П. Десять заповедей творческой личности [Текст] / П. Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990.
2. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологический словарь-справочник. Минск, 2004. — 576 с.
3. Жеребова Н. С. Лидерство в малых группах как объект социально-психологического исследования // Психология и психоанализ власти. - Самара: БАХРАХ, 1999. Т. 2. - С. 132-140.
4. Зацепин В. И. Структура вертикального общения в коллективе // Психология и психоанализ власти. Самара: БАХРАХ, 1999. - Т. 2. - С. 141-154.
5. Зызыкин В.Г., Смирнов Е.А. Психология и акмеология лидерства: монография. М.: ЭЛИТ, 2010. — 304 с.
6. Льюис. Менеджер – наставник. Стратегия раскрытия таланта и распространения знаний. – Пер. с англ. – Минск: Амалфея, 1998.
7. Петере Т. Лидерство еще та задачка. // Искусство управления. - 2001. - №3. - С. 52-66.
8. Трофимов М. В. Политическое лидерство. // Социально-политические науки. 1996. - №12. - С. 34-40.
9. Шигапова Л.П. Модель формирования лидерских качеств студентов вуза в деятельности органов студенческого самоуправления: из опыта АСО (КСЮИ) / Казанский педагогический журнал. — 2008. — № 2(56). — С. 83—93.
10. Mann R.D. A Review of the Relationships between Personality and Performance in Small Groups // Psychological Bulletin. 1959. July

SIGN LANGUAGE

Rahimova Qimatgul Dustovna – the assistant of foreign language department of Technological University of Tajikistan. Tel. 918 59 98 06; E-mail: kimat_2004@mail.ru

The article discussed some aspects of the Deaf Sign Language (DSL) is expressed in many characteristics: vividness, specificity, laconic nature, caused by peculiarity of symbolic world perception and reflection and that of communication. All of the letters are clearly portrayed in the natural gestural signs fathomable without special study. Thus, communicational possibilities of a deaf man not only can help to extend his horizons and his creative activity, integration with the world, but also help him to master DSL culture.

Key words: sign language, communication, speech, fingerspelling, communicational possibilities, creative activity, integration, environment,

ЯЗЫК ЖЕСТА

Рахимова Киматгул Дустовна – ассистент кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. Тел. 918 59 98 06; E-mail: kimat_2004@mail.ru

В статье рассмотрены некоторые аспекты специфичности Языков Жестов Глухих (ЯЖГ): образность, конкретность, лаконичность, обусловленная своеобразием восприятия мира, отражения действительности, речевого общения, - отчетливо выражена в натуральных жестовых знаках, понятных без специального изучения. Таким образом, коммуникативные возможности не слышащего человека способствуют не только его творческой деятельности, интеграции с окружающим миром, но и овладению культурой ЯЖГ.

Ключевые слова: язык жеста, общение, речь, говорящие руки, отражения, коммуникативные возможности, творческая деятельность, интеграция, окружающий мир.

ЗАБОНИ ИМОВУ ИШОРА

Раҳимова Қиматгул Дустовна – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел. 918 59 98 06; E-mail: kimat_2004@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур баъзе ҷанбаҳои хусусияти забони ишоравии қаро (ЗИК), образнокӣ, мушаххасӣ, кӯтоҳӣ дар асоси ҷаҳонбинии ҳоса, инъикоси воқеият, муоширати нутқӣ дар рамзҳои табиӣ ишоравии бе омӯзиши махсус фаҳмо ифода ёфтааст. Ҳамин тавр, имкониятҳои муоширати шахси ношунаво на танҳо фаъолияти эҷодии онро тақдир медиҳад, балки ҷиҳати бо олами атроф муомила қардани онҳо кӯмак намуда, аз бар қардани фарҳанги ЗИК-ро имконпазир менамояд.

Калимаҳои калидӣ: забони имову ишора, муошират, нутқ, панҷаҳои сухангӯ, имкониятҳои муоширати, фаъолияти қорӣ, интератсия, муҳити зист

Signing seems to arouse great curiosity in people who have little or no experience with it. The term “sign language” has traditionally been used as a generic term for different varieties of sign communication. But there is an important distinction between American Sign Language, English Sign Language, Russian Sign Language, Tajik Sign Language and other varieties of sign communication.

Sign Language is a natural language. It is different in structure from the other language system. Sign language is the language of a national community of Deaf people variously estimated to be between thousands and more individuals in Tajikistan. A more precise number of Deaf users of Sign Language is difficult to establish because there hasn't been a recent census of Deaf people who use Sign Language. It is safe to say that there are large numbers of Sign Language users in this country, probably more than speakers of Russian or Uzbek in Tajikistan. In additions, Sign Language is being learned as a second language by thousands of students who hear, in schools, colleges and other settings each year. It is entirely conceivable that within this century there will be as many second language users of Sign Language as there are first language users.

The authors S. D. Quvatov, Tom Humphrier, Carol Padden, R. Fradkina, Lottie L. Riekehof and the teachers use the capitalized form (the words Deaf) to refer to deaf people who make up local communities and a national community of Sign Language users. Because there are deaf people, who are not part of any of these communities, who do not know Sign Language. The teachers are distinguishing between those who are deaf, but do not participate in the language or community of Deaf people, (deaf individuals). As you can see, just because one does not hear, it does not necessarily mean that one has learned Sign Language and is part of Deaf community.

As M.Kh. Akobiriva, E.N.Yodgorova, Z. Rahmonov and D. Rahmonova write there are some individual people who hear who use Sign Language and interact a great deal within Deaf communities. These hearing users of Sign Language are a part of the life of deaf communities wherever they may be and they participate in the social and cultural life of these communities in many ways. They are, however, not Deaf. By learning Sign Language yourself too are beginning an exposure to a community and culture of deaf people.

The Deaf communities has several basic things in common besides Tajik Sign Language: they have a history as a community that goes back for generations, they have defined systems of beliefs and patterns of behavior which have been passed down for generations, and they live within a society of people who hear.

These local communities comprise a large national community of Deaf people. All of these communities and their local cultures contribute to what we think of as a Deaf culture of Tajikistan. It is this culture of Deaf people from which Sign Language is generated and which has preserved and passed on its language from generation to generation for hundreds of years. There is a very large community of Sign Language users which is indicative of the power of a strong and vibrant culture of Deaf people persisting and thriving throughout many past generations to the present day.

All cultures transmit their knowledge and beliefs to each succeeding generation. From one generation to the next, Deaf people have passed along their culture and language. Some Deaf individuals learn Sign Language from birth from their Deaf parents and their parent 'Deaf friends and other Deaf children. For deaf children from hearing families, the most common pathway to a Deaf community is via the Deaf children in a special school for Deaf children in Tajikistan. One of them is in Dushanbe which has more than 300 hundred

students. The students learn American Sign Language by Lottie L. Riekehof and the Tom Humphries, Carol Padden, R. Fradkina's textbook. I used this textbook because some words signed the same as American, Russian and Tajik Sign Languages. We were published a special textbook by GIF OOIGS "Mechta" in 2008. The book contains vocabularies, helpful exercises, dialogues and conversations. Illustrations were selected according to the frequency of usage of a particular sign in real conversation and are accompanied by words and by translation into two languages: Russian and English.

The book "The joy of singing" by Lottie L. Riekehof has Grammar rules which consist of Pronouns, Verbs and Related, Adjective, nouns and Noun\verb pairs, Intensity and Degree, Adverb, numbers\Numeral and Vocabulary Index and others. The following edition was prepared for surdologists, teachers, tutors, social workers, and sign language interpreters – for anyone, who is interested in developing communication capabilities of the deaf people and their integration into the modern world.

In this book the sign of the "Family", "House", "Food" themes and some words signs the same. The Tajik Sign Language textbook by S.D. Quvatov is for Tajik students though some themes signs as Russian Sign Language. The author changed the letters Kk, Hh, Gg, the vocabulary, exercises, dialogues and texts translated from Russian into Tajik. The students also use Internet to learn English or American Sign Language by some special sites.

At these schools, the child encounters others children who are fluent in Sign Language and who are from Deaf families as well as, in many instances, Deaf adults who are teachers and tutors. Through this interaction with other children and the Deaf adults at the schools, the deaf child learns Sign Languages and becomes cultured people.

Another way to learn Sign Language, to contact with Deaf people or someone from the Deaf communities. For example, a deaf person could be born into a family that hears, does not use Sign Language, and has no opportunity for exposure to other Deaf children or adults. There may be no access to Sign Language or deaf people in this person's environment until this person meets another Deaf person and this new friend provides an introduction to other Deaf sign Language uses. This is a very common process for many people who now consider themselves part of a culture of deaf.

Drills and exercises. The exercises are of several types commonly found in second language learning texts: **Substitution drill** – usually call for the student to substitute a single sign for another sign in a given sentence pattern. **Transformation drills** – usually require a change from one sentence type to another sentence type. **Question-response drills** - require the student to respond to a question asked by the teacher or another student. In all cases, the drills are to be signed, not written. More exercises that I used in my lessons I took from Tom Humphrier, Carol Padden's book. Here is one example.

YOU TALL YOU. You are tall.

IT HEAVY IT. It is heavy.

I SURPRISED I. I am surprised.

THEY DEAF THEY. They are Deaf.

YOU HEARING YOU. You are hearing.

SHE SPEEPY SHE. She is happy.

WE DEAF WE. We are Deaf.

IT LIGHT IT. It is light.

YOU HAPPY YOU. You are happy.

HE INTERESTING HE. He is interesting.

IT UGLY IT. It is ugly.

IT BIG IT. It is big.

SHE DEAF SHE. She is Deaf.

Vocabulary. Many of the vocabulary items are included in the examples and exercises of the lessons. The vocabulary sections are intended primarily for review purposes and the student should not attempt to learn any sign from an illustration without at some point seeing a model using the sign in some context. For my Tajik students I used the words from the Tajik Sign Language textbook by S.D. Quvatov and for my Russian students I used from P. Фрадкина «Говорящие руки» (Тематический словарь жестового языка глухих России), ГИФ ООИСГ «Мечта» «Языки дружбы». These books are in Russian signs and they are very comfortable. To explain English words I used only Tom Humphrier, Carol Padden and The book “The joy of singing” by Lottie L. Riekehof’s books. Some Sign Languages are similar languages.

Dialogues. In learning any language, conversational context is important. The student should first see the dialogues signed by the teacher or another sign model. They help the students memorize the lines in acting out the dialogues and can be used to develop a conversational articulation and fluency. The dialogues of Tom Humphrier, Carol Padden’s book are very good and important for our students. One dialogue from the Tom Humphrier, Carol Padden’s book. Here is one example.

Jack. Do you know my brother?

Betty. Yes, I have met. My sister and your brother are good friends.

Jack. I didn’t know your sister is Deaf!

Betty. She is Deaf. Her name is Mary Williams.

Jack. I’m surprised. I know her. The last time I saw her was six years ago.

Betty. I have many pictures of Mary. I will give some to you.

Jack. Fine. I want to see them.

Glosses (Writing system). The use of English to represent Sign Language signs is simply a conversation that we will adopt until a full writing system for Sign Language is developed. The use of English symbols to transcribe Sign Language sentences is intended as an aid to the student. These transcriptions or scripts are not English sentences.

Translations. Each Sign Language sentence as it appears in the text or English translations. Translation from one language to another is dependent on many factors, not the least of which is context. In the absence of context, some translations in the text may be very limited in terms of the full potential of a sentence. The full range of possible translations should always be discussed with the teacher. I think all Deaf people understand each other without translations. It is easy to sign any words for them. It is difficult for hearing people to understand or to find the translation from dictionaries or to learn them.

Fingerspelling. Fingerspelling is an important part of the communication system of deaf person. It is simple the Tajik, the Russian or the American alphabet produced 26 or 29 positions, some of which are exact representations of the printed black letter. Fingerspelling is used in communication with the language of signs for proper nouns, names and addresses, and for words that have no sign.

Tus as in any community, life in a Deaf community is one of choices. Deaf people individually choose the kind of social and cultural life they wish to fashion for themselves. It may be centered around the family, the church, sports, community activism, work, or any combination of choices available to communities. Whatever the choice life in a Deaf community is vital and constant. If you are curious, attentive diligent, and most importantly live in peace and friendship with hearing impaired, sign language without a doubt is for you

Understandable, efficient, and original, this language system will become a dependable means of communication for you. Its users will no longer be “deaf”, but will reward you a hundredfold for wishing to join them.

Used literature:

1. Р. Фрадкина «Говорящие руки» (Тематический словарь жестового языка глухих России) - Москва 2001. С.1-69
2. С. Д. Кувватов, З .П.Раҳмонов «Имову ишора» Китоби дарси барои кӯдакони ношунавоёни мактаби махсус) – Душанбе «Маориф» 2015. С. 47-60, С.152-163
3. Tom Humphrier, Carol Padden «A Basic course in American Sign Language» - USA T-J Publishers – 2004. С.1-13, С.245-25
4. ГИФ ООИСГ «Мечта» «Языки дружбы» - Душанбе 2008. С.9-48
5. М.Х. Ақобирова, Е. Н. Ёдгорова «Ташкил ва гузаронидани корҳои логопед дар мактаб-интернатҳои махсус (ёрирасон) бо кӯдакони ақлан қафомонда» - Душанбе 2015. С.3-6
6. З.Раҳмонов, Д.Раҳмонова «Методикаи таълими талаффузи бачагони ношунаво» (барои нуқсоншиносон ва волидонии бачагони иллати шунавоидошта) - Хучанд 2012. С.56-63
7. Lottie L. Riekehof «The joy of signing» - The United States of America – 1987. С.7-15
8. E.L. Thorndike, Clarence L. Barnhart «Severn edition Beginning Dictionary» - Scott. Foresman and Company 1972.
9. В. К. Мюллер «Англо – русский словарь» - Москва «русский язык» - 1991

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Саидмуродов Далер Умедович - к.и.н., ст. преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана. Email-dalersaidmuradov@mail.ru моб.- 93 30 31 477

В данной статье, учитывая большой общественный интерес к проблеме торговли людьми, раскрываются причины этой проблемы. Торговля живым товаром как асоциальное, криминальное явление имеет особенность приспосабливаться к новым условиям жизни, менять свои формы и методы в зависимости от экономической и социальной ситуации в каждой конкретной стране и в мире вообще.

Ключевые слова: безработица, эксплуатация, сексуальное рабство, преступность, эффективное противодействие, международная организация труда.

ХАРИДУ ФУРУШИ ОДАМОНҲАМЧУНМАСЪАЛАИ МУОСИР

Саидмуродов Далер Умедович - н.и.т., муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Email-dalersaidmuradov@mail.ru моб.- 93 30 31 477

Дар ин мақола бо назардошти таваҷҷӯҳи зиёди ҷомеа ба харидуфурӯши одамон, сабабҳои ин масъала ошкор карда шудааст. Савдои моли зинда ҳамчун падидаи номатлуби, ҷиноятӣ ба худ хусусияти мутобиқ кунонидан ба шароитҳои нави зиндагӣ, тағйир додани шакл ва усулҳо вобаста ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳар кишвари мушаххас ва дар маҷмӯъ дар ҷаҳонро гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: бекорӣ, истисмор, ғуломии ҷинсӣ, ҷинояткорӣ, муқовимати таъсирбахш, ташкилоти байналмилалӣ меҳнат.

TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AS A PROBLEM OF MODERNITY

Saidmuradov Daler Umedovich - Candidate of History, art. lecturer of the department humanitarian disciplines of the Technological University Tajikistan. Email-dalersaidmuradov@mail.ru mobile- 93 30 31 477

Given the great public interest in the problem of trafficking in human beings, the causes of this problem are revealed in this article. Trade in a living commodity as an asocial, criminal phenomenon has the peculiarity of adapting to new living conditions, changing its forms and methods depending on the economic and social situation in each particular country and in the world in general.

Keywords: unemployment, exploitation, sexual slavery, crime, effective counteraction, international labor organization.

Начиная с 90-х годов прошедшего столетия, страны бывшего Советского Союза столкнулась с проблемой торговли людьми. Используя сложную экономическую ситуацию, высокий уровень безработицы и правовое несовершенство защиты граждан молодых государств, криминал и дельцы разных мастей организовали криминальный бизнес, приглашая граждан постсоветских стран работать за границей, обещая им высокую гарантированную заработную плату и хорошие условия для проживания, социальную защиту. На самом деле они попадают в жесткую эксплуатацию, зарабатывая мизерные деньги себе, но обогащая организаторов этого бизнеса. Экспорт "живого товара" осуществляется в Россию, Турцию, страны Евросоюза, Арабские Эмираты, Израиль, США и другие страны. Мужчин эксплуатируют на тяжелых работах, женщин как обслуживающий персонал. Кроме обычной эксплуатации, женщины подвергаются такому виду эксплуатации, как сексуальное рабство, которое приносит наибольшие прибыли в сфере торговли людьми. Для торговли людьми не существует государственных границ, нет разницы между развитыми государствами и развивающимися, и эта проблема легко адаптируется как к бедности, так и к роскоши, актуальна почти для всех народов.

Несмотря на значимость этой проблемы и большой общественный интерес к ней, единое определение сути торговли людьми появилось фактически в 2000г. В протоколе по предупреждению и пресечению торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказанию за нее, дополняющей Конвенцию ООН по борьбе с транснациональной организованной преступностью и приоритетности [2]. Благодаря активной деятельности международной организации труда, акценты смещаются в сторону рассмотрения проблемы через призму негативных последствий глобализации, распределения трудовых ресурсов в мировом и региональном масштабах, в контексте вынужденной трудовой миграции и принудительного труда [3]. Такой подход впервые введен в 2002-2003 годах перспективными, результатом его применения стало необходимость изменений в сфере занятости, создания надлежащих условий работы, что очень актуально для Таджикистана.

Для большинства представителей государственных органов, прежде всего правоохранительных, торговля людьми рассматривается как проблема борьбы с преступностью. Стратегия противодействия ей состоит в применении уголовного наказания, развития международной координации действий полиции и других мероприятий, которые дают возможность более эффективно преследовать преступников. Такая стратегия является продуктивной в контексте формирования комплексных мер противодействия. Считается, что внимание в ней должно акцентироваться на транснациональном характере преступлений в этой сфере, формировании соответствующих межгосударственных соглашений и организационных усилий по борьбе с торговлей людьми, без чего эффективное противодействие не может осуществляться.

Все более негативно специалисты оценивают попытки отождествить торговлю людьми с нелегальной миграцией, хотя именно в рамках этого подхода формируются наиболее "простые" средства противодействия, это строгие визовые режимы на границах, криминализация нелегальной миграции. Проблемы возникают при переходе от декларативных положений к формированию политики "позитивных действий", которая базируется на повышении и укреплении статуса человека в обществе, их прав, и, в перспективе исключает саму возможность продавать или покупать людей.

Среди причин распространения торговли людьми в постсоветских странах, традиционно выделяют безработицу, низкий уровень жизни, правовая неграмотность населения, поверхностные представления о легкости жизни в развитых странах, отсутствие реальной информации о проблеме, реклама интимных отношений, интернационализация экономики, активная международная трудовая миграция, появление возможности для граждан выезда за границу и тому подобное. На первом месте среди внутренних факторов остается трудное экономическое положение. Феминизация бедности способствует поиску любых заработков, даже без учета возможных негативных последствий. Исследователи из разных стран заметили, что в этой ситуации женщины быстрее соглашаются на работу, не соответствующую их уровню образования и квалификации, в то время, как мужчины в подобной ситуации колеблются. Если 10 лет назад главным фактором бедности была безработица, то сегодня эксперты отмечают не столько безработицу, сколько очень низкие заработки, даже за высококвалифицированный труд, следствием чего становится бедность и безысходность. Наблюдается уникальное явление обвального снижения уровня жизни той части населения, по мировым стандартам относящиеся к "среднему классу". Все это толкает граждан на поиск работы за пределами страны. Между тем наиболее доступной сферой заработка для женщин за границей является сексуальная индустрия, причем в нелегальном ее варианте. Это свидетельствует, что негативную роль в распространении торговли людьми, как и раньше, играет недостаточная осведомленность таджикских граждан о возможностях трудоустройства за рубежом, а также о последствиях нелегального пребывания там.

Сложность ситуации заключается в том, что молодые люди не видят перспектив для жизни и реализации в обществе. Родители не видят перспектив для своих детей. Высшее образование не становится залогом обеспеченной жизни. Выезд за границу рассматривается как условие не только решение временных финансовых проблем семьи, но и как стратегия жизненного пути для молодого поколения. Понятно, что информационные кампании в этом случае не могут рассматриваться в качестве метода противодействия, необходимы существенные изменения в управлении социальными и политическими процессами в обществе.

Ситуация осложняется тем, что процесс миграции начинает быстро становиться криминогенным, поскольку легальных возможностей выехать работать за границу мало, не для всех желающих. Кроме того, среди факторов, негативно влияющих на распространение торговли людьми, специалисты все чаще отмечают усиление общей криминализации общества. Бедность, невозможность трудоустройства и образования из-за коррумпированности многих сфер жизнедеятельности, является одним из главных факторов привлечения к уголовному бизнесу большого количества людей [4]. И, прежде всего, это касается подростковой части населения, которая понимая родительскую несостоятельность обеспечить семью должным образом, во многих случаях становится на путь совершения преступлений.

Причины торговли людьми нужно искать и в существовании внешних факторов, среди которых следует отметить открытие границ, что упрощает возможности для туризма и поиска работы; интернационализацию теневой экономики; формирование международных криминальных объединений; рост разницы между богатыми и бедными странами; лояльное к проституции законодательство многих стран мира; глобализацию экономики и миграции. И здесь совершенно понятно, что ликвидировать эти

глобальные факторы сложно, практически невозможно. Но нужно их изучать, понимать, чтобы учитывать в деятельности по противодействию торговле людьми.

Важным фактором, который сформировался и оказался уже в начале нового века, является наличие так называемой социальной сети за рубежом. По данным исследования Международной организации труда, в большинстве мигрантов как благополучных, так и жертв торговли людьми, за границей работает кто-то из родственников или близких друзей, способствует осведомленности о возможности трудоустройства за рубежом, значительно облегчает процесс выезда. Больше всего рискуют стать жертвами торговли людьми те, кто выезжает в дальнее зарубежье с целью нелегального трудоустройства через посредника, который берет на себя финансирование поездки оформление визы и загранпаспорта, покупку билетов. Эти денежные расходы являются дополнительным мотивирующим фактором, не позволяющим людям отказаться от поездки в случае возникновения сомнений в ее безопасности, они же становятся и причиной того, что мигранты не могут добровольно оставить работу, потому что должны вернуть долги.

Опыт работы правоохранительных органов и неправительственных организаций по помощи потерпевшим от торговли людьми дает возможность сделать такое обобщение в отношении граждан, которые попадают в руки торговцев людьми, и распределить их на следующие категории:

1) женщины, которые выехали за границу по собственному желанию, с целью трудоустройства и догадывались, что будут заниматься проституцией, но в дальнейшем стали жертвами торговцев людьми;

2) преимущественно женщины, но и мужчины, которые выехали за границу по собственному желанию, с надеждой трудоустроиться в различных сферах деятельности, но в дальнейшем стали жертвами торговцев людьми;

3) те, которые выехали за границу по собственному желанию, но будучи обманутыми, еще на территории Таджикистана, в дальнейшем стали жертвами торговцев людьми, попав в кабальные условия труда и жизни;

4) те, которые стали жертвами торговли людьми на территории своей страны и были вывезены за границу против своей воли, путем запугивания.

Торговля живым товаром как асоциальное, криминальное явление имеет особенность приспосабливаться к новым условиям жизни, менять свои формы и методы в зависимости от экономической и социальной ситуации в каждой конкретной стране и в мире вообще. Поэтому со временем в торговле людьми появляются новые тенденции, определенная эволюция происходит, в частности меняются методы и подходы преступных группировок, методы вербовки, группы риска. Изменения имеют следующие проявления:

1. Жертвами торговли людьми становятся все больше мужчины.

2. Все меньше женщин в возрасте до 35 лет, а больше молодых людей вывозятся для работы в секс-индустрии, что свидетельствует о тенденции к омоложению секс-бизнеса и детского рабства, появляется информация о фактах торговли детьми.

3. Торговцы выдвигают больше требований к "качеству товара".

4. Все больше появляется пострадавших от торговли людьми, которые использовались не в секс-бизнесе, а эксплуатировались в домашнем хозяйстве, на полулегальных и нелегальных мануфактурах и фабриках. Их возраст 30-50 лет.

5. Новые места поиска товара. Торговцы переходят к вербовке в сельскую местность.

6. Более завуалированным и законспирированным является привлечение. Вербовщики берут на себя больше работы: они находят людей, самостоятельно оформляют им документы, сами перевозят их через границу и передают в руки покупателю за границей, получая сразу деньги. Ранее вербовщики только набирали людей и оформляли им документы, дальнейшие функции выполняли другие преступники. В такой ситуации вербовщики часто не получали обещанные им деньги.

7. Распространяется внутренняя торговля с целью вовлечения в порно-бизнеса и проституции детей, в том числе на заказ иностранцев.

8. Меняются формы торговли людьми, пути вывоза, растут масштабы проблемы.

Это свидетельствует о недостаточной эффективности правовых и организационных противодействий торговли людьми в мире.

Таджикское законодательство предусматривает суровое наказание за торговлю людьми [1], постоянно совершенствуется правовая база по защите прав граждан, социального благосостояния общества, созданием рабочих мест, взятием курса на индустриализацию страны посредством строительства новых современных предприятий и максимального развития аграрного сектора страны, однако, пока остается мотивация у людей для выезда за границу и высокие прибыли тех, кто вывозит. И не заработают международные механизмы, предусмотренные Конвенцией ООН, изменения по предотвращению торговли людьми не произойдут. Именно поэтому Основателем мира и национального единства Лидером нации президентом республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном была сформирована национальная стратегии, основанные на глубоком понимании проблемы по противодействию торговли людьми и ее динамики в обществе.

Литература:

1. Закон РТ «О противодействии торговле людьми и оказании помощи жертвам торговли людьми» 26.07.2014г, № 1096

2. Конвенция ООН по борьбе с транснациональной организованной преступностью и приоритетности 2000г

3. Международной организации труда (МОТ)

4. Торговля людьми как проблема современности (социально-правовой анализ новейших тенденций) (К. Б. Левченко) // Украинский социум. - 2004. - № 2 (4). - С.34-39

КАЧРАФТОРИИ НАВРАСОН ВА БАЪЗЕ РОҶҶОИ ПЕШГИРИИ ОН.

Сайдулаева Г.Р. - номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи
фанҳои гуманитарии ДТТ.

Гулахмадов Ш.Н. - муаллими калони кафедраи
фанҳои гуманитарии ДТТ

Гираков И. ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДТТ

Дар мақола муаллифон мафҳумҳои моҳияту алоқаҳои рафтори қачравии наврасон, навҳои рафтори қачравии наврасон, раванди таълими наврасон ва оқибатҳои таъсири рафтори қачравиро ба наврасон дар ҷумҳурӣ бардоштан. Муаллифон таъкид менамоянд, ки диққати асосиро ба назорати иҷтимоӣ ва идоракунии рафтори наврасон равона сохта ва роҳҳои пешгирии онҳоро тавсия додаанд.

Калимаҳои калидӣ: девиант, иҷтимоӣ, револютсия, стигма, балвогар, аномия, реалист, конформист, гурӯҳи иҷтимоӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо.

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ И НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ИХ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

Сайдулаева Г.Р. - к.ф.н., доцент кафедры гуманитарных наук ТУТ

Гулахмадов Ш.Н. - старший преподаватель кафедры гуманитарных наук ТУТ

Гираков И. - ассистент кафедры гуманитарных наук ТУТ

В данной статье авторы рассматривают понятие, сущность и связи девиантного поведения, виды девиантного поведения подростков, их образования и последствия среди подростков республики. Особое внимание обращается управлению и социальному контролю поведения молодежи и предлагаются свои рекомендации ихних предотвращения.

Ключевые слова: девиант, социальный, революция, стигма, мятежник, аномия, реалист, конформист, социальная группа, социальные нормы, социальные ценности и т. д.

DEVIANT BEHAVIOR ADOLESCENT AND SOME METHODS FOR THEIR PREVENTION

Saidulaeva G. R. - Candidate of Philosophy, associate professor humanitarian department TUT.

Gulahmadov Sh, senior teacher humanitarian department TUT.

Girdakov I. assistant humanitarian department TUT.

Abstract: This article discusses the problem of the deviant behavior adolescent and some methods for their prevention of the Tajik in the modern society. Most attention are given to modern theories of the deviant behavior adolescent and its types, the reasons for origin. The authors try to uncover some of the factors of rioter and its consequence for the Tajik society and the world community.

Keywords: deviant, separatist, revolution, stigma, rebel, anomie, realist, conformist, social group, social norms, social values, etc.

Ба андешаи олимони файласуфон, чомеашиносон, равоншиносон, рӯхшиносон, ҳуқуқшиносон, диншиносон чомеаи муосири ҷаҳонӣ дар ҳоли бӯҳронӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, рӯҳӣ ва равонӣ қарор дорад. Омили ин раванд рушди тамадуни техникӣ аст, ки тамоми ҷараёни истеҳлолотро автоматӣ карда, муносибатҳои аъзоӣ чомеаро ҳалалдор намуда, зиндагии бани башарро талх карда ва тамдунҳо, адён, миллатҳо, давлатҳоро бо ҳам зид намудааст. Ҷаҳони технокартӣ рафтори табиӣ инсонро аз байн бурда, онро якнавохт, барномарезишуда карда, арзишҳо, меъёрҳо, идеолҳо, ақидаҳое, ки тайи таърихи инсоният наслҳои гуногунро тарбия карда буд аз байн рабуда, арзишҳо, меъёрҳо, ақидаҳо, идеолҳоеро ба миён овардааст, ки ахлоқ, одоб ва рафтори наслҳо, ба хусус одобу ахлоқ ва рафтори наврасон рӯз то рӯз рӯ ба бадшавӣ равона аст. Хулқу ахлоқ, маънавиёт, арзишҳо, меъёрҳо, ниҳоди оила таназзул кардаанд ва тамоми муносибатҳои чомеаи имрӯзаи муосир дар ҳама ҷодаҳо тибқи равобити ҳасанаи тарафайн ба роҳ монда шуда истодаанд, ки ин раванд ояндаи маънавиёти инсонро торик нишон медиҳад.

Ҷамаи ин омилҳои дар боло зикр гардида ба кӯдакон ва наврасон таъсирашонро бештар мегузоранд, зеро тағйиротҳо дар ҳаёти онҳо тезтар сурат гирифта, аксарашон имкони бошуурона таҳлил намуданро надоранд ва на ҳама вақт метавонанд боақлона бо ин ҷолишҳои чомеаи муосир мутобиқ шаванд.

Сину соли наврасӣ ин давраи ташаккулёбии шахсият ва барқароршавии ҳислати фард ба шумор меравад. Маҳз дар ҳамин давра таъсири муҳит, атрофиёни наздик ба наврас бештар аст.

Ба хусус тағйиротҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омаданд тамоми гурӯҳҳои иҷтимоиро фаро гирифтаанд ва таъсири ин дигаргунӣ ба наврасон низ расидааст. Наврасон имрӯзҳо яке аз гурӯҳҳои осебпазири чомеа ба ҳисоб мераванд. Аз ҳамин лиҳоз дар чомеаҳои муосир рафтори ношоистаи наврасон бештар ба назар мерасад. Дар раванди таҳлил дар ин мақола мо масъалаҳои зеринро мавриди назар қарор хоҳем дод.

- а) рафтор ва сатҳу навъҳои қачравии наврасон;
- б) таҳлили сабабҳои асосии рафтори қачравии наврасон;
- в) дарёфти аввалин роҳҳои пешгирии қачравии наврасони тоҷик дар раванди қачравии иҷтимоӣ ва ба низом даровардани роҳҳои пешгирии рафтори қачравӣ наврасон дар шароити имрӯз.

Рафтори қачравӣ яке аз масъалаҳои доғи иҷтимоӣ: моҳият, навъ ва дараҷаҳои рафтори қачравии наврасон.

Фаъолноки одамон дар чомеа тавассути арзишҳо, меъёрҳо, қадриҳои қарда ва фаъолнокии ақсуламали одамонро тавассути меъёрҳои иҷтимоӣ, назорати иҷтимоӣ ки ниятҳои баддоранд масъуд карда мешавад. Ҳар як рафтори аъзоӣ чомеа вобаста ба хусусияташон ба арзишҳо ва меъёрҳои ҷойдоштаи иҷтимоӣ баҳо дода мешавад. Рафтори ғайриоддӣ, ки ба арзишҳо ва меъёрҳои чомеа мутобиқат наменамояд дар аксар мавридҳо аз тарафи муҳаққикон рафтори девиантӣ “қачрафторӣ” ном бурда мешавад. Таърихи бани башар аз он шаҳодат медиҳад, ки чомеа ҳамеша рафтори ноҷои

инсонҳоро дар ҳама давру замонҳо саркуб мекард. Се навъи рафтори ғайримеъёрӣ дар ҷамоаҳо дид мешавад: девиантӣ (каҷрафторӣ), шубҳанок (имконияти содир кардани ҷинойт дар онҳо бештар ба ҷашм мерасад) ва ҷинойткор.

Масаъалаи “каҷравӣ”- ро файласуфон, ҳуқуқшиносон, сотсиологҳо, равоншиносон васеъ баррасӣ намудаанд ва дар тавзеҳи он як фикри умумӣ дида намешавад.

Девиант калимаи лотинӣ буда, тарҷумаи таҳтулафзии он **аз роҳи рост баромадан** аст. Дар адабиётҳои илмӣ зери мафҳуми рафтори девиантӣ (каҷравӣ) берун аз меъёрҳо, арзишҳои, ки дар ҷомеа, муҳити иҷтимоӣ, коллектив, афроди иҷтимоӣ ҷой дошта, ки шахс муталиқи ӯст, баромаданро ифода менамояд. Наврасон ва кӯдакони “мушкилтарбия” ин нафароне ба ҳисоб мераванд, ки меъёрҳо ва арзишҳои ҷойдоштаи ҷомеаро риоя намеkunанд.

Мафҳуми “девиант” дар баробари маънои манфӣ доштан, маънои мусбиро дорост, маслан, дур шудан аз меъёри миёнаро метавон ҳам ба рафтори манфӣ ва ҳам ба рафтори мусбӣ маънидод намуд. Хавфи иҷтимоии “каҷрафторӣ” аз он иборат мебошад, ки онҳо метавонанд боиси заминаҳои пайдоиши шаклҳои боз ҳам ҷиддитар ва зараровари рафтори зиддиҷтимоӣ гарданд. Аз ҳамин лиҳоз, дар аксари мавридҳо рафтори девиантиро ба рафтори ғайриқонуни тавзеҳ дода, зикр кардан зарур аст, ки каҷрафторҳо бояд зери назорати мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ бошанд.

“Каҷрафторӣ”-и иҷтимоӣ ба амсоли меъёрҳои иҷтимоӣ навъҳои гуногунро дорост. Навъҳои асосии “каҷрафторӣ”-и наврасон инҳоянд: мутассил нарафтани ба дарс, гурехтани аз хона, барвақт майнӯш шудан, носкаш ва сигоркаш шудан, нашъаманд шудан, истеъмоли маводи мухадир, даст задан ба майдадуздӣ, майл намудан ба қимор, авбош шудан, фосиқ ва фоҳиша шудан, шӯҳратпарасту чангара шудан.

Дар илми муосир чанди усулҳои дарку фаҳмидани сабабҳои пайдоиши “каҷрафторӣ” вучуд дорад. Охириҳои асри XIX ва аввалиҳои асри XX шахру тавзеҳи **биологӣ** ва психологӣ “каҷравӣ” паҳн гардида буд. Дар илми сотсиология бархе аз олимони каҷрафтории одамонро мансуб ба хусусиятҳои бологии онҳо мансуб медонанд. Табиб ва сотсиолог итолёвӣ Ломброзо зимни таҷрибаҳои чандинсолаи хеш дар ҳабсхонаи шаҳри Турин ба хулосае омад, ки рафтори одамон ба симои биологияшон вобаста аст. Ба андешаи вай «типи ҷиной натиҷаи таназули марҳилаҳои аввали филогенези инсон аст» [1, сах. 145]. **Назарияи биологии** ӯ васеъ паҳн гардида як зумра мутафаккирон аз он пайгирӣ намудан “каҷрафторӣ”-ро бо баъзе хусусиятҳои ҷисмонии одамон алоқамд менамуданд. *Уилям Шелдон табиб психолог ва сотсиолог машҳури амрикоӣ муҳимияти сохтори бадани инсонро дар инъикос намोши хусусиятҳои хоси шахс қайд менамояд. Ба андешаи ӯ “хусусиятҳои хоси ҷисмонии бадани инсон сабаби каҷрафтор шудани онҳо шуда метавонад”*[2, с.67].

Аз дидгоҳи **равоншиносӣ** “каҷрафторӣ” пеш аз ҳама алоқаманд аст ба хусусиятҳои хоси рӯҳӣ равонии (ноустувории равон, ҳалалдоршудани мувозинати равонӣ ва ғайраҳо) инсон. Аз таҷқиқотҳои олимони равоншинос дар ин ҷода бармеояд, ки баъзе мушкилотҳои равонӣ, ба хус фаромӯшхотирӣ хусусиятҳои гинетикӣ модарзодӣ доранд.

Олими машҳури франсавӣ Э. Дюркгейм, ки дар инкишофи сотсиологияи назариявӣ саҳми созандае гузоштаасту як қатор назарияҳои сотсиологиро аввалин шуда ворид карда аст “каҷравиро” аз дидгоҳи **сотсиологӣ** хело ҳам васеъ тавзеҳ ва тафсир намуда аст. Яке аз поягузори таснифи иҷтимоии каҷрафторӣ Э.Дюркгейм, ки назарияи аномия (1897с.) кор карда баромадааст, рафтори каҷравиро чунин маънидод

менамояд: аномия (аз калимаи франсави *anomie* - беконунӣ, бемеъёрӣ) тибки фаҳмиши Дюркгейм ин “бемеъёрӣ, набудани танзимкунандаи рафтор, ин вазъи бенизомии иҷтимоӣ замоне, ки арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ заъиф гардида хилофи воқеият ҷой дошта аст”[3, с.98]. Масалан агар зуд ивазшавии меъёрҳои иҷтимоӣ (инқилоб, ҷанг, ивазшавии як сохтори ҷамъиятӣ ба шакли дигар) ба амал ояд, дар ин ҳолат наврасон, ҷавонон раҳгумзада шуда, меъёрҳои кӯҳнаро рад менамоянд, вале меъёрҳои навро ҳоло дарк накардаанд.

Ҳамаи он чизе, ки муътадилро ҳалалдор менамояд ба бесарусомонии алоқаҳои иҷтимоӣ (бухрон, омезиши гурӯҳҳои иҷтимоӣ, муҳочират ва ғ.) оварда расонида тартиботи ҷамъиятиро вайрон намуда, одамонро раҳгумзада менамояд ва оқибат сабаби пайдоиши навъҳои гуногунии “каҷрафторӣ” мегардад.

Ба андешаи Э. Дюркгейм “баромадан аз меъёрҳо на танҳо моҳияти манфӣ, инчунин моҳияти мусбиро дошта ва тасдиқкунандаи нақши меъёрҳо, арзишҳо буда, тасавуроти пурраеро дар бораи гуногунии меъёрҳо ба вучуд меорад”. Каҷрафторӣ ба раванди тағйирёбии иҷтимоӣ мусоидат намуда, алтернативҳои ҷойдоштаро, ки барои тақмили меъёрҳои иҷтимоӣ саҳм гузошта метавонанд, нишон медиҳад.

Назария аномия минбаъд аз тарафи олими барҷастаи амрикоӣ *Р. Мертон*, ки як қатор назарияҳои сотсиологиро баён кардааст аз қабилӣ “назарияи дараҷаи миёна” инкишоф дода шудааст. Ба хусус навбанди “каҷрафторӣ”ро Мертон аз дидгоҳи назария аномия таҳлил карда аст.

Аз дидгоҳи **фарҳангшиносӣ** сабаби “каҷравӣ” низои байни меъёрҳои фарҳангист. Дар ҷомеа гурӯҳҳои алоҳидае вучуд доранд, ки меъёрҳои фарҳангии онҳо нисбат ба меъёрҳои фарҳангии дигар аъзоёни ҷомеа фарқ менамоянд. Аъзоёни ҷунин гурӯҳҳо меъёрҳои онҳоро омӯхта ва аз дидгоҳи аксари кишрҳои иҷтимоӣ конформист мешаванд.

Г. Беккер тавзеҳҳои сотсиологӣ ва равонии “каҷравӣ”-ро инкор намуда, назарияи дигареро¹[4] пешниҳод кард, ки ин назария **стигматизатсия** ва ё тағма задан (юнони. *стигма* -тағма, қайд барои ғулом ва ё ҷинояткор) ном дорад. Ба андешаи Беккер гурӯҳҳои бонуфуз (қонунгузорон, судяҳо, духтурон) ва бефаросати ҷомеа, гурӯҳҳои дигари иҷтимоиро вобаста ба меъёрҳои муайяни рафтори иҷтимоӣ, нафароне, ки арзишҳо ва меъёрҳои ҷойдоштаи ҷомеаро риоя намеkunанд, тағмагузорӣ намуда, рафтори онҳоро каҷрав меҳисобанд ва онҳоро девона, бекорагард, танбал, бангӣ, майзада, мулло (фанатикӣ динӣ), дағал, таҷовузкор, ҷинояткор ва ғайра ном гузоштанд. Ин омил дар натиҷа наврасонро аз аксарият дур намуда, маҷбур месозад, ки онҳо бо наврасони ба худ монанд якҷоя шаванд ва минбаъд ба каҷрафторҳои вазнин даст зананд. Аз ин ҷо каҷрафторӣ ин на сифати рафтори одамон, балки натиҷаи таъсири доираҳои бонуфузи ҷомеа мебошад.

Дидгоҳи моҷарошиносон, як зумра сотсиологҳое, ки хешро “криминологҳои радикалӣ” меноманд, пайгирӣ менамояд. Криминологияи сотсиологӣ аз солҳои 60-уми асри XX ба радикалӣ мубаддал гардид ва онро “сотсиологияи рафтори каҷравӣ” номгузорӣ карданд. Бо наشري китоби машҳури Ян Тейлор, Паул Валтон ва Джена

---

¹ **Говард Пол Беккер** ([англ. HowardSaulBecker](#)) – сотсиологи амрикоӣ профессори университети Вискон дар Мадисон. Муаллифи асарҳои "Баҷағони сафедпӯш: фарҳанги донишҷӯёни олами тиб" (бо ҳам муаллифии Бланш Геер, Эверет Гюг ва Анслем Страус, 1961), "Баландшавии мартаба" (бо ҳам муаллифи бо Бланш Геер ва Эверет Гюг, 1968), "Аутсайдерҳо: таҳқиқ дар баҳши сотсиологияи каҷрафторӣ" (1963) ва "Таҳқиқи корҳои сотсиологӣ" (1970) мебошад.

Янг" Криминологияи нав" соли 1973 равияи криминологии радикалӣ пурра шакл гирифт.[5] Баъд аз дусол монграфияи "Криминологияи танқидӣ"[6] ро ҳамин муаллифон нигошанд. Солҳои 70 ум муҳаққиқони амрикоӣ Герман, Юлия Швендингер ва Антони Платт иттиҳодияи криминологҳои радикалиро созмон дода, маҷалаеро ташкил карданд, ки дар он ақидаҳои инқилобии криминологӣ тарғиб карда мешуд. Криминологҳои радикалӣ назарияи ҷиноятро, ки вайрон кардани қонунҳои оммаро эътироф намуда, ҷиноят тавсиф мешуд рад менамоянд. Аз дидгоҳи конфликтологҳо мурабтабсозии қонунҳо ва иттиҳод кардан ба онҳо як қисми низоъ буда, ки дар ҷомеа байни гурӯҳҳои гуногун сурат мегирад. Вақте ки байни ҳукуматҳо ва баъзе гурӯҳҳои шахрвандон муҳолифат ба вучуд меояд, ҳукумат одатан ҷораҳои муҷозотиро интиҳоб мекунад.

Рафтори шахси наврасро муҳаққиқон таҳлил намуда, сабабҳои "қачрави"и онҳоро пеш аз ҳама дар мушкилотҳои олиавӣ, ба хусус дар сини соли наврасӣ ҷой дошта (аз қабилӣ бетаваҷҷӯҳӣ волидайн ба наврас, набудани назорат аз ҷониби волидон, ибрати наврас набудани рафтори волидайн, камбизоатӣ дар оила, мастии волидон, паст будани дараҷаи зехнӣ волидон ва ҳуди наврасон), таъсири гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, ки рафторашон ғайри иҷтимоист, дур мондан аз таълиму тарбия дар макотиби таҳсилоти умумӣ, боварӣ ба худ надоштан, бемории равонӣ, танҳои ва нодуруст фаҳмидани дигарон дарёфтанд. Як сабаби дигари "қачравии наврасон" ин омилҳои ҳаяҷонӣ ва зехнии наврасон аз қабилӣ: асабонияти зиёд, ғаризаҳои шахшуда, дараҷаи пасти назорати иродаю ҳаяҷони наврас мебошанд.

Омилҳои дигари "қачрафтории наврасон" ро муҳаққиқон дар ноустувор будани иқтисодиёт сиёсати давлат нисбат ба кӯдакон, нотинҷӣ ва нооромӣ дар оила, набудани симоҳои идеал дар ВАО ва адабиётҳои бадеӣ мебинанд.

Навъҳои "қачрафтории наврасонӣ тоҷик"

Қачрафториро муҳаққиқон вобаста ба дараҷаи хатарнокиаш барои ҷомеа, мазмун ва мақсад ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоянд.

1. "Қачрафтории иҷтимоие, ки мақсад ва маромаш ба даст овардани **тамаъ**, суд, хирси сарват бойигарӣ мебошад. Дур мондани наврасон аз таълиму тарбия ва қонуншиканӣ аз тарафи онҳо ташвишовар боқӣ мондааст. Дар нух моҳи соли 2017 дар миқёси ҷумҳурӣ аз ҷониби қорамандони мақомоти қорҳои дохилӣ 14 441 маротиба амалиётҳои муштарак бо номҳои шартии «Наврас», «Оворагард» ва «Талбанда» гузаронида шуда, аз тарафи ноқолиғон 517 (соли 2016- 590) ҷиноят ба қайд гирифта шудааст [7]. Аз 517 нафар ҷиноятқори наврас 334 нафар дузди 5 нафар қалобӣ намуданд. Ҷи тавре ки аз ин маълумотнома бармеояд аксари ин ҷиноятқорони наврас, ки ба дузди дар сини мактаби даст заданд, ноқилиғоне мебошанд, ки аз таълим дар мактабҳои ҳамагонӣ бо сабабҳои суъетивӣ ва объективӣ дур афтоданд. Ин ноқолиғони "қачрафтор" доир ба ин амалии зишти дузди фалсафаи худро доранд: худихоро дузидан мумкин нест, ғорат намудани бегонаҳо мумкин аст. Аксари ҷунин ҷиноятқорони наврас дуздиро на бо мақсади сарватманд шудан анҷом медиҳанд. Яке аз шаклҳои паҳнғаштаи дузди ин аз худ намудани ҷизи бегона дар раванди бозӣ кардан ва ё шӯҳи бо шӯҳии бачагона сурат мегирад. Имрӯзҳо он майдадузди, ки наврасони тоҷик менамоянд асосан ё дар раванди ҷанги ду гурӯҳ ва ё ҳуҷуми гурӯҳи наврасон ба як нафар рух медиҳанд. Он ҷизе, ки аз ҷабрдида аз қабилӣ пул, ашё мегирад – ин «ғанимати ғолиб»

хисобида шуда, бо рафиконошон таксим карда мешавад. Аз ин рӯ наврасон хешро дузд намеҳисобанд ва агар ҳангоми ба даст афтодан ҳатто шармро эҳсос намекунанд иброз менамоянд, ки “ман шухӣ кардам”.

Дуздии наврасдухтарон бо базе хусусиятҳои аз наврасон фарқ менамояд. Баъзе духтарон бозичаҳои дугонаҳоишонро, ки барои онҳо қолибанд, дуздида, мехоҳанд, ки дар танҳои бозӣ намоянд. Баъзе аз онҳо аз камбизоатӣ ва баъзе дигари онҳо аз набудани шароит, тангдастии волидайн, ки имконияти чун соҳиб шудан надоранд, даст ба ин амали дурушт мезананд.

Ин навъи “качрафторӣ” дар байни наврасон рафтори ғайриаҳоқӣ буда, ҳамчун амали ҷиноӣ баҳогузори мешавад ва аз дидгоҳи қонун ба ҷавобгари ҷиноӣ кашида мешавад.

“Качрафтории иҷтимоӣ”и таҷовузгарӣ дар он ифода меёбад, ки агар бар зидди шахс нигаронида шуда бошад. Вобаста ба ҳатар онҳоро ба навъҳои зерин ҷудо кардан мумкин: 1) таҳқир; 2) авбошӣ; 3) занозанӣ; 4) таҷовуз ба номус; 5) одамқушӣ.

Чунин навъҳои качрафторӣ дар байна наврасони тоҷик тибқи аҳбортоҳи расмӣ мутаасифона, дар ҷумҳурӣ ба назар мерасанд. Масалан, аз 532 ҷинояте, ки аз тарафи нобилиғон дар соли 2017 содир шудааст “ғайриқонунӣ нигоҳ доштани силоҳ 2 ҷиноят, одамқушӣ 1 ҷиноят, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ 5 ҷиноят, тайёр ва истифода бурдани моддаҳои нашъадор 1 ҷиноят, қаллобӣ 5 ҷиноят, ғоратгарӣ 13 ҷиноят, роҳзанӣ 1 ҷиноят, авбошӣ 59 ва дигар ҷиноятҳо 90 адад ташкил медиҳанд.”[8]

Аксари наврасон, ки аз диди ҷисмонӣ хуб инкишоф ёфтаанд, таъба зуру бозуяшон намуда, ба таҳқири кӯдакон, духтарон, калонсолон ва ё мӯйсафедон пардохта, дар баъзе ҳолатҳо бо гурӯҳҳои дигар дар низоъ мешаванд. Таҳқир аз ҷониби наврасон нисбати кӯдакон дар шаклҳои зерин сурат мегирад: хандахариш, мазох кардан, барға задан ва баъзан бо зурӣ кашида гирифтани маводҳои хурд ва ё пул. Мушоҳидаҳои ҳаррӯза нишон медиҳанд, ки наврасон он кӯдаконе, ки пушту паноҳи қавӣ надоранд таҳқир намуда ва лату куб менамоянд. Наврасони синну соли калон ва ҷисман инкишофёфта наврасони аз худ майдаро ва ҷисман заифро мазох, таҳқир менамоянд. Агар ин наврасон оиди рафтори кирдори онҳо хомӯш монанд аз тарсу ҳароси онҳо сӯистифода намуда, качрафторон боз амалҳои зиштарро нисбатан раво мебинанд. Бетарафӣ аҳли ҷомеа сабаби рушди таҳқири наврасон аз ҷониби наврасони дигар дар ҷомеаи имрӯзаӣ тоҷик гаштааст. Ҳатто дар баъзе ҳолатҳо, ки баъзе наврасону ҷавонон бо падаронашон барои адои намоз меоянд, пас аз адои намоз дар берун ба таҳқири якдигар пардохта аз чунин алфози қабехе истифода мебаранд, ки касро дар ҳайрат мегузоранд. Наход волидайн, домоллоҳо набинанд? Ё дар сахни мактабҳои ҳамагонӣ тамоми ҷумҳурӣ сари ҳар қадам алфози қабехеро шунидан мумкин аст. Баъзан барои худ намоишдиҳӣ чунин ибораҳо истифода мебаранд, ки нашъамандон, ҷинояткорон истифода мебаранд, ки ин нишонаи вайроншавии ахлоқи наврасон мебошад. Масалан, пул нақдинаҳои қиматан гуногун дар гуфтугӯи гурӯҳҳои ҷиноятпеша “калимаҳои кашка, малах, муллоҷиринг, лой, кабудак, сурхак, зардак[9, 153 – 154]” истифода бурда мешаванд, ки чунин калимаҳоро наврасон барои худнамоишдиҳӣ хеш имрӯзҳо сари ҳар қадам истифода мебаранд. Агар аз онҳо маънои ин калимаҳоро пурсон шавӣ хомӯш мемонанд. Агар забони наврасони тоҷикро таҳлил намоем мебинем, ки як зумра калима ва ибораҳо, ки олами ҷиноӣ дар замони Шуравӣ истифода мебаранд кор фармуда, бо ин восита мехоҳанд нишон диҳанд, ки

онҳо ба камолот расидаанд. Масалан, имрӯзҳо аз забони наврасони тоҷик мутаасифона калимаҳои “разборка, красный ковёр, «грет», телех ва ғайраро ҳар сари қадам дар сахни мактаб, чойҳо чамбиятӣ, гулгаштҳо ва растаҳо мешунавем, ки ин баёнгари косташавии рафтори наврасон дар ҷомеа аст.

Муҳолифати наврасон нисбат ба калонсолон дар аксари маврид хусусияти худнамоишдиҳии рафтори наврасро нишон медиҳад. Муҳолифати наврасон нисбат ба калонсолон метавонад дар шаклҳои гуногун суръат гирад, ба амсоли халалдорнамоии хомӯшӣ, эътироз ба калонсолон, муноқиша дар чойҳои тачамӯи калонсолон, шикастани амволи чамбиятӣ ва ғайраҳо. Наврасон дар ин синну сол чунон мушоҳидакор буда рафтор, пиндор ва гуфтори калонсолонро мушоҳида карда ва зуд метавонад ба онҳо ҷавоб диҳанд. Муҳолифат байн наврас ва калонсолон замоне тезутунд мегардад, ки калонсолон хашмигона аз “наврасони бадрафтор” талаби риоя намудан тартиботро менамояд ва ё аз тарсу ҳарос низоъро гуё надида меравад.

Шакли дигари “каҷравӣ” ин дур шудан аз ҳаёти пурҷӯшу хуруши иҷтимоӣ аст. Баъзан наврасон гушагириро интихоб намуда, аз он вазифаҳое, ки ҷомеа дар наздашон мегузорад даст мекашиданд ва бо мушкилиҳои иҷтимоие рӯ ба рӯ мегарданд тоб оварда наметавонанд. Ба чунин навъи “каҷрафторӣ” тарки таълим намудан; оворагардӣ; майзадагӣ, носкашӣ; нашъамандӣ ва дигар маводҳои сахтаъсир; худкушӣ-ки шакли ниҳоят ҳам пасти мавқеи иҷтимоист, дохил мешаванд.

Дар ҷомеаи муосир ноболиғон тибқи маълумотҳо қариб ба андозаи эпидемиявӣ худкушӣ мекунанд. Дар се даҳсолаи охир худкӯшии наврасону ҷавонон дар ҷаҳон то 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз ҳисоботҳои омори бармеоянд, ки синну соли нафароне ки ба худкӯши даст заданд аз 12то 24 сола мебошанд.

Дар ҷои аввал худкӯшии ноболиғон, ки аз муносибати ноҷури волидайн сар мезанад меистад. Дар мавқеи дуввум муносибатҳои нохуб бо ҳамсинфон, дар ҷой саввум муносибати ноҷур бо рафиқон, ё дилдорҳо меистад.

Тибқи маълумоти Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҚТ “шумораи ноболиғоне, ки даст ба худкушӣ задаанд, дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли гузашта 6 дарсад афзудааст” [10]. Яке аз омилҳои худкуширо Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҚТ дар зӯрварӣ хонаводагӣ доништа ва зикр менамоянд, соли гузашта 15,42% хушунати хонаводагӣ афзудааст ва теъдоди нафарони ба хушунати хонаводагӣ гирифторишуда имсол аз 18% бештар шудааст. Теъдоди аслии нафарон ноболиғоне, ки аз нозувори вазъияти оила шикоят мекунанд афзудааст. Дар ҳама ҳолатҳои хушунати оилавӣ, сарфи назар аз он ки зан таҳти зӯрварӣ қарор мегирад ё мард, пеш аз ҳама кӯдакону наврасон азоби рӯҳӣ мекашанд.

Качрафтории дигар - худкуширо коршиносон дар маҷмӯи муаммоҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва зӯрварӣ дар оила доништа, сабаби дигари рӯй задани худкӯшии ин гирифтории бемории рӯҳӣ будани ноболиғон мебошад.

Яке аз сабабҳои маъмул, ки решаҳои тӯлонии таърихӣ дорад зери қиссаву афсонаҳои бобою бибихо, ки аксаран воқеият надоранд мондани зехни ноболиғ мебошад. Ба хусус “қиссаҳои деу ачин” ва дар торикӣҳо ғаёл шудани онҳо, ё дар сурати ҳайвонот зухур гардидани онҳо ноболиғонро чунон тарсу менамояд, ки баъзе онҳо аз ақлҳо бегона гардида ба бемории рӯҳӣ дучор мешаванд, ки ин ба худкушӣ оварда мерасонад.

Омили дигари худкушии ин истифодаи маводҳои муҳадир, нашъа ва нӯшоқиҳои спирти маҳсуб меёбад.

Аксари истеъмолкунандагони маводи малхушкунанда ба дипресия гирифтгор шуда, онҳо гурӯҳи хатарнокро ташкил медиҳанд. Гирифтгори ин беморӣ одатан дар фикру хаёлашон андешаҳои манфӣ ва пиндороҳои ноумедӣ чарх мезанад.

Омили дигари худкушии ноболиғонро раваншиносон “дар як марҳилаи мушкили гузариши синнусоӣ қарор” доштани онҳо доништа иброз менамоянд, ки ноболиғон “ҳассосанд ва дар аксар ҳолат бо ин роҳ волидону наздикони худро ҷазо додан мецоҳанд [11].

Муносибати нодуруст ва арҷ нагузоштан ба шахсияти кӯдак ба андешаи раваншинос Баҳрулло Саидов ноболиғро ба ин кор таҳрик медиҳад. *“Вақте волидон кӯдакро сарзаниши мекунанд, бо тафаккури кӯдакони худ таҳлилу хулоса мекунад ва худро барои волидон нодаркор эҳсос менамояд. Кӯдак наметавонад дар чунин ҳолатҳо ба волидон гапи дурушт гӯяд, бо ӯ муқовимат карда ҳам наметавонад. Бо ин фикр, ки ман ҳам метавонам барои Шумо мушкил эҷод кунам, қасди худкушии мекунад. Ин ҷазои ӯ барои аъзои оила аст” [12].*

Қасди худкушии ноболиғон ҳатман аломату нишонаҳои худро дорад. Фақат волидон ин нишонаҳоро намедонанд ва ё дар бисёр ҳолат ҷиддӣ намегиранд. Вақте эътирозҳо оғоз мешавад, ибораҳоеро ба мисли аз зиндагӣ безор шудам, Шумо дер ба қадри ман мерасед, дигар ин хел зиндагӣ кардан намехоҳамро шунидан мумкин аст. Ё, масалан, наврасон бозича ё чизҳои арзишманди худро ба нафаре, ки барояшон азиз аст, тӯхфа мекунанд. Бо одамоне, ки муносибати сард доштанд, муносибати хуб барқарор мекунанд. Вале касе ба ин рафтору гуфтори онҳо аҳамият намедиҳаду таҳлил намекунад.

Омили дигари худкуширо баъзе аз коршиносон дар рушди технолонгияҳои иттилоотӣ мебинанд. *Ҳоло ноболиғон ба ҳама чӣ дастрасӣ доранд, аз ҷумла телевизору интернет. Ҳамаи инҳо, албатта, ба зехни наврасон таъсир мекунад. Яке аз сабабҳои аслии якдигарнофаҳмии волидону фарзандон дар баъзан ҳолатҳо ин ҳам шуда метавонад.*

Баъзе аз роҳҳои пешгирии қачрафтории ноболиғон:

- Барвақт муайян кардани гурӯҳи хатарнок;
- Пуштубонии фаъоли волидайн, ба нафароне, ки ба гурӯҳҳои хатарнок афтидаанд, аз он ҷумла истифода намудани усулҳои дармони раваншиносӣ рӯҳӣ, маслиҳатҳо ба волидайн ва фарзандон;
- Сирри ноболиғони қачравро пинҳон намудан аз ҳамсинфон ва умуман мактаб;
- Бечунучаро риоя намудани аҳолии омӯзгорӣ аз тарафи ҳамаи омӯзгорони мактаб;
- Волидайн диққаташонро бояд барои нигоҳдошти доруворӣ пурзӯр намоянд;
- Дар ноболиғон бояд мафҳумҳои «арзишҳо, арзиш ҳаёти инсонӣ аз дидгоҳи дунявият ва динӣ» ташаккул дода шуда, инчунин бо овардани панду аңдарзҳо, қиссаҳо аз ҳаёти воқеии одамон барои тақомул додани раванӣ ва тоб овардан бо ҳама ҳолатҳои раванӣ ва рӯҳӣ;
- Ташҳиси раванӣ (омӯзиши ноболиғоне, ки хатари воридшавии онҳо ба гурӯҳҳои ҷиноятпеша бештар дида мешавад);
- Ислоҳи раванӣ (муносибатҳои байни ҳамдигарии ноболиғонро мушоҳида намуда таълиму тарбияи мунтазами ноболиғон душвортарбияро ба роҳ монанд);

Баъзе роҳҳои пешгирии қачравии ҷавонон аз дидгоҳи ҳуқуқӣ:

- Муайян намудани гурӯҳҳое, ки рафтори ғайриҷимой доранд ва гурӯҳҳои ҷиноятпешанд;
- Муайян намудани нақши ҳар як фарди гурӯҳ ва вобаста ба имконияҳои ҷой дошта ҷудо намудани он аз гурӯҳҳои ҷиноятпеша;
- Муайян намудани пешвоёни ғайри расмӣ ва андешидани ҷораҳо доир ба барқарор кардани онҳо аз сарварӣ.
- Пешгирии ҷиноятпешагии гурӯҳӣ, риоя намудани *принсипи ҳамкории тамоми қувваҳо* ки зидди ин падида мубориза мебаранд: омӯзгорон, кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва волидан шарт ва зарур аст.

Ҳамин тариқ, падидаи қачравии ноболиғон дар Ҷумҳурии ба масъалаи доғи рӯз мубадал гашта, аҳли ҷамъиятчиғӣ, омӯзгорон, волидон ва кормандони ҳифзи ҳуқуқ, ходимони маданияту фарҳанг, адибон ва ходимони дин дар ҳамкории барои барқарор кардани он бояд ҳатман камари ҷиммат банданд.

Адабиёт:

1. Ломброзо Ч. Преступление / Ч. Ломброзо. М.: Фирма «СПАРК», 1994. с.145
2. Исаев Б. А. Социология. Кратки курс. 2010. стр. 67.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд: Пер. с фр. М.: Мысль, 1994. С.98.
4. Taylor I., Walton P., Young J. The New Criminology. N. Y., 1973.
5. Taylor L, Walton P., Young J. Critical Criminology. N. Y, 1975. Technology against terrorism. Washington. 1992, Teresa V. My life in Mafia. L., 1973
6. <http://parlament.tj/news/mu%D2%B3okimai-parlumon%D3%A3-barguzor-gardid-7>
7. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 153 – 154.
8. <https://news.tj/tj/news/dar-ikiston-sat-i-khudkushii-noboli-bolo-raftaast-sado-va-grafika>
9. <https://news.tj/tj/news/dar-ikiston-sat-i-khudkushii-noboli-bolo-raftaast-sado-va-grafika>
10. <https://www.ozodi.org/a/29193677.html>
11. <https://www.ozodi.org/a/29193677.html>
12. <https://www.ozodi.org/a/29193677.html>.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА ТАДЖИКИСТАНА И ЕЁ РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВА

Сайдулаева Г.Р. - к.ф.н., доцент кафедры гуманитарных наук ТУТ
Саъдуллоева Г.М. - ассистент кафедры гуманитарных наук ТУТ

Статья посвящена проблемам роли и особенностям становления политической элиты в таджикском обществе. Начиная с времени разложения родового строя, со времен Конфуция существуют множество различных концепций, согласно которым правящий класс является важным и существенным фактором общества, становление, развитие и существование которой абсолютно невозможно без ее присутствия. Однако в силу ограниченности знаний такого рода элитарные теории сколь-нибудь серьезного концептуального обоснования не получили. Основоположниками научной концепции элит, как одной из самых актуальных отраслей современной политологии, институализация которой протекала на рубеже XX века, по праву являются выдающиеся представители европейской политической мысли Г. Моска, В. Парето и Р. Михельс. Последователи теории элитизма, в свою очередь, продолжали развивать разработанные авторами теории, основополагающие принципы в новых социальных условиях. Исследование проблем политической элиты в таджикской политической науке еще не нашло своего всестороннего обоснования, таджикское научное сообщество находится на пути к широкому плюрализму идей на данную проблему, помимо этого, в стране в настоящее время происходит процесс формирования новой политической элиты.

Теории, определения, и классификация политической элиты были сформулированы на основе анализа и исследований стабильных обществ. Многие политологи считают, что для трансформирующихся обществ эти определения не особенно подходят. Характерной чертой таких обществ является радикальное изменение общественных ценностей и социальных норм. Тем не менее, на наш взгляд, применить основные положения классических теорий элитизма, а также основополагающие принципы современных западных теорий к реалиям таджикской политической системы все таки, возможно, так как закономерности развития современных обществ и роль политической элиты в них тождественна.

Ключевые слова: политическая элита, политический класс, классическая теория политический элитизм, научные концепции политического элитизма, рекрутирование политической элиты, трансформация политической элиты, смена элит.

ЭЛИТАИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ДАВЛАТ

*Сайдулаева Г.Р. - номзади илмҳои ҷалсафа, дотсенти кафедраи
фанҳои гуманитарии ДТТ.*
Саъдуллоева Г.М. - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДТТ

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои нақш ва хусусиятҳои ташаккули элитаи сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳанӯз дар давраи пароканда гаштани ҷомеаи қабилавӣ, Конфутсий, Афлотун ва Арасту ба вучуд доштани синфи махсус дар ҷомеа, ки вазифаи идоранамоиро иҷро менамояд диққати махсус зоҳир

намуданд. Вале қайд кардан зарур аст, ки ақидаҳои мутафакирон бо вучуди маҳдудияти дониши он давра ҳамчун назарияи комили илмӣ ташаккул наёфтаанд. Концепсияи классикии элитаи сиёсӣ, яке аз шоҳаҳои муҳими илми сиёсии муосир дар асри XX буда, аз ҷониби сиёсатшиносони барҷастаи Аврупо Гаэтано Моска, Вильфредо Паретто, Роберт Михелс пешкаш гардидааст. Пайравони назарияи классикии элитизм онро такмил дода, принципҳои асосии ташаккул, нақш, вазифаҳо дар шароити иҷтимоӣ нав муқаррар намуданд. Назарияҳои гуногуни элитаи сиёсӣ дар асоси таҳлили ҷомеаи устувор таҳия карда шуданд. Хусусияти хоси ин гуна ҷомеаҳо тағйироти кулӣ дар арзишҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои иҷтимоист. Бо вучуди ин, ба андешаи мо, истифода намудани асосҳои назарияи классикии элитаи сиёсӣ барои таҳлил намудани он дар шароити муосири ҷомеаи тоҷик имконпазир аст.

Дар асоси муқаррар намудани давраҳои гузариш баъзе хусусиятҳои элитаи сиёсии тоҷик шарҳ дода шуда, нақш ва ҷаъолияти он дар рушди давлати тоҷик баҳогузорӣ мешавад.

Калидвожаҳо: элитаи сиёсӣ, синфи сиёсӣ, ташаккули элитаи сиёсӣ, ивазшавии элитаи сиёсӣ, назарияи классикии элитизми сиёсӣ, концепсияи илмии элитизми сиёсӣ, таносухи элитаи сиёсӣ.

THE POLITICAL ELITE OF TAJIKISTAN AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF THE STATE

Saidulaeva G.R. - Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Humanitarian Studies TUT

Sadulloeva G.M. - Assistant of the Department of Humanitarian Studies TUT

The article is devoted to the problems of the role and peculiarities of the formation of the political elite in the Tajik society. Since the time of the disintegration of the tribal system, since the days of Confucius, there are many different concepts according to which the ruling class is an important and essential factor of society, the formation, development and existence of which is absolutely impossible without its presence. However, due to the limited knowledge of this kind, elite theories have not received any serious conceptual justification. The founders of the scientific concept of the elite, as one of the most relevant branches of modern political science, the institutionalization of which took place at the turn of the 20th century, are by right the outstanding representatives of European political thought G. Mosca, V. Pareto and R. Michels. The followers of the theory of elitism, in turn, continued to develop the theory developed by the authors, the fundamental principles in the new social conditions. The study of the problems of the political elite in Tajik political science has not yet found its comprehensive justification, the Tajik scientific community is on the way to a broad pluralism of ideas on this problem, in addition, the process of forming a new political elite is currently taking place in the country.

Theories, definitions, and classification of the political elite were formulated on the basis of analysis and research of stable societies. Many political scientists believe that for transforming societies these definitions are not particularly suitable. A characteristic feature of such societies is a radical change in social values and social norms. Nevertheless, in our opinion, it is possible to apply the main provisions of classical theories of elitism, as well as the basic principles of modern

Western theories to the realities of the Tajik political system, all the same, perhaps because the patterns of development of modern societies and the role of the political elite in them are identical.

Key words: political elite, political class, classical theory of political elitism, scientific concepts of political elitism, recruiting of political elite, transformation of political elite, change of elites.

Политическая элита, её сущность, место и роль в обществе по-прежнему продолжает оставаться одним из приоритетных направлений в политологических и философских исследованиях.

Политический элитизм, как обязательный атрибут политической системы общества, в соответствии с которым участие широких слоев населения в управлении государством является нежелательным, необязательным и невозможным, не только присутствовал, но и функционировал на протяжении всей истории человеческого общества, начиная с самых ранних этапов. В этой связи бесспорным является утверждение Г.Моски о том, что “доктрина, утверждающая, что во всех человеческих обществах, достигших определенной степени развитости и культуры, политическое руководство в самом широком смысле... осуществляется особым классом, т.е. организованным меньшинством, намного более стара, чем это принято считать, в том числе и некоторыми из числа ее сторонников”. [1, 157] В то время как сам термин “политическая элита” возник гораздо позже, а элитистские идеи и установки в рамках различных социально-философских концепций формировались и получили широкое распространение в период радикальных общественных преобразований XIX-XX в.

Идеи политического элитизма возникли еще во времена разложения родового строя. Согласно этим идеям, общество разделено на высших и низших, благородных и чернь, аристократию и простой люд. Наиболее последовательное выражение эти мысли получили в сочинениях Конфуция, который одним из первых выделил в обществе «благородных мужей» (правлящую элиту) и «низких людей» (простолюдинов), Платона на основании соблюдения ими моральных заповедей, который выделял особую привилегированную группу (философов-аристократов), которая должна управлять государством, Аристотеля, предложившего классификацию форм государственного управления, Ф. Ницше, Н. Макиавелли, Т. Карлейля и ряда других мыслителей. [2]

Однако в силу ограниченности знаний такого рода элитарные теории сколь-нибудь серьезного концептуального обоснования не получили.

В эпоху Возрождения на проблемы, связанные с человеком в системе власти, обратил внимание самый яркий идеолог и политик Николо Макиавелли. Он указывал на очень существенное, важное понятие общественной жизни – «конфликт». Согласно Макиавелли в государстве постоянно существует конфликт, который в основном возникает между населением и теми, кто управляет. Последние жаждут власти и господства и добиваются их жестким и коварным путем. [3]

Идея Макиавелли, заменившего этику ценностным познанием структуры власти, о том, что представители правящего класса подразделяются на «львов», которые обладают чувством преданности государству, консервативно настроены, не боятся применять силу ради достижения поставленных целей и «лис» - изворотливых, хитрых, беспринципных, реформаторов, является очень оригинальной. Позже итальянский мыслитель Вильфредо Парето использовал образы льва и лисицы для разработки основы концепции «циркуляции элит».

Значительное влияние на развитие мысли об элите оказали идеи мыслителей эпохи Просвещения Т. Гоббса и Л. Монтескье. Идеологи Просвещения взглянули на реальное государство с другой стороны, а именно, как на нечто обязательное, закономерное, присущее обществу. Общество же должно беспрекословно подчиняться меньшинству, то есть власти имущим. Управляющие же должны четко контролировать политику и идеологию, управлять и координировать массами и партиями.

Система взглядов западных теорий формирования элит представлена весьма различными элитистскими концепциями и направлениями: теорией единой элиты, плюралистической теорией и теорией демократического элитизма (Дж. Хигли, Р. Миллс, Р. Даль, У. Хоффман, Т. Дай, Л.Х Зиглер и др.). [4]

Основоположниками научной концепции элит, как одной из самых актуальных отраслей современной политологии, институализация которой протекала на рубеже XX века, по праву являются выдающиеся представители европейской политической мысли Г. Моска, В. Парето и Р. Михельс. Эту школу называют макиавеллистской, так как именно Н. Макиавелли, выделил политику как самостоятельную сферу общества, стал рассматривать ее не как область должного и воображаемого, а как политическую реальность, как практику.

Их теории, обозначаемые в политической современной науке как классическая или "макиавеллиевская" школа, стали основой современных элитологических исследований. Они предельно четко обозначили основополагающие положения научно-социологической концепции элиты, сформулировали их в виде определенной системы принципов по поводу той малочисленной части общества, которая в силу обладания наибольшим количеством положительных качеств, ценностей и приоритетов занимает наиболее влиятельные позиции в иерархии общества. Макиавеллисты выделили правящую и неправящую элиту и определили принципы ротации кадров элит. По классической теории политической элиты, при любой форме власти меньшинство, которое В. Парето назвал «элитой», а Г. Моска «политическим классом» [5], осуществляет руководство «некомпетентными» классами. «В любое время и в любом месте, - указывал Г. Моска, - все то, что в управлении является предписывающей частью, осуществлением власти и содержит в себе команду и ответственность, всегда есть компетенция особого класса, элементы которого могут варьироваться самым различным образом в зависимости от специфики века или страны; однако как бы этот класс не складывался, формируется как ничтожное меньшинство против подчиняемой им массы управляемых» [6,16]. Моска стремился показать неизбежное деление любого общества на две неравные по социальному положению и роли группы. В работе «Основы политической науки» он писал: «Во всех обществах, начиная с самых среднеразвитых и едва достигших зачатков цивилизации и кончая просвещенными и мощными, существуют два класса лиц: класс управляющих и класс управляемых. Первый, всегда относительно малочисленный, осуществляет все политические функции, монополизирует власть и пользуется присущими ему преимуществами, в то время как второй, более многочисленный, управляется и регулируется первым <...> и поставляет ему <...> материальные средства поддержки, необходимые для жизнеспособности политического организма». [7,187-198]

Прагматическая направленность характерна и концепциям Вильфредо Парето. «История человечества, — замечал он, — это история постоянной смены элит; одни возвышаются, другие приходят в упадок». Свою концепцию элит В. Парето изложил в «Трактате всеобщей социологии». В.Паретто, как и Моска, был убежден, что «миром

во все времена правило и должно править избранное меньшинство - элита, наделенная особыми качествами: психологическими (врожденными) и социальными (приобретенными вследствие воспитания и образования)». В вышеуказанной работе он отмечал; «Нравится это некоторым теоретикам или нет, но человеческое общество неоднородно и индивиды различны физически, морально и интеллектуально». [8] «Главная идея термина «элита» — подчеркивал В. Парето,— превосходство... В широком смысле я понимаю под элитой сообщество таких людей, которые свойствами ума, характера, ловкостью, самыми разнообразными способностями обладают в высшей степени». Огромной заслугой Парето является введение в науку понятия «элита», хотя сам он использует такие понятия, как «правлящий класс», «высший слой общества» и «аристократия».

Роберт Михельс как Г. Моска и В. Парето является одним из основателей классической элитологии. В своих трудах Михельс утверждал, что подлинная демократия — не прямая, а представительная демократия содержит в себе зачатки олигархичности. Его точка зрения относительно формирования элиты выражена в главном труде Михельса «Социология политической партии в условиях демократии» (1911). Он утверждал, что олигархия — неизбежная форма жизни крупных социальных структур. Согласно Михельсу, выделение элиты — активного меньшинства, которому масса должна довериться, является продуктом демократии, для сохранения себя и достижения стабильности. Это положение отражено в сформулированном им «железном законе олигархических тенденций», который принес Михельсу мировую известность. Харизматических лидеров, поднимающих массы к активной политической деятельности, сменяют бюрократы, а революционеров и энтузиастов — консерваторы и приспособленцы, Михельс особо выделяет организаторские способности, а также организационные структуры общества, стимулирующие элитарность и возвышающие управляющий слой.

В последующем, теория элиты обрела новых своих и сторонников, и противников. Критики идеи элитарности общества противопоставляя ее идеям и ценностям демократии, в основном подвергали критике за отрицание участия народа в управлении общества и самостоятельной роли личности в политическом процессе. Последователи теории элитизма, в свою очередь продолжали развивать разработанные авторами теории, основополагающие принципы в новых социальных условиях.

Элитарные теории были подвергнуты критическому анализу К.Марксом и Ф. Энгельсом с точки зрения исторического материализма и классового подхода. [9]. Согласно «Манифесту коммунистической партии», история всех до сих пор существовавших обществ была история борьбы классов, а элитаристы утверждают, что история до сих пор существовавших обществ это история борьбы элит.

Леворадикальная теория политической элиты представляет собой нейтральную концепцию, занимающую промежуточное положение между концепциями макиавеллистской школы и теориями демократического элитизма. В своем труде «Властвующая элита» Р. Миллс указал на элиту как на «тех, кто занимает командные посты». В силу того что, власть в обществе институционализирована, те, кто находится во главе социальных институтов, занимают «командные стратегические посты в социальной структуре». Р. Миллс разъяснял: «Под элитой власти мы понимаем те политические, экономические и военные круги, которые в сложном переплетении группировок разделяют право принятия решений, поменьшей мере общенациональной важности»[10].

Представителями радикальной ревизии теорий Моски - Парето и ее слияния с демократическими теориями были Й.Шумпетер [11] и К. Мангейм [12]. Теория конкретного элитаризма разработанная И. Шумпетером, исходит не из целостности властвующей элиты, а из её внутренней расколотости на конкурирующие стороны.

Согласно краткому обзору концепций западных авторов, проблема политической элиты исследуется достаточно давно и имеет основательную концептуальную и методологическую базу.

Вопросы, связанные с признаками, формами элитообразования их социальной представительности решали П.А.Сорокин[13,297-424], Н.А.Бердяев[14].

В период существования СССР и до середины 80-х г. исследований, в которых научно решались проблемы политической элиты практически не существовало. Появившиеся работы в конце 80-х гг. XX века принадлежат Г.К. Ашину, Ф.М.Бурлацкому, А.А.Галкину, П.Гуревичу и М.И. Пискотину. В своих работах они ограничивались критическим анализом теорий политического элитизма.

Лишь в последние годы появились труды, в которых исследовались различные направления многоаспектной проблемы политического элитизма. В частности, Г.К.Ашин в своей фундаментальной монографии рассматривает предмет и структуру элитологии, генезис и эволюцию элитистской мысли, особенности дореволюционных элит, специфику процесса трансформации политической элиты, рекрутирование элиты[15]. О.В.Гаман-Голутвина, исследуя элиту как особое универсальное явление, определяет такие ее формы как боярство, имперская бюрократия, советская номенклатура, современная российская элита[16]. По своему теоретическому обоснованию и, главное, собранному эмпирическому материалу, отражающему особенности формирования и мобильности различных элитных групп, особенно важной является работа О.В.Крыштановской[17,51-56]. Также нельзя не отметить вклад в разработку элитной проблематики Е.В.Охотского [18], который останавливается на определении самого понятия «политическая элита», дает характеристику её структуры и социальных основ.

Несмотря на огромный научный потенциал в этом направлении вопросы функционирования политической элиты детально рассмотрены для развитых, стабильных политических систем, а особенности становления политической элиты в трансформированных обществах нуждаются в ещё более детальной разработке.

Роль и значение политической элиты в политической системе таджикского общества приобретают сегодня особую актуальность. Для Таджикистана это характерно еще и своеобразием обретения и становления государства после развала СССР. И единственно правильным направлением стабилизации государства, развития политической системы таджикского общества, выхода из кризиса, является эффективная деятельность элитных групп, которые определяют стратегию развития общества. Политическая элита, управляя обществом, стала важнейшим фактором устойчивого развития таджикского государства, поэтому ее изучение стало важнейшим направлением современной таджикской политической науки.

Исследование проблем политической элиты в таджикской политической науке еще не нашло своего всестороннего обоснования, таджикское научное сообщество находится на пути к широкому плюрализму идей на данную проблему, помимо этого, в стране в настоящее время происходит процесс формирования новой политической элиты. К сожалению, в таджикской политической науке по поводу элитизма пока нет системного научного анализа элиты с позиции элитологии. Единственное исследование

принадлежит Урунову Р.А.[19]. Необходимо исследовать вопрос генезиса, смены, характера межэлитных связей, внутренней мобильности, способов их рекрутирования места политической элиты в социальной структуре общества. Существуют лишь статьи, посвященные политическим элитам и элите вообще, носящие описательный характер.

Современная таджикская политическая элита начала формироваться в начале 1990-х годов. Переход от командно-административной системы к рыночной экономике в нашей стране повлек за собой изменения во всех сферах общественной жизни. Произошли коренные изменения и в модели элитообразования: постепенная замена доминировавшего на протяжении значительного периода предшествовавшей таджикской истории «служебно-номенклатурного» принципа элитообразования

Трансформация элиты, на наш взгляд, представляет собой превращение внутри правящей элиты, а именно: выход на позиции лидера новой группировки внутри правящей элиты или даже приход к власти высшей прослойки другой социальной группы. Для трансформированных обществ исследователи отмечают две самые весомые тенденции трансформации элит. Первую можно сформулировать так: старая элита не сходит полностью со сцены, а включается в новую при любых, даже радикальных политических изменениях – как ее часть – и при революционных потрясениях – как отдельные фрагменты. Среди причин этого назовем следующие: нехватка в рядах новой элиты профессионалов, обладающих информацией и практическими знаниями, необходимыми для управления страной; существование "перебежчиков", которые предусмотрительно покинули старую элиту еще до ее постепенного или внезапного распада; невозможность быстрой смены старых кадров на всех ключевых должностях. Вторая тенденция – новая элита заимствует или копирует ценности, нормы, идеи, обычаи, традиции старой элиты. Это может происходить открыто, когда речь идет об уважении к общенациональным ценностям, о разрыве с "проклятым прошлым", но преимущественно заимствование происходит "контрабандным" путем, негласно, а иногда – вопреки публичным декларациям [20].

Согласно основным принципам вышеуказанных тенденций в широком спектре теорий, которые трактуют переход от "старой" элиты к "новой", существуют два научных подхода. Первый, как основа систематизации концепций трансформации элит, применил соотношение во вновь созданных элитах между политическими (партийными) и хозяйственными (управленческими) компонентами старой элиты и новообразованными компонентами, формально не связанными с предыдущей политической системой. Второй предусматривает или "революционную" (полную, коренную) смену элиты, или самосохранение и лишь смену "декорации" вокруг элиты. Последний процесс получил название "замена элиты", что означает полное уничтожение предыдущей элиты и приход к власти контрэлиты, а это, как правило, является следствием революционных превращений.

В этом контексте можно согласиться с мнением Г.Ашина и Е.Охотского о том, что "замена элиты означает устранение предыдущей элиты и приход к власти контрэлиты, это, как правило, является следствием революционных превращений"[21]. Иногда происходит допуск в элиту представителей контрэлиты. С последним тесно связано явление политического рекрутирования.

Основываясь на теории В.Парето о циркуляции элиты, которая происходит в двух основных формах: как замена одной элиты другой и как продвижение неэлиты в элиту, поддерживаем вывод болгарской исследовательницы А.Крестевой, которая отмечает,

что "в отличие от герметической коммунистической элиты, посткоммунистическая имеет значительную пропускную способность.

Эта особенность больше всего проявилась в начале изменений, когда, например, в Болгарии на протяжении небольшого времени ассистенты стали министрами, адвокаты – премьерами, писательница – вице-премьером. Это произошло и в Таджикистане в результате политических изменений. Эта открытость демократической элиты, которая сформировалась, была естественной: кроме немногочисленных диссидентов и первых партийных функционеров, она не имела других кадровых резервов и должна была рекрутировать своих членов извне. Существенным индикатором жизненной элиты является сохранение этого внешнего источника обновления" [22,24].

Согласно немецкой исследовательнице У.Хоффман-Ланге, в процессе политических изменений трансформация элиты выступает в двух формах. Первая – циркуляция индивидов – членов элиты – на руководящих должностях в тех политических институтах и частных организациях, которые сохранили свою силу и базовую организационную структуру со сменой режима.

Правительства, парламенты, юридические органы, вооруженные силы, политические партии, большие общественные и частные предприятия, газеты, ... деловые круги выдерживают достаточно часто лишь небольшую реорганизацию, но стремятся к режимным изменениям опосредствованно, через смену верхушки своего руководства. В этом случае исследованию подлежит элитная циркуляция в институтах и организациях. Вторая форма заключается в том, что трансформация элиты происходит благодаря перераспределению функций между организациями, которые существовали, и теми, которые образовались. Парламенты, которые сначала только утверждали решения, принимаемые правительством, приобретают качественно новое значение. Правящие партии завершают свое существование или превращаются в незначительные политические силы, а новые партии заручаются массовой поддержкой[23,51].

Поддерживая мнение У.Хоффман-Ланге, отметим, что изучение элитной трансформации и результатов изменения режима предусматривает выделение обоих аспектов, а потому очень важно исследовать и старые, и новые институциональные структуры, а также весь процесс циркуляции элит, ее структурные и функциональные характеристики.

На основе работ, посвященных анализу политических процессов Таджикистана, предпримем попытку выделения этапов трансформации элиты в стране. Изучение правящей элиты посткоммунистического Таджикистана невозможно оторвать от социального контекста переходного периода, в который страна вступила с обретением независимости в 1991 году. Этот контекст, представляет собой сложную и противоречивую социальную реальность, поскольку провозглашенные и осуществляемые правящей элитой реформы переходного периода направлены на создание в республике общества современного типа, в то время как сам переходный период предопределен тоталитарным и традиционным прошлым Таджикистана. Иначе говоря, социальная реальность складывается под воздействием трех разнонаправленных и в то же время взаимосвязанных факторов: традиционной кланово-трайбалистской (трайбализм – политическое продвижение по принципу землячества) структуры таджикского этнического социума; наследия советской социально-политической системы; новых реалий постсоветского развития республики. В модифицированной форме эти факторы социальной реальности нового

Таджикистана являются одновременно факторами формирования и функционирования правящей элиты.

Процесс формирования политической элиты суверенного Таджикистана можно условно обозначить следующим образом:

1. Этап – латентный (1985-1989). В стране происходят постепенные изменения общеполитического характера, способствующие формированию новых условий для рекрутирования элиты. В этот период советская элита-номенклатура пытается освоить новые для нее виды деятельности. На протяжении этого этапа шли процессы ценностной плюрализации элит (главная линия размежевания – исламисты/демократы/коммунисты). Это этап осознания значения доли теневого капитала в экономической сфере и ранние попытки его легализации, становления кооперативного движения.

2. Этап политической конверсии (1989-1991). В этот период подготовленная к переменам номенклатура принимает активное участие в создании новых институциональных экономических и политических условий. Первые «сигналы» неполадок в механизме функционирования политической элиты проявились в виде февральских событий 1990 в Душанбе. Новые политические акторы предъявляли претензии на власть. Их активность явилась следствием общего союзного контекста, так и внешнего идеологического влияния. Под лозунгами «демократии», «справедливости» стремление к захвату власти продемонстрировали силы, для которых видение нового самостоятельного пути развития республики не исключало также возможности отказа от светских основ государства. Это период формирования предпосылок для образования новой элиты, время установления новых правил политической игры. В результате распада уникального государства – Союза ССР, на политической карте мира появились независимые государства, среди которых была и Республика Таджикистан. Это событие для таджикского народа было неординарным, совершенно новым, непривычным явлением политической жизни[24,8]. Идеологическое единство советской политической элиты полностью рушится у основания, формируются новые противоборствующие идеологические и политические лагеря, новый статус приобретает религия. Возникновение совершенно новой сферы – публичной политики – открывает неизвестные ранее каналы рекрутирования кадрового корпуса политической элиты. На этот период приходится новая волна обновления высших слоев, происходит основное кадровое пополнение элиты «людьми со стороны». Идет конвертация статуса номенклатуры в политический капитал. В процессе становления новой политической элиты этапным моментом можно считать именно этот период.

3. Этап политической конфронтации (1991 -1997). Этот период характеризуется интенсивной политической фрагментацией, предпосылки которой были заложены в предшествующий период и которая была ускорена развалом СССР. После распада СССР в 1991 году началось формирование политической элиты суверенного Таджикистана. В 1990-х годах полноценная элита еще отсутствовала, существовали различные элитные группировки, боровшиеся между собой за власть. Подавляющее большинство членов этих элитных групп являлись выходцами из советской политической элиты, в основном из второго и третьего ее эшелонов, что доказывает преимущество современной политической элиты по отношению к советскому периоду. Для этого периода характерно обострение раскола между обществом и

властью и внутри политической элиты, свидетельствовавшее об исчерпании ресурсов прежнего политического режима.

Таджикская Советская Социалистическая Республика и народ не были готовы к такому повороту политических событий. Именно по этой причине политическое руководство Республики Таджикистан растерялось и заняло выжидательную позицию. Такая медлительность и неосторожность стали причинами обострения внутривластной жизни, кризиса властных структур, ускорения динамики политических процессов в центре и на местах, ослабления и, в итоге деградации государственных органов и силовых структур[25,8]. Следствием этого политического хаоса стали противостояния населения, гражданская война. Проблема выбора общенационального политического лидера приобрела решающее значение и вылилась в острую борьбу политических сил. Важным моментом формирования элиты суверенного Таджикистана, стал процесс внедрения института президентства.

С началом президентства Э. Рахмона начался процесс формирования новой политической элиты страны. В связи с началом общей децентрализацией власти в постсоветском Таджикистане возросла роль региональных элит. Новая элита формировалась частично в недрах КПСС из тех, кто боролся с ее консервативным большинством, и тех, кто почувствовал новые тенденции, поспешил из карьерных соображений отмежеваться от партии и примкнул к новым структурам, частично – из лидеров неформальных движений. Новая элита, в отличие от старой элиты, неоднородна с точки зрения политического происхождения, так и компетентности, профессиональных качеств, идеологических ориентаций. Посттоталитарная таджикская элита плюралистична идеологически и политически, взгляды ее большей части можно сказать сформировались.

Результативность трансформационного политического процесса во многом зависит от ценностных ориентаций и политических установок элитных групп различных уровней. Консолидационный потенциал таджикского общества на тот период существенно ограничивала «разделенная»/«фрагментированная» элитная структура, детерминирующая следующие черты политического процесса: разрыв между политическим культурным потенциалом элиты и темпами развития « политической культуры участия » населения; сужение сферы влияния традиционных форм политической коммуникации между элитой и массами; размытые параметры идейно-ценностной идентичности элитных и массовых групп; низкий уровень рефлексии группового интереса в массовых слоях при значительном уровне артикуляции интересов элитных групп, определяющих приоритеты развития.

4. Этап политической стабилизации (1997 – 2007). Процесс стабилизации в обществе зависел от способности элиты наладить конструктивный диалог с оппозицией. Важно отметить, что в этот период состоялась существенная упорядоченность в государственном механизме. Принимая существующие проблемы во внимание, был разработан План первоочередных мер по реформированию системы Государственного управления, утвержденный Президентом страны 4 февраля 2005 года. В нем предусматривалось не только изменения организационно-функционального статуса пилотных органов власти, но и их скомпонование по выполнению компетенций и функций. Согласно данному плану в республике были сгруппированы: органы власти, ответственные за макроэкономическую и структурную политику; органы, несущие ответственность за совершенствование структуры и механизмов управления, а также за обеспечение их устойчивой связи; органы, обеспечивающие доступ к базовым

государственным и общественным услугам; органам управления, несущие ответственность за устойчивый экономический рост. Помимо этого политическая стабильность конца 90-х годов способствовала внесению серьезных коррективов в кадровую политику государства. С этой целью был разработан и принят Закон республики «О государственных служащих Республики Таджикистан», на основе которого введен порядок конкурсного отбора специалистов и служащих во всех звеньях органов власти. Политическая система становится более моноцентричной и упорядоченной. Наблюдаются процессы усиления власти центра, восстановления управленческой вертикали власти.

Для политического процесса этого периода характерно две тенденции: первая – движение в сторону «президентской» республики, другая – стремление к консолидации. Развитие данной тенденции привело к использованию модели «пакта», приведший к стабилизации власти.

Анализ политического процесса таджикского общества на основе элитической теории перехода к демократии выявляет также и процесс "конвергенции". Старые и новые акторы политического процесса меняли свои роли и таким путем стабилизировали состав элиты и политическую ситуацию. Данный процесс требует дальнейшего этапа демократизации и повышения уровня социально-экономического развития, привлечения новых акторов, достойных представителей общества.

Приведенная характеристика процесса трансформации политической элиты таджикского общества указывает на то, что элитистская теория перехода к демократии применима для описания таджикских реалий, но с существенными оговорками. Глава государства Эмомали Рахмон пришел к власти в результате гражданской войны 1992-1997 г.г. Это компромиссная фигура, чем сильно отличается от ныне существующих лидеров Центральной Азии, которым власть досталась по наследству. Кланов в Таджикистане были, точно такие же как и в других постсоветских государствах ЦА.

Отличительной чертой таджикской политической элиты является то, что она развивается в условиях формирующегося гражданского общества, при наличии серьезных «пережитков» авторитарных тенденций и отсутствия адекватной (т.е. приемлемой в таджикских условиях) либерально-демократической перспективы. В силу этого, в сознании правящих элит чаще всего воспроизводятся мифологические идеологические установки, которые с трудом проникают в массовое сознание общества и не всегда в нем приживаются так, как того хотелось бы самим властвующим элитам.

Другой отличительной особенностью нашей страны является то, что в силу исторического развития политическая элита играет особую роль в жизни общества. Если эволюционное развитие государства в его классическом понимании, характерное для Запада и США характеризуется изменениями в обществе, инициируемыми потребностями «снизу», то есть общество строит государство, то в Таджикистане наблюдаются противоположные тенденции.

Номенклатурная система, носящая командно-административный характер, сломлена, новая находится на стадии формирования и становления, в результате содержит в себе черты, как директивной системы, так и структурные элементы новых общественных отношений.

Процесс трансформации политических элит тем самым составляет необходимое звено единого процесса радикальных социально-политических преобразований. Будучи вписанным в общий контекст политической трансформации, этот процесс имеет

безусловную направленность перехода от характеристик элит традиционного типа к качествам и характеристикам, востребованным временем, соответствующим параметрам и требованиям политического пространства современного типа.

Именно этот аспект является основным источником трудностей. Таджикское общество и в частности его политическая система обладают высокой инертностью, которая сохраняется благодаря прочной приверженности к традиционным формам политической жизни и методам управления. Традиционные стереотипы функционирования политической элиты и взаимоотношений государства и народа, соотношения законодательной и исполнительной ветвей власти имеют тенденцию к постоянному усовершенствованию. Исходя из этого фактора, необходимо рассматривать, таджикское общество как традиционное в своих основах, несмотря на то, что политические формы и структуры его в настоящее время соответствуют демократической модели. Трансформация политических институтов в таджикской политической системе - это в значительной мере рецепция западных институциональных форм, не затронувшая реальных тенденций и качеств политической жизни Таджикистана. Во многом это связано с неразвитостью гражданского общества, политическим абсентеизмом населения, низким уровнем политической культуры широких слоев общества.

Таджикская политическая элита находится на очередном этапе своего формирования, который характеризуется как влиянием последствий прошлого, так и особенностями протекания современных политических процессов. Основными предпосылками, повлиявшими на формирование новой политической элиты суверенного Таджикистана являются следующие: процессы происходящие в политической системе СССР и ТССР, связанные с соотношениями перехода от стагнации к трансформации, последствиями последней, особенно, возможностями участия широких слоев общества в политических процессах; особенности отношений в партийной номенклатуре, в частности характер подчинения различных органов власти руководству; исторические события, особенно гражданская война, региональные различия, возникшие в результате исторического развития территории современного Таджикистана, традиций таджикского народа, настроения интеллигенции и религиозно настроенных граждан, активное участие ее представителей в политическом процессе.

Опыт Таджикистана четко продемонстрировал, что результатом элитных взаимодействий может оказаться не достижение нормативной демократии, а ситуационное разрешение внутриэлитного кризиса, т.е. стабилизация через установление временной консолидации.

Теории, определения, и классификация политической элиты были сформулированы на основе анализа и исследований стабильных обществ. Многие политологи считают, что для трансформирующихся обществ эти определения не особенно подходят. Характерной чертой таких обществ является радикальное изменение общественных ценностей и социальных норм. Тем не менее, на наш взгляд, применить основные положения классических теорий элитизма, а также основополагающие принципы современных западных теорий к реалиям таджикской политической системы, все таки, возможно, так как закономерности развития современных обществ и роль политической элиты в них тождественна. Это важно для политической элиты, поскольку смена политического режима, в какой бы форме она ни состоялась – революционной или эволюционной, всегда сопровождается изменениями в

политической элите. Формирование элиты должно изменяться в направлении к демократизации. Все же недостаточная демократичность этого процесса, сохранение традиций закрытого типа формирования элиты приводят к снижению критериев их становления.

Итак, элитарность современного общества – это объективная реальность, без которой немислимо функционирование политической системы. Единственной альтернативой политической элитарности есть лишь общественное самоуправление, но на данном этапе развития человеческого общества самоуправление народа – это скорее привлекательная мечта, идеал, утопия, чем реальность. Следовательно, на сегодняшний день, для формирования и развития демократического государства подобно Таджикистану, очень важно не искоренение элитарности, а решение проблемы рекрутирования наиболее квалифицированной, результативной и полезной для общества политической элиты, своевременного ее качественного обновления, предотвращения тенденции отчуждения от народа и превращения в замкнутую господствующую привилегированную прослойку. Иначе, речь идет о необходимости образования соответствующих институтов, которые обеспечивали бы эффективность политической элиты и ее подконтрольность обществу. Исходя из вышеизложенного, можно также и обосновать, то что пока власть в Таджикистане еще не может обойтись без обращения к авторитарным методам. В продолжительном и неравномерном движении по пути становления современного государства представляется неправильным давать оценку демократичности и политическим институтам, и действиям по критериям образцов политического процесса стабильного общества западной цивилизации. В современном же, динамически развивающемся таджикском обществе их полярное противопоставление вряд ли оправдано. При слабости гражданских связей в обществе, переживающем экономический кризис, существует объективная потребность в сильной элите - власти, прибегающей к авторитарным методам управления. И дело не только в том, что властные структуры и элита пока проявляют в своем поведении все ту же авторитарную культуру, для трансформации которой необходимо время правовой и просветительской работы, практики и навыков демократического поведения и управляющих и управляемых. Дело также и в том, что в разбалансированном посттоталитарном обществе любая дееспособная власть вынуждена использовать авторитарные методы ради сохранения государственности, недопущения обвального крушения государства (как на Украине), экономики, а значит и обеспечения самих условий для поэтапного развития демократических процессов.

Современный этап для Таджикистана перестал быть переходным: расставшись с “привычным” тоталитарным коммунистическим прошлым, таджикское общество предпочло путь построения демократического государства. Несмотря на существование многих проблем данного этапа, обусловленную и низкой эффективностью преобразования экономики, и значительно медленной консолидированностью общества, идея правового государства постепенно укрепляется в сознании таджикских граждан, особенно в среди образованной части населения. Таджикское общество уже не хочет расставаться с входящими постепенно в привычку социальными и политическими свободами. Именно в этих непростых условиях состояние элит представляет собой один из важнейших показателей состояния общества и его перспектив развития.

Несмотря на то, что современному таджикскому обществу присуща слабая структурированность, отсутствие сложившихся массовых социальных слоев со своими осознанными социальными интересами и устойчивой политикой, идеологической ориентацией, именно действия элитных групп общества в еще большей мере, чем в иной ситуации, становятся судьбоносными. Политическая элита определяет направление общественного развития, более того очень важно, что политическая элита имеет серьезный поиск нахождения своей позиции в новых системах международных отношений и пытается сотрудничать на равных на мировой арене, формируя образ и становление определенно нового самосознания у таджикской политической элиты о чем свидетельствует ее эволюция.

Литература:

1. Моска Г. Происхождение доктрины политического класса и причины, которые препятствовали ее распространению // Личность. Культура. Общество.-2003.-Т. V.- Вып. 1-2 (15-16).- С. 157.
2. См.: Антология мировой политической мысли. В 5 т. М., 1997.
3. См. Макиавелли Н. Государь. — М., 2005.
4. Миллс Р. Господствующий класс. М., 1957; Дай Т.Р., Даль Р. Демократия и её критики. М., 2003; Зиглер Л.Х. Демократия для элиты: Введение в американскую политику. М., 1984; Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт // Социс. 1996. № 4. С.50-52.
5. Моска Г. Элементы политической науки // Социс. — 1995. — № 8. 10 зависимое большинство — массу.
6. Малькова Т. П., Фролова М. А. Массы. Элита. Лидер. М.: 1992. С. 16.
7. Моска Г. Правящий класс, «Социологические исследования», 1994. № 10. С. 187—198.
8. Пугачев В.П. Соловьев А.И. Учебник для вузов. Введение в политологию, РГИУ, 2000
9. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. М. - 2009.
10. Властвующая элита / Пер. с англ. — М.: Иностранная литература, 1959.
11. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия /Й.Шумпетер. - М.: Экономика. -1995
12. Mannheim K Man and Society in an age of reconstruction. Studies in modern social structure. London: Paul, Trench, Trubner & co. 1941.
13. Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность // Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. М., 1992. С.297-424.
14. Бердяев Н.А. Философия неравенства. М., 1990.
15. Ашин Г. Смена элит // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1. Ашин Г., Охотский Е. Курс элитологии. – М.: ЗАО "Спортакадемпред", 1999. Ашин Г. Формы рекрутирования политических элит // ОНС. – 1998. – № 3.
16. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты в России. - М., 2006. 448с.
17. Крыштановская О.В. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // ОНС. 1995. № 1. С.51-65;
18. Охотский Е. Курс элитологии. – М.: ЗАО "Спортакадемпред", 1999.
19. Урунов Р.А. Политическая элита на современном этапе. Автореф. дис. канд. полит. наук. — Москва, Гос. ун-т упр. 2011. — 20 с.

20. Мясников О. Смена правящих элит: "консолидация" или "вечная схватка"? // Полис. – 1993. – № 1.
21. Курс элитологии. Ашин Г., Охотский Е. – М.: ЗАО "Спортакадемпесс", 1999.
22. Крэстева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. – 1996. – № 4. С.24.
23. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт. с.51.
24. Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан. Душанбе; 2006. С. 8.
25. Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан. Душанбе; 2006. С. 8.

ТЕРРОРИЗМ ҲАМЧУН ПАДИДАИ СИЁСӢ, ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ПАҲНШАВИИ ОН

*Салимова Фарзона Саймирхоновна - ассистентка кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана.
Контактные номера (+992) 988081631.*

*Ибрагим Сиродждин - ассистент кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана.
Контактные номера (+992) 987537474.*

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи терроризм ҳамчун падидаи сиёсӣ ва маъноӣ заминаҳои пайдоиш он меравад. Муаллифон ҳангоми омӯзиш ва таҳлили мавзӯ кӯшидаанд як қатор роҳҳои пешгирии падидаи мазкурро пешниҳод намоянд.

Калимаҳои калидӣ: сиёсат, терроризм, зуроварӣ, зулм, тундгарӣ, ифротгарӣ, ҷанг, террорист.

ТЕРРОРИЗМ КАК ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ, ИСТОКИ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ

Салимова Фарзона Саймирхоновна - ассистенти кафедраи ҷанҷои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон.

Алоқаи мобилӣ. (+992) 988081631. Email. salimovafarzona92@mail.ru

Иброҳими Сиродждин - ассистенти кафедраи ҷанҷои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Алоқаи мобилӣ. (+992) 987537474.

В данной статье даётся анализ вопроса терроризма как политического явления, его сущности и причин его проявления. Авторы статьи в ходе изучения и анализа темы посторались предложить некоторые пути предотвращения обсуждаемой проблемы.

Ключевые слова: политика, терроризм, применение силы, деспот, радикализм, экстремизм, война, террорист

THE TERRORISM AS A POLITICAL PHENOMENON, THE ORIGINS OF ITS MANIFESTATION AND SPREAD

*Salimova Farzona Saimirkhonovna – the assistant of the department of humanities of the
Technological University of Tajikistan.*

Phone number: (+992) 988081631. Email. salimovafarzona92@mail.ru

*Ibrohimi S. – the assistant of the department of humanities of the Technological
University of Tajikistan. Phone number: (+992) 987537474.*

This article analyzes the issue of terrorism as a political phenomenon, its essence and the reasons for its manifestation. The authors of the article, in the course of studying and analyzing the topic, tried to suggest some ways of preventing the discussed problem.

Key words: *policy, terrorism, use of force, despot, radicalism, extremism, war, terrorist*

Олами сиёсат чехраҳои гуногун дорад. Раванду ҳодисаҳои ҳастанд, ки хусусиятҳои асосии онро муайян месозанд. Дар рафти инкишофи таърихи тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал меоянд ва ба ҷои ҳодисае ҳодисаи дигаре меояд. Ба ҷои насле насли дигаре ташаккул ёфта, насли нав бошад талаботу манфиатҳои махсуси хешро доро ҳаст. Олами сиёсат дар навбати худ зудҳаракат мебошад. Вақте, ки муносибатҳои сиёсии мавҷудаи системаи сиёсӣ ба манфиатҳои субъектҳои навини сиёсат мувофиқ намеоянд, он гоҳ воқеияти объективӣ тағйироти сиёсӣ ва умуман, инкишофи ҷомеаро талаб менамояд. Аз ин рӯ, сиёсат азали нест, он натиҷаи инкишофи таърихист. Пайдоиш ва инкишофи он аз мураккаб ва пуриштилоф гаштани ҳаёти иҷтимоӣ дарак медиҳад. Сиёсат қисми таркибии ҳастии инсон, соҳаи муҳимтарини ҳаёти ҷомеа ба шумор меравад. Ҳамчунин ин падидаи мураккаби ҷамъиятӣ, сиёсат кулли одамро фаро мегирад. Дар ҷомеа шахсоне ҳастанд, ки ба сиёсат саруқор надоранд, аммо новобаста аз хоҳишашон онҳо ба ин ё он сатҳ ба сиёсат кашида мешаванд. Зиеда аз ин, сиёсат ба талаботи тамоми одамон таъдил ёфтааст. Соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ба андозаи зарурӣ хусусиятҳои сиёсиро пайдо намудаанд.

Терроризм низ як ҷузъи сиёсат буда, зодаи сиёсати нодуруст ва ноодилонаи баъзе кишварҳои абарқудрат ба шумор меравад. Сабабҳои, ки терроризмро ба майдон меоваранд, ин ноадолатӣ дар тақсмоти боигарии ҷаҳон байни мамлики пешрафта ва сустинкишоф, нофаҳмӣ ва нобарорбарӣ байни кишварҳои гуногуни ҷомеа дар дохили ҳар як кишвар мебошад. Сабаби дигари мағлубнопазирии терроризм ин беэҳтиромӣ нисбат ба арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, динӣ ва анъанаву расму оинҳои хоси мамлики сусттаракқӣ ва ақалиятҳои миллию динӣ мебошад, ки то абад боқӣ хоҳад монд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз 4 апрели соли 2003 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин маврид чунин гуфта буд: «Имрӯз ҳамагӣ аз панҷоҳ як ҳиссаи инсоният 80 дарсади боигарии ҷаҳонро дар даст дорад. Агар дар охири асри 19 таносуб дар тақсмоти боигарии ҷаҳон байни мамлики тараққикарда ва сусттаракқикарда ба сари аҳоли 9 бар як бошад, пас имрӯз ин таносуб сад бар як аст».[3]

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки одамон новобаста аз хоҳиш ва иродашон дар робита ва ҳамбастагӣ буда, ба сифати иштирокчиҳои раванди сиёсӣ ва

офаридгори сиёсат баромад менамоянд, ки ин дар натиҷа, бо содир намуани ягон амали номатлуб оварда мерасонад. Дар бисёр ҳолатҳо ин ҷиноятҳо ба терроризм оварда мерасонад.

Худи мафҳуми терроризм чист ва дар қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ҷи гуна тавсиф ёфтааст?

Мафҳуми терроризм аз калимаи лотинӣ “terror” гирифта шуда, маънояш- “тарс, ваҳшат” буда ва бо ҳамин роҳ несту нобуд кардани рақибони сиёсӣ мебошад [2]. Дар ин баробар терроризм бо маъниҳои гуногун низ истифода бурда мешавад ва ин падидаи манфӣ кули ҷомеаи башари ба хавфу хатари бузург гирифта шудааст.

•**Терроризм** – ин амали зӯригарии ғайриқонунии муташаккил буда, бар зидди сохти сиёсӣ равона гардида, мақсади тарсонидан, ноумед кардани одамон ва ба худ муттаваҷҷеҳ гардонидани онҳо мебошад.

•**Терроризм** як роҳи махсуси маҳв кардани фарҳанги башарӣ буда барои ба мақсад расидани гурӯҳи махсус хизмат мекунад ва он хоси ягон мазҳаб, дин, миллат, давлат ва сарҳад нест ва онро тамоми гурӯҳҳои манфиатҷӯ мавриди истифода хеш қарор медиҳанд.

•**Терроризм** як зухуроти номатлуб ва хатарноки замони ҳозира буда, бештар ба зарарҳои молиро ҷонӣ оварда мерасонад ва дар байни одамон тухми кинаву душманиро мегирад.

•**Терроризм** шакли ниҳони хеле хатарноки ифротгароӣ дар миқёси ҷаҳонӣ ва динӣ мебошад, ки ба хоҳири манфиатҳои сиёсӣ пеш аз ҳама, ба одамони бегуноҳ таҳдид менамояд.

•**Терроризм** як амали даҳшатафкане мебошад, ки аз рӯи моҳияти худ истифода ва таҳдиди мунтазами истифодаи зӯрварист, ки аз нигоҳи иҷтимоӣ, сиёсӣ ё идеологӣ асоснок шудааст.

Тибқи моддаи 179-и Кодекси ҷиноятии Чумҳурии Тоҷикистон терроризм яъне содир намудани тарқиш, сӯхтор, тирпаронӣ аз яроқи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба амвол ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад. Ин кирдор бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ва расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо мебошад [4].

Мафҳумҳои радикализм, экстремизм низ ба терроризм зич алоқамандӣ доранд. Радикализм (тундгароӣ) яке аз намудҳои аввалияи терроризм маҳсуб меёбад. Радикализм ин дастгирӣ ва пайравӣ кардан ба ақидаҳои бемуросо ва таҳаммулнопазир мебошад. Пайравони ин мафҳум нуқтаи назари дигарро таҳаммул надоранду ягон намуди муросоро эътироф намеkunанд ва ба муқолаи самаранок моил нестанд.

Дар натиҷаи зӯрварӣ, зулм, фишороварӣ, тағйир ва паст задани шаъну шарафи инсон, хусусан гурӯҳҳои дигари этникӣ аз ҷониби ҷомеа ва давлат эътирозро ба вучуд оварда, пасон ба экстремизм, яъне ифротгароӣ мубадал мегардад. Ҳамин тавр, ифротгароӣ дар ду маврид ба миён меояд:

•Аввалан, дар ҷомеа беадолатӣ дар тақсими неъматҳои модии маънавий вучуд дорад ва қисми муайяни ҷомеа дар назди худ мақсад мегузорад, ки бар зидди беадолатӣ мубориза барад;

•Баъдан барои мубориза бурдан баҳри ҳокимият аст.

Экстремизм бошад ин зухуроти идеологӣ ва сиёсӣ дар сатҳи ҷомеа ва сиёсати давлатӣ мебошад, ки пайравони он зӯровариро воситаи расидан ба мақсади худ қарор медиҳанд. Ҳамаи ин амалҳо дар натиҷа ба терроризм оварда мерасонанд, ки баъдан кулли ҷомеаи башариро ба худ ҷалб карда, аз байн бурдани он хело мушкил ва баъзан вақт номумкин мегардад ва мисоли зиндаи он давлати дӯсту ҳаммарзи мо Афғонистони ҷангзада ва дар хун олуда мебошад.

Албатта, имрӯз ҷомеаи ҷаҳониرو ин се раванд, радикализм, экстремизм ва терроризм фаро гирифтааст. Имрӯзҳо мушоҳида мегардад, ки ин паддаҳои ғайриинсонӣ бештар дар давлатҳои исломӣ, аз қабили Афғонистон, Миср, Яман, Лубнон, Ироқ, Ливия, Сурия ва дигар мамлакатҳои исломӣ сар зада истодааст ва ин амалҳои нораво аз ин марзҳо ба дигар минтақаҳо паҳн шуда, дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳаргуна гурӯҳҳои тундгаро, ифротгаро, террористӣ, фитнагаро ва дигар гурӯҳҳои, ки ҷомеаи ҳаётиро ҳалалдор месозад, ба миён оварда истодааст. Баъзе муҳаққикон бар ин назаранд, ки давлатҳо бошанд, дар асл бозичаи дасти давлатҳои абаркудрат буда, ба бозори бузурги хариду фурӯши ҳаргуна талаботҳои давлатҳои абаркудрат мубадал шудаанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ин давлатҳои имрӯз ба майдони ҳарбу зарб қарор табдил ёфтаанд, дорои қисми зиёди ашёи хоми табиӣ кулли саёраи замин, аз қабили нафт, газ, уран ва баъзе аз онҳо содиркунандаи маводи муҳаддир мебошанд, ки ин баргариҳо аз ҷаҳми давлатҳои абаркудрат дур намондааст.

Тавре ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар ҷандин суханронии худ таъкид намудааст: “Терроризм аз як ҷониб, чун вабои аср хатари глобалии ҷиддӣ буда, аз ҷониби дигар, аъмоли он гувоҳ аст, ки террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад, балки як таҳдиде ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷони ҳар як сокини сайёра аст” [1].

Гурӯҳҳои террористие, ки имрӯз дар байни мардум паҳн шудаанд ақидаҳои онҳо мардумро фирефтаи худ мекунанд, онҳо мегуянд, ки исломи ҳақиқӣ ва инчунин ҷиҳод дар ҳама давлатҳои исломие, ки имрӯз ҷанг рафта истодааст мавҷуд аст. Ва ҷавононе, ки бедониш ҳастанд аз ислом, ва дигар рӯхҳои исломӣ беҳабар мебошанд, фирефтаи душманони миллат мешаванд. Ҳамин тавр, ҷавонони роҳгумзадаро ваъдаҳои пулию молӣ дода онҳоро ба он майдонҳои ҷангу ҷидол мекашанд. Аз назари ин гурӯҳҳои ифротӣ ҷавонони тоҷикистонӣ низ дур намондаанд.

Вақти он расидааст, ки падару модарон фарзандони ҳешро доимо зерӣ назорати катъӣ қарор диҳанд. Аз ҳар гуна ҳизбҳои сиёсӣ, динӣ, мазҳабҳои тафриқаангез эҳтиёт намоянд. Мазмуну моҳияти дини мубини исломро дуруст дарк карда тавонистанро ба фарзандон бояд омӯзонанд. Ислом дини дӯстиву рафоқат аст. Бадҳоҳони миллат дар зерӣ нисбати дини мубини ислом ҷавонони роҳгумзадаро ба доми худ гирифтаву ба манфиати ғаразноки худ истифода бурда истодаанд. Маҳз амали онҳо буд, ки имрӯз ҷавонони роҳгумзада дар майдонҳои ҷанг иштирок намуда зану фарзандони ҳешро ба он ҷо даъват карда ҷонашонро аз даст дода истодаанд.

Сабаби асосӣ ин надоштани маърифати ҳуқуқиву динӣ ва беҳабар будан аз арзишҳои миллии худ аст, ки чунин афрод зуд фирефтаи дасти дасисабозон гардида, дар баробари худро бадному гумном кардан дигаронро ба қатл мерасонанд. Боиси қайд аст, ки дар натиҷаи амалиёти террористӣ аксаран мардуми осоиштаву бегуноҳ қурбон мешаванд.

Боиси нигаронӣ аст, ки бештар ҷавононе, ки дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд ба ин гурӯҳҳои ифротӣ шомил мешаванд, ки ин нишондиҳандаи вазъияти пасти

зиндагии онҳо ва надоштани донишҳои диниву дунявиашон мебошад. Барои пешгирии ҷавонон аз гурӯҳҳои ифротӣ зарур аст, ки боз ҳам бештар маҳфили чорабиниҳои фарҳангӣ гузаронида шаванд, ки фарҳанги динӣ ва дунявии онҳоро тақвият бахшида, ба ин васила дар ниҳоди ҳар кадоме аз онҳо меҳри Ватан-модарро вусъат бахшем. Дар баробари *ин вазъи иҷтимоӣ маҷлиси ҷавононро баланд бардошта*, онҳоро водор созем, ки дар ободонию шукуфоии кишвар саҳмгузор бошанд. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як баромади худ қайд мекунад, ки “ҷавонон ояндаи имрӯзу фардои давлати хеш мебошанд”. Бояд ҳар як ҷавони имрӯза дар назди худ мақсад гузорад, ки илму ҳунарро аз худ намуда баҳри ободии давлат саҳмгузор бошад.

Имрӯз вақти он расидааст, ки мо, ҷавонон, кӯшиш ба харҷ диҳем, то нохалафе сулҳу ваҳдат ва ободию сарсабзии ватани азизамонро халалдор насозад. Зеро мо созанда ва бунёдкунандаи ин Ватани бошукуҳ ҳастем. Бояд эҳтиром ба арзишҳои миллӣ дошта бошем худшиносии миллӣ дар қалби мо доимо бедор бошад. Ҷаҳони муосир барои мо ҷавонон имрӯз тамоми шароитҳои муосирро фароҳам овардааст. Дар баробари ин, ҷавонон бояд тамоми кӯшишу ғайрати худро баҳри донишу илму ҳунар равона созанд. Агар ҳар як шахс дониши мукамал дошта бошад, ватани азизи худро аз самими қалб дӯст дорад, ҳеҷ гоҳ ба ин гурӯҳҳои террористиву тундрав шомил намешавад. Таъкид бояд дошт, ки хувият, фарҳанг, худшиносии миллӣ ва тафаккури баланди фалсафӣ ҳукукӣ аслиҳаи бузургест алайҳи ҳучуми террористон, душманон ба сулҳу суботи миллати мо. Агар кас ҳамаи инҳоро дарк карда тавонад, ҳеҷ афроди бегона моро ба домаш гирифта карда наметавонанд.

Адабиёт:

- 1.Терроризм ва ифротгарӣ-роҳҳои пешгирии он. Душанбе: Маориф, 2016.
- 2.“Фарҳанги муосири истилоҳоти хориҷӣ”. Саҳ-23. 2019.
- 3.<http://president.tj/node/6637>. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 04.04.2003, шаҳри Душанбе.
- 4.Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574.(с *изменениями и дополнениями по состоянию на 24.02.2017 г.*)

ОЗОДАГОН - ЧАНД ҲАРФЕ РОҶЕЪ БА ИН МАФҲУМ

*Самадов Хукмиддин Талбакович – ассистенти кафедраи
технологияи маснуоти нассочии ДТТ.*

e-mail samadov82_2013@mail.ru, тел. +992915-338-107

*Ахмадова Райҳонгул Ахмадовна – омӯзгори таҳсилоти умумии №20, ноҳияи
Панҷ. тел. +992915-807-907*

*Самадов Нозимҷон Бахтиёрович – донишҷӯи баҳши якуми
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода, тел. +992987-65-22-17*

Мақолаи “Чанд суҳан роҷеъ ба мафҳуми ҷамоати деҳоти Озодагон” ба масъалаи сабабҳои муҳочирати аҳолии шаш деҳаи кӯҳистони ин минтақа, аз ҷумла аз Тавилдара, Сангвор, Сағирдашт, Дарвоз, Норақ, Данғара ба ноҳияи Панҷ бахшида шудааст. Сабаби муҳочирати онҳо дар он буд, ки аҳоли маблағи андозро барои замин пардохта натавонистанд. Маҳалҳое, ки ба онҳо аҳоли иҷборан кучонида шуданд, бо мурури вақт ба ғӯшаҳои шукуфони Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал гардиданд.

ОЗОДАГОН – НЕСКОЛЬКО СЛОВ ПО ПОВОДУ ЭТОГО ПОНЯТИЯ

*Самадов Хукмиддин Талбакович – ассистент кафедры
технология текстильных изделий ТУТ.*

e-mail samadov82_2013@mail.ru, тел. +992915-338-107

*Ахмадова Райҳонгул Ахмадовна – преподаватель СОУ №20
Пянджского района, тел. +992915-807-907*

*Самадов Нозимҷон Бахтиёрович – студент Государственного университета
языков имени Сотим Улугзода, тел. +992987-65-22-17*

Статья “Несколько слов о понятии сельсовета Озодагон” посвящена вопросу причин эмиграции населения шести горных кишлаков данного региона в Пянджский район, в частности в Тавилдара, Сангвор, Сағирдашт, Дарваз, Нурек, Дангару, в связи с тем, что жители не смогли оплатить земельные налоги. Места, куда были переселены жители в принудительном порядке, со временем превратились в цветущие уголки Республики Таджикистан.

OZODAGON- A FEW WORDS ABOUT THIS CONCEPT

*Samadov Hukmiddin Talbakovich - assistant of the department
technology of textile products. e-mail address:*

samadov82_2013@mail.ru, tel. + 992915-338-107

*Akhmadova Raikhongul Ahmadovna - the teacher of the school of universal education
No. 20 of the Pianj district, tel. + 992915-807-907*

*Samadov Nozimdzhon Bakhtiyorovich – the student of the first year of the State
University of Languages of Tajikistan named after Satim Ulugzade, tel. + 992987-65-22-*

17

The article "A few words about the concept of the village council of Ozodagon" is devoted to the issue of the reasons for the emigration of the population of six mountainous villages of this region to the Pyanj district, in part to Tavildara, Sangvor, Sagirdasht, Darvaz, Nurek, Dangara, due to the fact that the residents could not pay land taxes. Places where the residents were forcibly relocated, eventually turned into blooming corners of the Republic of Tajikistan.

Чамоати деҳоти Озодагон воҳиди маъмурии ноҳияи Панҷ, вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Чамоат дар пастхамии қаторкӯҳҳои Қаратов ҷой гирифтааст. Пештар ҳамчун Сармантой номгузорӣ шуда буд.

Нисбати таърихи пайдоиши деҳаи Сармантой маълумотҳои гуногун мавҷуданд. Мувофиқи маълумоте, ки аз забони мардум бармеояд, як гурӯҳ қabilaҳои афғон бо номи Сармантой 90 сол пеш кӯчида омада, дар ин қаламрав муқимӣ гардидаанд ва деҳаҳои худро ба номи ҳамин қabila номгузорӣ кардаанд.

Сармантой ҳамчун маҳалли аҳолинишин аз соли 1912 вучуд доштааст. Пешравии деҳаи Сармантой ба солҳои 30-юми асри ХХ рост меояд. Деҳаи мазкур то имрӯз аз ғарб бо чамоати деҳоти Намуна, аз шарқ бошад, бо чамоати деҳоти ба номи Сайфуддинов Кабут ва дар ҷануб бо шаҳраки Панҷ ҳамсарҳад мебошад. Зичии аҳоли маҳз дар заминҳои обёришавандаи доманакӯҳӣ мушоҳида мешавад.

Дар соли 1930 дар ин мавзӯ 40-50 хонавода зиндагӣ мекарданд ва ба ҳайати чамоати Қулдимон шомил буданд. Сокинони ин маҳалли навбунёд, асосан ба деҳқонӣ ва ҷорводорӣ машғул будаанд. Баъди солҳои барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар деҳаи Сармантой (ҳозира деҳаи чамоати Озодагон) колхозҳо таъсис ёфтанд. Барои таъмин кардани колхозҳо бо қувваи корӣ аз деҳоти кӯҳии Тавилдара, Сангвор, Сағирдашт, Дарвоз, Норак ва Данғара мардумро ба ноҳияи Панҷ муҳоҷир намуда, аз он ҷумла ба деҳаи Сармантой низ оварданд. Давраи муҳоҷиркунӣ то соли 1955 давом кард [1].

Дар ҳудуди ноҳияи Панҷ аз сабаби кам будани аҳоли танҳо як чамоати деҳоти ғаболият менамуд, ки он Қулдимон буд. Соли 1953 аз таркиби он чамоати деҳоти Сармантой ҷудо карда шуд. Ба сохтори ин чамоат колхозҳои Держинский ва Маданият, совхозҳои ҷорвопарварии Панҷ, совхозҳои зотпарварии Авангард дохил шуданд. Ҳоло чамоат аз 12 деҳа иборат аст: Сармантой, Сафедорон, Турдишайх, Отҷопар, Ҳасани Шер, Шахмат, Эмоми Машраб, совхозҳои Панҷ, Қушқия, совхозҳои Авангард ва Бешқудук [2].

Аз 19 июли соли 1964 дар маркази он чамоати нав таъсис дода, онро шӯрои деҳоти Сармантой (ҳозира чамоати деҳоти Озодагон) номгузорӣ карданд. Баъди пошхӯрдани Ҳукумати Шӯравӣ шӯрои қишлоқи Сармантойро ба чамоати деҳоти Сармантой табдил доданд. Бо таъсисёбии Тоҷикистони тозаистиклол ва роҳандозии Қонун «Дар бораи забони давлатӣ», пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тағйир додани номи деҳот ва деҳаҳои ноҳияи Панҷ» мутобиқи моддаи 23-и Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо қарори Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 март соли 2009 тахти № 619, номи деҳоти Сармантой ба Озодагон тағйир дода шуд.

Масоҳати умумии чамоат 4,7 километри мураббаъ ё 47123 гектар майдонро фаро гирифтааст. Дар тобеи чамоат 20450 нафар шаҳрвандон зиндагӣ доранд. Шӯғли асосии мардуми чамоат кишоварзӣ буда, таҷрибаи бои пахтакорӣ, ҷорводорӣ ва ғаллакорӣ

доранд. Дар заминаи ислоҳоти иқтисодӣ собиқ колхозҳои тобеи ҷамоат ба хоҷагиҳои озодаи деҳқонӣ тақсим шуданд. Яъне замин пурра ба дасти деҳқонон супурда шуд. Айни ҳол дар тобеи ҷамоати деҳоти Озодагон 1080 хоҷагии деҳқонӣ ба қайд гирифта шудааст. Дар ҳудуди ҷамоат асосан мардумони ду миллат - тоҷикон ва узбекҳо дӯстона ҳаёт ба сар мебаранд.

Таркиби аҳолии ҷамоат чунин аст; шумораи умумӣ - 20450 нафар, аз онҳо занон 10348 нафар ва мардон 10102 нафарро ташкил медиҳанд, аз миқдори умум 915 нафар шахрвандон дар муҳочирати меҳнатӣ мебошанд. Дар тобеи ҷамоат 6 мактаби миёна ва 1 мактаби ибтидоӣ фаъолият дошта, дар онҳо 3825 нафар хонанда ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Теъдоди омӯзгорон 249 нафар аз ҷумла 106 нафар дорои маълумоти олӣ ва 143 нафар соҳиби маълумоти миёнаи педагогӣ мебошанд. Дар ҳудуди ҷамоат қасри фарҳанг, 2 клуб ва 4 китобхона ба мардум хизмати маданият маърифатӣ мерасонанд. Ҳамчунин ба хизмати сокинони ҷамоат беморхонаи деҳавӣ, 3 маркази саломатӣ ва 5 бунгоҳи тиббӣ омода мебошанд. Сокинони аҳолии бо чорво таъмин мебошанд. Дар ҳудуди ҷамоат чорвои калони шохдор, аз ҷумла меш, буз, хар, асп, мурғ ва замбӯри асал ба қайд гирифта шудааст, инчунин масҷиди ҷомеъ ва 11 масҷиди намози панҷвақта дар фаъолиятанд. Масоҳати боғҳои ҷамоат - 120 га, масоҳати чарогоҳҳо - 9554 га, нуктаҳои савдо -23 адад, шумораи кормандони ин марказҳо -23 нафар мебошанд. Шумораи моли калони шохдор - 6273, буз - 600 сар, гӯсфанд - 7159 сар, асп - 781 сар, хар - 370 сар, парранда - 800 дона, замбӯри асал - 110 оиларо ташкил мекунад.

Мувофиқи омили соли 2001, теъдоди маъракаҳои ба қайд гирифташуда - 305 адад, маблағи қонуншиканиҳо - 930100 сомонӣ, забҳи чорвои калони шохдор - 69 адад, моли майда - 73 адад, қайди никоҳ - 201 нафар, таввалуд - 360 нафар, вафот - 45 нафар, чуброни барқ - 502 муштарӣ, шахсони камбизоат - 502 нафар, қарорҳои қабулшуда - 88 нусха, мактубҳо - 44 нусха, мурочиати шахрвандон - 300 маротиба додааст [1].

Адабиёт:

- 1.Шиносномаи ҷамоати деҳоти Озодагон
2. Ҳуҷҷатҳои бойғонишудаи ҷамоати Озодагон
- 3.Маҳмудулло Зокиров, Гадоӣ Тошев. Шермардони чон ба каф (1941-1945). – Қўрғонтеппа, 2015.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ОТКЛОНЯЮЩЕГОСЯ ПОВЕДЕНИЯ

*Умарова Бахора Хайдаровна – кандидат педагогических наук,
доцент кафедры русского языка и профессионального образования ТУТ.
umarova.tut@mail.ru*

В статье рассматривается проблема воспитания трудноуправляемости студентов, которая связана в большей степени с вопросом профессиональной квалификации педагога и организацией учебно-воспитательного процесса. Поэтому необходима перестройка всего учебно-воспитательного процесса, а через него и деятельности самих студентов. Особой проблемой является выбор методов воспитания. Прежде всего, мы должны говорить о приемах индивидуального педагогического воздействия, предложенные автором в статье.

Ключевые слова: учебный процесс, методы воспитания, индивидуальность, педагогическое воздействие, педагог-воспитатель, подход.

ЗАМИНАҲОИ ПСИХОЛОҒИ-ПЕДАГОҒИИ ИСЛОҲИ РАҒТОРИ НОМУНОСИБ

*Умарова Баҳора Ҳайдаровна – номзади илмҳои педагогӣ,
доценти кафедраи забони русӣ ва таълимоти касбии ДТТ.
umarova.tut@mail.ru*

Дар мақола масъалаи тарбияи донишҷӯёни душвортарбия ва вобаста ба ин масъалаҳои дараҷаи касбияти омӯзгор ва ташкили раванди таълиму тарбия мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф барои ҳалли ин масъала азнавсозии тамоми раванди таълиму тарбия ва ба ин восита тағйири самти фаъолият донишҷӯёнро зарур медонад ва якҷанд усули таъсири инфиродии омӯзгор ба донишҷӯ пешниҳод меноманд.

Калимаҳои калидӣ: раванди таълим, усулҳои тарбия, фардӣ, таъсири педагогӣ, омӯзгор-муаллим, муносибат.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASES OVERCOMING THE DECLINING BEHAVIOR

*Umarova Bahora Khaydarovna - candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor of the Department of Russian
Language and Professional Pedagogy TUT.
umarova.tut@mail.ru*

The article deals with the problem of education of students' hard-to-control, which is connected more with the issue of the professional qualification of the teacher and the organization of the educational process. Therefore, it is necessary to restructure the whole educational process, and through it, the activities of the students themselves. A particular problem is the choice of methods of education. First of all, we must talk about the methods of individual pedagogical influence proposed by the author in the article.

Key words: educational process, methods of upbringing, individuality, pedagogical influence, teacher-educator, approach.

Всем известно, что воспитание молодежи - самая важная область нашей жизни и нашего будущего. На сегодняшний день в республике остро стоит вопрос воспитания молодежи. Это связано непосредственно с «духовным кризисом», который мы наблюдаем. Из поколения в поколение передавались традиции, нравственные нормы и качества. Воспитание было и остается актуальнейшей задачей и нашего времени. Проблема нравственного воспитания была актуальна во все времена. Так, в советский период развития нашей страны, многие педагоги того времени, такие как Н.К.Крупская, С.Т.Шацкий, А.В.Луначарский, А.С.Макаренко, разрабатывая принципы социалистической педагогики, обратили особое внимание на проблему взаимоотношений учителя и воспитанников. Они утверждали, что воспитание должно базироваться на глубоких товарищеских отношениях, на любви и уважении к детям. Вышеназванными педагогами были разработаны воспитательные методики, которые были в своё время весьма эффективными - давали хорошие положительные результаты, эти методы и методики были востребованы и проверены временем.

А.С.Макаренко обогатил педагогику ценными педагогическими идеями, методами и приёмами, он разработал свою собственную уникальную коммунарскую методику работы с трудными детьми и подростками, беспризорниками. Творческий педагог - А.С.Макаренко дал новое толкование ряду педагогических вопросов и детально разобрал проблемы, выдвинутые ранее, но недостаточно разработанные до него в советской педагогике.

Опыт А.С.Макаренко в работе с трудными подростками и беспризорниками - уникальное педагогическое наследие советского времени, которое, мы считаем, не должно уходить в забвение. Лучший опыт передовых отечественных педагогов стоит передавать новому поколению педагогов. Опыт и педагогические идеи А.С.Макаренко могут и должны быть переосмыслены и освоены молодым поколением педагогов и воспитателей. Проблема воспитания трудноуправляемости студентов связана в большей степени с вопросом профессиональной квалификации педагога и организацией учебно-воспитательного процесса. Поэтому необходима перестройка всего учебно-воспитательного процесса, а через него и деятельности самих студентов.

Трудные дети: что стоит за этим всем известным и, к сожалению, давно привычным термином? Для милиционера - это хулиган, для преподавателя - «неформальный лидер», оказывающий неблагоприятное влияние на однокурсников, для воспитателя детского сада - шумный, подвижный, неуправляемый ребенок. А для родителей? В каждой семье свои трудные дети и свои проблемы. Те отклонения в поведении, которые в одной семье считаются проблемой, в другой - естественная норма жизни. Так кто же все-таки трудные дети? Трудные дети - это те, чье поведение отклоняется от принятых в обществе стандартов и норм. М. Раттер (1987) отмечает, что психологические трудности, а также временные эмоциональные расстройства и нарушения поведения довольно часто встречаются у большинства молодежи. Это - неотъемлемая часть процесса развития. Как отечественные, так и зарубежные психологи, и социологи отмечают рост количества детей группы риска. Общество и, прежде всего, педагоги и родители тратят колоссальные усилия на преодоление этих отклонений.

Особенности организации воспитательной работы с ними: ключом к организации работы с ними является опора на такие качества их личности, как упорство в достижении поставленной цели, стремление к престижу, первенству в сочетании к полу

осознанным чувством их собственной социальной неполноценности, вовлечение в поисковые работы, где имеется возможность проявить себя, самоутвердиться в глазах коллектива. Зримо выраженная общественная значимость выполняемых ими трудовых дел, организация труда в небольших группах (2-3 человека), где им время от времени поручается руководить работой сокурсников, способствует включению этих студентов в деятельность коллектива, установлению должных отношений. Как же воспитывать трудного студента? Процесс воспитания не охватывает все возможные влияния на человека и, следовательно, может лишь способствовать социализации молодежи. На социальные изменения в студенте существенное влияние оказывает и характер отношений с педагогами, родителями и другими студентами. Здесь важен правильный выбор педагогических средств, который, с одной стороны, помогает студенту реализовать себя, с другой - познать социальный опыт и соответственно определить свой способ поведения в структуре социального и педагогического взаимодействия. Воспитание трудного студента совершается только на основе его активности во взаимодействии с окружающей социальной средой. Фактически цель воспитания трудного студента - формирование состояния самоперевоспитания.

Выделены следующие доминирующие бинарные методы воспитания-самовоспитания: убеждение и самоубеждение (интеллектуальная сфера), стимулирование и мотивация (мотивационная сфера), внушение и самовнушение (эмоциональная сфера), требование и упражнение (волевая сфера), коррекция и самокоррекция (сфера саморегуляции), воспитывающие ситуации (предметно-практическая сфера), рефлексия (экзистенциальная сфера). Особой проблемой является выбор методов воспитания. Прежде всего, мы должны говорить о приемах индивидуального педагогического воздействия. Вот некоторые из них.

Прием - *просьба о помощи*. Воспитатель, для того чтобы расположить к себе воспитанника и установить доверительный контакт, обращается к нему за советом, рассказывая о своих проблемах. При этом просит воспитанника представить себя на его месте и найти способ их решения.

Прием - *оцени поступок*. Для выяснения нравственных позиций студента и коррекции этих позиций педагог рассказывает историю и просит оценить различные поступки участников этой истории.

Прием - *обсуждение статьи*. Подбирается ряд статей, в которых описываются различные преступления и другие асоциальные поступки людей. Педагог просит дать оценку этим поступкам. В дискуссии воспитатель пытается через поставленные вопросы прийти вместе с воспитанником к правильным выводам.

Прием - *доброго поступка*. В процессе работы со студентом ему предлагается оказать помощь нуждающимся. Важно при этом оценить положительно этот поступок, не возводя его в ранг «героического поведения».

Прием - *обнажение противоречий*. Он предполагает разграничение позиций воспитателя и воспитанника по тому или иному вопросу в процессе выполнения творческого задания с последующим столкновением противоречивых суждений, различных точек зрения. Прием предполагает четкое разграничение расхождений во мнении, обозначение главных линий, по которым должно пройти обсуждение.

Прием - *стратегия жизни*. В ходе беседы педагог выясняет жизненные планы воспитанника. После этого он пытается выяснить вместе с ним, что поможет реализовать эти планы, а что может помешать их реализации.

Прием - *рассказ о себе и других*. Воспитатель предлагает каждому написать рассказ о прошедшем накануне дне (неделе, месяце). После этого ответить на вопрос: можно ли это время прожить по-иному?

Прием - *мой идеал*. В процессе беседы выясняются идеалы студента, и делается попытка оценить идеал, выявив его положительные нравственные качества.

Прием - *ролевая маска*: учащимся предлагается войти в некоторую роль и выступить уже не от своего имени, а от лица соответствующего персонажа.

Прием - *распределение ролей*: четкое распределение функций и ролей воспитанников в соответствии с уровнем владения теми знаниями, умениями и навыками, которые требуются для выполнения задания.

Прием — *распределение инициативы* предполагает создание равных условий для проявления инициативы всеми студентами. Он применим в ситуации «задавленной инициативы», когда позиционные выступления и атаки одних гасят инициативу и желание общаться у других. Главное здесь добиться сбалансированного распределения инициативы по всей программе выполнения задания с вполне конкретным участием на каждом этапе всех обучаемых.

Среди множества педагогических приемов большое место занимает юмор, личный пример педагога-воспитателя, изменение обстановки, обращение к независимым экспертам и т. п. Педагогических приемов может быть бесконечное множество. Каждая ситуация рождает новые приемы, каждый педагог из множества приемов использует те, которые соответствуют его индивидуальному стилю. Прием, который подходит одному воспитаннику, может быть неприемлем для другого.

Самая сложная задача педагога - найти ключик к пониманию «трудного» студента. Тот ключик, который позволит выработать систему адекватных воспитательных мер, способствовать созданию условий, при которых он сам захотел бы изменить свое поведение. При разработке стратегии работы с такими студентами педагогам и воспитателям, необходимо понимать, что за любым проблемным поведением студента стоят определенные мотивы. Причем, одно и то же поведение может быть вызвано разными мотивами. Например, агрессивное поведение одного студента может быть вызвано стремлением к доминированию, развитием лидерских качеств, у другого - компенсацией повышенной тревожности. Соответственно, воспитательная стратегия в каждом случае будет выстраиваться индивидуально, исходя из понимания причин поведения студента. Таким образом, педагогам совместно с родителями необходимо выяснить мотивы поведения «трудного» ребенка, т.е. понять его. **Это этап понимания проблемы этап выяснения причинно-следственной связи поведения «трудного» студента.**

Следующий этап воспитательной стратегии заключается в рефлексии взрослыми своего отношения к «трудному» студенту. В течение жизни у нас вырабатываются определенные стереотипы отношений к «трудным» детям, набор типичных для нас реакций на то или иное негативное поведение студента. Чаще всего, сталкиваясь с проблемным поведением детей, мы испытываем достаточно разрушительные чувства: негодование, обиду, отчаяние, тревогу, страх, огорчение и др., которые парализуют творческий подход к выбору нестандартных стратегий нашего поведения. Такие эмоциональные реакции на негативное поведение детей являются естественными и нормальными для педагогов и родителей и вряд ли демонстрируемое студентами поведение должно вызывать бурю восторга. Очень важно осознавать свои чувства и не позволять им оставлять нас в плену инерции стереотипов. Умение педагога и родителя увидеть себя глазами ребенка, поставить себя на его место, задуматься не только о

своих чувствах, но и о его чувствах к нам - вот шаги, позволяющие принять «трудного» студента таким, какой он есть. Это важный этап эмоционального наполнения, «очеловечивания» воспитательной стратегии к «трудному» студенту.

Третий этап - этап применения воспитательных воздействий к «трудному» студенту - будет иметь положительные результаты только при условии успешной реализации первых двух. Мы сможем помочь молодежи, если он чувствует и понимает, что педагоги и родители понимают его проблемы и принимают его таким, какой он есть. Только тогда студент будет открыт для общения с нами и зерна воспитания лягут на благодатную почву, только тогда он пожелает изменить свое негативное поведение.

Итак, понять, принять, помочь – основа психолого-педагогического подхода к «трудному» студенту.

Приемы педагогического воздействия, которые можно использовать в работе с "трудными" студентами.

1. Созидающие приемы:

- проявление доброты, внимания и заботы;
- просьба;
- поощрение;
- одобрение, похвала;
- награда;
- доверие;
- удовлетворение определенных интересов и потребностей;
- выражение положительного отношения;
- прощение;
- проявление огорчения;
- поручительство.

2. Приемы, способствующие повышению успеваемости:

- организация успеха в учении, в познании;
- ожидание лучших результатов.

3. Приемы, вовлекающие в накопление опыта правильного поведения:

- убеждение;
- доверие;
- моральная поддержка;
- вовлечение в интересную деятельность;
- пробуждение гуманных чувств;

4. Тормозящие приемы:

- констатация поступка;
- осуждение;
- наказание;
- приказание;
- предупреждение;
- возбуждение тревоги о предстоящем наказании;
- проявление возмущения;
- выявление виновного.

5. Приемы со скрытым действием:

- параллельное педагогическое воздействие;
- ласковый упрек;
- намек;
- мнимое безразличие;
- необычное приказание;
- мнимое одобрение;
- карикатура;
- мнимое недоверие.

Литература:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. М., 1976.157 с.
2. Баранов, С. П. Педагогика / С. П. Баранов [и др.]. – М: Просвещение, 1981.– 197 с.
3. Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х томах -М.: Искусство, 1994. Т.1. 542 с.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогические технологии. М., 1995.

ТАЗКИРА - ОСОРИ НОДИР ВА МУҲИМИ АДАБИ

*Ҳамрокулова Зебунисо Усмоновна - муаллимаи калони
кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.
+992 777 17 78 42. E-mail mumtoz-2007@mail.ru.*

Дар мақолаи мазкур муаллиф муҳимияти тазкираро ҳамчун сарчашмаи нодири адаби дар омӯзиши таъриху адабиёт шарҳ медиҳад. Ҳамчунин, оид ба таърихи мураттаб шудани тазкираҳо сухан ронда, заҳмати беандозаи муаллифонро дар ҷамъ овардани маълумоти муҳим роҷеъ ба шоирони давраҳои гуногун қайд менамояд. Тазкира осори бебаҳои адабист, ки иттилооти арзишманди роҷеъ ба марҳилаҳои гуногуни таърихи аз онҳо ба даст омада, бо маводи илмӣ ҷадид адабиёти ҷаҳонро ба сӯи пеш рафта мебарорад.

Вожаҳои калидӣ: тазкира, адабиёт, таърих, шуаро, манбаъ, илм, иттилооти ноdir, марҳилаҳои таърихӣ.

АНТОЛОГИЯ- ЦЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК

*Ҳамрокулова Зебунисо Усмоновна - старший преподаватель
кафедры таджикского языка ТУТ.
+992 777 17 78 42. E-mail mumtoz-2007@mail.ru.*

В данной статье автор рассматривает значения антологии как ценного источника по изучению литературы и истории. А также затрагивает историю составления антологии и скупую работу авторов в сборе ценных сведений о поэтах разного периода. Антология является редким литературным произведением, в котором можно найти очень много важных фактов и сведений в разные исторические периоды, дополняя этим литературу свежими научными данными.

Ключевые слова: антология, литература, история, поэты, источник, наука, ценные сведения, исторические периоды.

ANTHOLOGY A VALUABLE SOURCE FOR THE STUDY OF THE LITERATURE

*Khamrokulova Zebuniso Usmonovna - senior lecturer of the Tajik language
department TUT. +992 777 17 78 42. E-mail mumtoz-2007@mail.ru.*

In this article, the author considers the value of an anthology as a valuable source for studying literature and history. And also affects the history of the anthology and the scrupulous work of the authors in collecting valuable information about poets of different periods. Anthology is a rare literary work in which you can find a lot of important facts and information in different historical periods, supplementing this literature with fresh scientific data.

Key words: Anthology, literature, history, poets, source, science, valuable information, historical periods.

Дар таърихи тамаддуни мардуми эронитабор тайи қарнҳо дар риштаҳои гуногуни илму адаб осори пурарзиш офарида шудааст, ки дар байни ин осори гаронбаҳо тазкира ҷойгоҳи хоса дорад. Бояд гуфт, ки анъанаи тазкиранависӣ дар адабиёти форсу тоҷик таърихи тӯлонӣ дошта, аксари адабиётшиносон гаштаву баргашта аз қадимтарин тазкираҳои форсии тоҷикӣ сар карда, то тазкираҳои замони худ айнан ё бо баъзе тағйирот ёд мекарданд ва заминаҳои эҷод шудани ҳар яки онҳоро то андозае муайян намудаанд. Шумораи зиёди тазкираҳо, ки дар Ҳиндустон тартиб дода шудаанд, аз чихати фаро гирифтани теъдоди шуаро ва ашъори онҳо бартарӣ доранд. Дарвоқеъ, мақоми тазкиранигорони форсизабони Ҳинд дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бузург аст. «Чӣ хуш буд, - мегӯяд доктор Шаҳриёри Нақавӣ, - ки ҳимматҳо дар ин роҳ гумошта мешуд, то наслҳои ҳозир ва ояндаи Эрон аз вучуди ин сармои азизи адаби порсӣ дар он диёр огоҳ бошанд» (6, 16).

Ҳар як тазкира, албатта, дар заминаи хушқу холи ва бе сабаб ба вучуд наомадааст. Ҳарчанд ҳамаи тазкиранигорон аз вучуд доштани сарчашмаҳои пешин бохабар буданд ва ҳангоми баёни шарҳи ҳолу осори ягон шоир маълумотро аз ин тазкираҳо нусхабардорӣ менамуданд. Вале он ҳама вижагиҳо ва хусусиёти хоси ҳудро доштанд, ки заррае ҳам бошад барои таҳқиқи таърихи адабиёт ва сарчашмашиносӣ кумак мекунанд. Дар баъзе маврид, ҳатто як маълумоти андак имконият медиҳад, ки чандин гиреҳҳои сарбаста аз ҳаёти шуаро кушода шуда, новобаста аз он ки аз камбудӣ ори нест, ҳамчун сарчашмаи муҳиме мавриди тавачҷухо омӯзиш қарор гирад. Муҳаққиқи таърихи тазкираҳои форсӣ Аҳмад Гулчини Маонӣ тазкираро чунин шарҳ медиҳад: «Барои тадвини таърихи адабиёти форсӣ дар қаламрави забони дарӣ, ки пуштавонаи забон ва фарҳанги мост ва шинохтан ва шиносондани шоирони форсизабон ва аср ва замони онҳо ва савонеҳи зиндагии ҳар як ва таъйини поя ва моя ва ташҳиси сабк ва сиёки сухани эшон, нахустин марҷаи арбоби таҳқиқ кутуби тазкира аст» (1, 3). Донишманди тоҷик Расул Ҳодизода калимаи тазкираро шарҳ дода, чунин менигорад: «Тазкира калимаи арабӣ буда, маънояш «ёддошт, хотира» мебошад. Ва баъдтар маҷмӯаҳоеро номидаанд, ки дар онҳо зиндагиномаи шоирон ва нависандагон дарҷ гардида аз осори эшон намунаҳо оварда шудаанд» (6,265) Чунин баёни тазкира дар «Энциклопедияи советии тоҷик» низ дода мешавад. (9,227.) Маълумоти адабӣ, ё навъе аз хотирае, ки дар тазкира ба тариқи умумӣ дарҷ мегардад, сарчашмаи муҳиме барои омӯзиш ва тадқиқи адабиёт мебошад. Ҳамаи тазкираҳоро метавон аз рӯи фарогири мавзӯ ва хусусияти умдашон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим намуд:

1. Тазкираҳои умумӣ, ки дар онҳо тазкиранигор дар баробари шоирони муосир дар бораи шуарои пеш аз рӯзгори худ ҳам бо мурочиа ба манобеи қадимтар иттилоъ медиҳад.

2. Тазкираҳои давраи муайян, ки роҷеъ ба ҳаёту эҷодиёти шоирони ҳамзамони як подшоҳ ё муосирини тазкиранавис маълумоти мухтасар медиҳад.

Осори қадимае, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба тазкира монандӣ доранд, «Тазкираи мусаввар»-и Муҳаммади Ровандӣ (бо тасвири шуаро ба қалами Ҷамоли Наққоши Исфажоӣ, таълифаш 1172), «Маноқиб-уш-шуаро»-и Камолуддини Хотунӣ (асри XI), «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (таълифи маш 1177), «Китоб-уш-шеър-в-аш-шуаро»-и Диноварӣ (а.ХI-ХII) мебошанд. Ба ақидаи донишманди эронӣ Саид Али Ризои Нақавӣ нахустин тазкира дар адабиёти форсу тоҷик «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридуддини Аттор ба шумор меравад. Вале ба андешаи аксари адабиётшиносон нахустин асареро, ки метавон ба маънои тоҷикӣ тазкира номид, ин «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ мебошад.

Тарзи эҷоди тазкираҳо як тартиби муайяне доранд, ки аз муқаддима, қисми асосӣ (муаллиф дар он шарҳи ҳол ва намунаи ашъори шоиронро меорад) ва хотима иборат мебошанд. Дар ««Энсиклопедияи советии тоҷик»» таснифоти пурраи тазкираҳои форсии тоҷикӣ, ки бо намудҳои гуногун таълиф шудаанд ба тариқи зайл оварда шудааст:

1. **Алифбой** (аз рӯи ҳарфи аввали исм ё тахаллуси шоир)- «Арафот-ул-ошиқин»-и Тақиуддини Муҳаммади Ҳусайнӣ, «Ҳазинаи ганҷ»-и Имоуддини Маҳмуди Ҷамадонӣ, «Тазкираи Ҳусайн»-и Ҳусайнӣ ва ғ;

2. **Таърихӣ** (аз рӯи соли вафот ва замони зиндагии шоир)- «Хулосат-уш-шуаро»-и Муҳаммади Сӯфӣ, «Майхона»-и Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ, «Таърихи Ҷаҳонگیرӣ»-и Мутрибӣ, «Баҳористони сухан» ва «Сарви озод»-и Гуломалихони Озоди Балғиромӣ, «Ҷафти иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ ва ғ;

3. **Ҷуғрофӣ** (мувофиқи макони зисти шуаро)- «Лубоб-ул-албоб»-и Авфии Бухороӣ, ки хусусияти сулолаӣ низ дорад, «Тазкираи Базмор»-и Саидалии Ҳусайнӣ, «Ҷафти иқлим» ва «Оташқада»-и Лутфалихони Озар ва ғ;

4. **Мазҳабӣ** (сунӣ ва шиа) «Гули раъно», «Анис-ул-аҳбоб» ва ғ.

5. **Исми шуаро аз рӯи муқаддасии макон**- «Маҷмаъ-уш-шуаро»-и Ҷаҳонگیرӣ ва «Анис-ул-аҳбоб»;

6. **Аз рӯи шугли шуаро ва фузало**- фаслҳои ҷудогонаи «Лубоб-ул-албоб» ва «Маҳаки шуаро»- дар онҳо маллифон аввал зикри подшоҳон, сипас зикри шоҳзодагон, баъд зикри умарои дарбор ва дар охир зикри шуароро овардаанд.

Тазкираҳо инчунин ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд:

Тазкираҳои умумӣ, ки дар онҳо шуарои мутақаддим ва мутааххир, яъне шоирон сарфи назар аз замону макони зиндагӣ зикр мешаванд: «Лубоб-ул-албоб», «Ҷафти иқлим», «Худосат-ул-ашъор», «Арафот-ул-ошиқин», «Яди байзо», «Риёз-уш-шуаро», «Наштари ишқ», «Рӯзи равшан» ва ғ.

Тазкираҳои хусусӣ, ки дар бораи гурӯҳи хоси шуаро ё муосирини тазиранигор маълумот медиҳад: «Музаккир-ул-аҳбоб», «Мақолот-уш-шуаро», «Нигористони сухан», «Таърихи Ҷаҳонگیرӣ» ва ғ.

Тазкираҳо аз рӯи мақсаду матлаби муаллиф низ ба ду гурӯҳ: **асил** ва **ғайриасил** ҷудо мешаванд. Дар тазкираҳои **асил** қариб тамоми матлаб моли муаллиф аст, ба мисли «Лубоб-ул-албоб», «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб», «Музаккир-ул-аҳбоб», «Майхона» ва ғ.

Тазкираҳои **ғайриасил** он тазкираҳое, ки матлаби худро муаллифон аз ҷои дигар овардаанд ба монанди «Хулосат-ул-ашъор», «Хулосат-уш-шуаро», «Ҳадоиқи ишрат» ва ғ.

Анъанай тазкиранигорӣ дар замони муосир низ идома ёфт, ки асари «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Садриддин Айнӣ аввалин тазкира дар адабиёти давраи шӯравии тоҷик ба шумор меравад. Тазкиранигорӣ дар гузашта бо зарурати сабти асноди таърихӣ ва адабӣ сурат гирифта, барои аҳли адаб дар донишҷуи шарҳи ҳол ва осори шоирону нависандагон сарчашмаи хеле муҳим маҳсуб мешуд. Бинобар ин дар ҳар давраи замони ашхосе пайдо мешуд, ки ҳаёти худро ба гирд овардани маводи зарурӣ ва таълифи тазкира мебахшид. Таълифи тазкира назди аҳли адабиёти замони баъд омадагон низ осори муҳими адабӣ арзёбӣ мешуд. Ҳарчанд муаллифи тазкира осори дигаре низ дошта бошад ҳам, ӯ бештар ҳамчун муаллифи тазкира дар хотираҳо мемонд. Аз мутолиаи тазкираҳо, ки як асари ёддошти адабӣ ба шумор меравад, на танҳо маълумоти пароканда ва осори муайяни шоиронро метавон дарёфт кард, балки маводу маълумоти зиёдеро доир ба воқеаҳои таърихӣ ё далелҳои муҳимро вобаста ба таърихи илму адаб, ки барои равшан соختани баъзе лаҳзаҳои норавшани таърихӣ кумак менамояд, ба даст овард.

Аз ин рӯ, яке аз адабиётшиносони маъруфи эронӣ Маҳмуд Ҳидоят ба мавҷудияти тазкира баҳои баланд дода, чунин қайд кардааст: «Як тазкираи комил ҷойгузини як китобхона, аз беҳтарин осори адабиёт». (7, 149.) Гуфтаи ӯ аст, ки тазкираҳодар баробари омӯзиши адабиёт, ҳамчунин барои муҳаққиқони соҳаи таърих, дӯстдорони шеърӯи адаб ва илмҳои гуногун сарчашмаи муҳиму нодири таърихиву адабӣ ба шумор рафта, чамъоварандаи ганҷҳои парешони адабиву таърихӣ мебошанд.

Адабиёт:

1. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ. / Аҳмад Гулчини Маонӣ - Техрон, 1363. (дар ду ҷилд). -1771 с.
2. Алиев Г.Ю. Персоязычная литература Индии. / Г.Ю. Алиев -М.: Наука, 1968. -248 с.
3. Алимардонов А. Зиёуддини Нахшабӣ ва «Тўтинома»-и ӯ. / А. Алимардонов -Душанбе: Дониш, 1980. -217 с.
4. Гаффаров А. Назми форсиабони Ҳинду Покистон дар нимаи дуввуми асри XIX ва аввали асри XX. / А. Гаффаров -Душанбе, 1975. -143 с.
5. Нақавӣ, Сайид Алиризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон. / Сайид Алиризо Нақавӣ. -Техрон, 1967. -819 с.
6. Нақавӣ, Шаҳриёр. Фарҳангнавирии форсӣ дар Ҳинду Покистон. / Шаҳриёр Нақавӣ -Техрон, 1344. -341 с.
7. Қаландаров Ҳ.С. “Хизонаи омира” ҳамчун сарчашмаи омӯзишитаърихи адабиёти форсиабони асрҳои IX-XVIII. / Ҳ.С. Қаландаров- Душанбе, 2005.-165с
8. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX. Иборат аз 2 қисм / Р. Ҳодизода - Душанбе: Дониш, 1968
9. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. -Душанбе, 1986.- 543 с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. -Душанбе, 1989.- 559 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Хусанова Тамара Кадыровна – кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедрой русского языка и профессионального образования ТУТ, tamara-07-03@mail.ru.

На сегодняшний день назрела необходимость внедрения в учебный процесс инновационных методик и новых педагогических технологий, призванных обеспечить индивидуализацию обучения и воспитания, развивать самостоятельность обучающихся, а также содействовать сохранению и укреплению здоровья. Интерактивные методы сполна отвечают данным требованиям. Интерактивные технологии способствуют личностному росту обучающихся. Но главное – не злоупотреблять групповой работой, необходимо дозированно использовать данный вид взаимодействия, разумно сочетая его как с индивидуальной, так и с фронтальной работой.

Ключевые слова: личностный рост, повышение интереса, игровая деятельность, новые педагогические технологии, самореализация, индивидуальность, интерактивные технологии.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИР ВА САМАРАНОКИИ ОН ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Хусанова Тамара Қодировна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забони русӣ ва таълимоти касбии ДТТ, tamara-07-03@mail.ru.

Дар замони муосир дар чараёни таълим зарурияти татбиқ ва истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва технологияҳои нави педагогӣ ба вучуд омада, барои таъмини таълими фардӣ, рушди мустақилияти он, ҳамчунин ҳифзи саломатии донишҷӯ шароити фароҳам оварда шудааст. Равиши таомули донишҷӯ ва муаллим ба талаботи дар боло зикршуда пурра мувофиқат мекунад. Технологияи таомулӣ дар рушди шахсияти донишҷӯ таъсир расонда метавонад. Истифодаи ғайриоқилонаи технологияҳои мазкур ба пешрафт ва самарабахшии чараён таъсир расонида наметавонад.

Вожаҳои калидӣ: рушди шахсият, афзоиши манфиятдор, бозиҳои расмӣ, технологияҳои нави педагогӣ, худтакмилдиҳӣ, фардият, технологияҳои таъомулӣ.

USING OF MODERN TECHNOLOGIES OF TRAINING AND THEIR EFFICIENCY AT RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Khusanova Tamara Kadyrovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head. Department of Russian Language and Vocational Education TUT tamara-07-03@mail.ru.

Present daus, there is a need to introduce innovative methods and new pedagogical technologies in the educational process, designed to ensure the individualization of education and upbringing, to develop the independence of students, and to promote and maintain

health. The Interactive methods are fully meet these requirements. The Interactive technologies are contribute to the personal growth of students. But the main thing is not to abuse group work, it is necessary to use this kind of interaction in a dosed way, intelligently combining it with both individual and frontal work.

Key words: personal growth, interest increase, game activity, new pedagogical technologies, self-realization, individuality, interactive technologies.

В педагогической практике давно применяется термин "активные методы и формы обучения". Он объединяет группу педагогических технологий, достигающих высокого уровня активности учебной деятельности обучающихся. В последнее время получил распространение ещё один термин – "интерактивное обучение". Современная наука об образовании приблизилась к тому моменту, когда возникла потребность в создании педагогических технологий, которые обеспечивают самое главное в образовательном процессе – развитие личности каждого обучающегося, его активности. Необходимо создавать такие условия обучения, чтобы обучающийся стремился получить новые результаты своей работы и в дальнейшем успешно применить их в практической деятельности. Будущее потребует от него огромного запаса знаний не только по выбранной специальности, но в области современных технологий. Сегодня большинство предложений о работе требуют минимальных компьютерных знаний, поэтому очень важно при обучении школьников и студентов учитывать то, что современные информационные технологии приобретают первостепенное значение.

21 век дает заказ на выпускников, обладающих вероятностным мышлением, то есть способных ориентироваться в незнакомой ситуации, в связи с чем назрела необходимость внедрения в учебный процесс инновационных методик и новых педагогических технологий, призванных обеспечить индивидуализацию обучения и воспитания, развивать самостоятельность обучающихся, а также содействовать сохранению и укреплению здоровья. Интерактивные методы сполна отвечают данным требованиям.

Интерактивное обучение – это сложный процесс взаимодействия преподавателя и обучающихся, основанный на диалоге. Участие в диалоге требует умение не только слушать, но и слышать, не только говорить, но и быть понятым. Интерактивные методы обучения очень эффективны, поскольку они способствуют высокой степени мотивации, максимальной индивидуальности преподавания, предполагают широкие возможности для творчества, самореализации обучающихся. Налицо более прочное усвоение материала, так как обучающиеся добывают знания самостоятельно, сознательно, переживая каждый шаг обучения.

Именно интерактивные методы позволяют им почувствовать свои силы, свои способности. У ребят повышается самооценка, уверенность в себе. Очень важно воспитание взаимоуважения, терпимости к мнениям и поступкам окружающих людей. Высоко ценятся в обществе такие качества, как коммуникабельность, умение общаться с людьми, договариваться, находить компромиссы, работать в команде.

В своей педагогической практике мы используем следующие интерактивные технологии. Интерактивное обучение начинаем с работы в парах. Пара – идеальная форма для сотрудничества и взаимопомощи. В паре студенты могут друг друга проверить, закрепить новый материал, повторить пройденное.

Какие виды заданий мы используем на занятиях русского языка?

Устная работа

1. Игру «Интервью-знакомство» проводим на одном из первых занятий. Каждый студент беседует с соседом по парте, а потом рассказывает о нем всей аудитории (чем он любит заниматься, что коллекционирует, чем увлекается, что любит читать). Игра поможет преподавателю создать портрет группы, с которой предстоит работать, и провести начальную диагностику сформированности коммуникативных умений студентов.

2. Проводим взаимопроверку правила (устный опрос). Студент рассказывает соседу правило, приводит примеры, объясняет их. Затем они меняются ролями, оценивают друг друга. Преподаватель может спросить любую пару.

3. Задание можно трансформировать: один студент задает вопросы по изученному материалу, а другой отвечает. Их диалог звучит у доски. При этом снимаются монотонность и однообразие устных опросов (учебный диалог привлекает внимание, заставляет включиться в работу).

4. Устно можно поработать и с домашним упражнением. Форма работы та же: один спрашивает, другой отвечает. Вопросы могут быть самыми разными: найди в домашнем упражнении два слова на безударную гласную в корне, определи тему и основную мысль, найди грамматическую основу предложения.

5. На отдельной карточке каждый студент пишет три слова на любые орфограммы. Сосед по парте объясняет орфограммы в данных словах, рассказывает правила, приводит свои примеры.

Письменные работы

1. «Словарный диктант для соседа». Дома ребята составляют на изученное орфографическое правило словарный диктант с пропущенными орфограммами (на отдельной карточке). Сверху подписывают. 2. Аналогично составляется «графический диктант для соседа». Каждый студент выписывает из художественных текстов, учебников или справочников 4-5 предложений на изученные пунктограммы, а сосед по парте расставляет в карточке знаки препинания, разбирает предложения по членам, чертит схемы предложений.

Составление карточек развивает орфографическую и пунктуационную зоркость, ответственность, способствует расширению словарного запаса обучающихся, учит работать с учебной книгой, справочной литературой.

3. После изучения какой-либо большой темы, раздела каждый студент составляет «карточку-зачет для соседа». Заранее обговариваем, сколько должно быть заданий и какие, например: один теоретический вопрос (устно) и два практических вопроса (письменно). Сосед по парте выслушивает теоретический вопрос, ставит оценку прямо на карточке, остальные задания выполняются письменно.

4. Ребята часто получают на дом задания творческого характера (написать сочинение, сочинение-миниатюру). Как правило, кроме преподавателей, их редко кто читает, хотя работы часто получаются интересными. Чтобы с творческой работой познакомились и другие обучающиеся, можно дать «грамматическое задание для соседа». Например, дома ребята составляют рассказ с использованием несклоняемых существительных, а в аудитории, обменявшись тетрадями, читают рассказ своего соседа по парте и обозначают род несклоняемых существительных, то есть выполняют грамматическое задание. Затем наиболее интересные, на взгляд студентов, работы зачитываются вслух, а уже потом проверяются преподавателем.

5. В начале занятия или в конце часто проводим взаимопроверку словарных диктантов, домашних упражнений. В течение первых пяти минут занятия можно

провести взаимодиктант (по следам сделанных в тетради ошибок). Необходимо заметить, что работать в парах им очень нравится. Они с удовольствием готовят дома словарные и графические взаимодиктанты, карточки-зачеты, с большим желанием и интересом работают с карточками на занятии. Усвоение системы языка происходит в непосредственном учебном диалоге. Роль преподавателя в этом случае – оказывать помощь и консультировать, решая спорные вопросы.

Также можно проводить игры-соревнования, основанные на групповой деятельности. Вот некоторые из них.

1. «Кто больше?..» («Кто быстрее?..»). Например, кто больше подберет однокоренных слов; глаголов 2 спряжения; существительных 3-го склонения; существительных общего рода и т.д.
2. Эстафета. С последней парты передается листочек, на который нужно по цепочке записать примеры на правило. Выигрывает тот, кто быстрее вручит преподавателю листок с меньшим количеством ошибок в записанных словах.
3. Рассказ правила по цепочке. Условие – соблюдать логику изложения. Побеждает та команда, которая даст самый логичный и правильный ответ.
4. Аукцион вопросов по теме (каждый ряд-команда задает вопросы по теме занятия другому ряду). Оцениваются как интересные, оригинальные вопросы, так и правильные ответы.

Подобные игры-соревнования развивают у обучающихся чувство личной ответственности за результат, быстроту реакции. Кроме того, подобная игровая деятельность насыщает занятие эмоционально, поддерживает высокий уровень интереса к предмету.

На вторых курсах игровая деятельность все больше замещается ролевыми, деловыми играми, уроками-конференциями. Разделив студентов на группы, предлагаем им, в зависимости от учебной ситуации, выступить в роли директоров фирм, составителей рекламы, экскурсоводов и другие. Такая работа возможна на занятии любого типа, на разных его этапах. Эти игры способствуют повышению интереса обучающихся к изучению русского языка.

Интерактивные технологии способствуют личностному росту обучающихся. Но главное – не злоупотреблять групповой работой, необходимо дозированно использовать данный вид взаимодействия, разумно сочетая его как с индивидуальной, так и с фронтальной работой.

Литература:

- 1.Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе – М.: Просвещение, 2003г.
- 2.Кажигалиева Г.А., Васенкова М.В. О принципах и методах технологии интерактивного обучения русскому языку в средней школе//Педагогика, 2005, №2.
- 3.Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/Учебное пособие для студентов педагогических ВУЗов. – М.: Наука, 2006.
- 4.Яковлева Е.В. Современные теории и методики обучения русскому языку. – М.: Экзамен, 2004.

ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ: УМУМИЯТ, ФАРҚИЯТ ВА ЧОРАҶОИ ПЕШГИРӢ

*Ҷононов С.- доктори илмҳои фалсафа, профессор, сардори шӯъбаи
Магистратураи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон,
Тел: 904-24-55-00, Saidamir48@bk.ru*

Дар мақола мавқеи ҳосаи ҷавонон дар ҳаёти ҷомеаи тоҷик, зарурати тарбияи онон дар рӯҳияи арзишҳои миллию умумибашарӣ, сабабҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангию равонии гаравидани ҷавонон ба таъкилотҳои террористию экстремистӣ, умумият ва фарқияти байни террористу экстремист, терроризму экстремизм, роҳҳои баргараф кардани зуҳури ин падидаҳо дар байни ҷавонон ва имконияти ҷалби онҳо ба чунин ҷунбишҳои ифротии сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо : ҷавонон, ҷомеа, донишгоҳ, қувваи бонуфузи сиёсӣ, хусусиятҳои синну соли ҷавонон, террорист, терроризм, экстремист, экстремизм, фарҳанг, равонӣ, ҷораҳои таъхирнопазир, бераҳмӣ, тарсу, ваҳм, таҳдид, гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ, ҷомеаи ҷинойтӣ.

ТЕРРОРИЗМ И ЭКСТРЕМИЗМ: ОБЩНОСТЬ, ОТЛИЧИЯ И МЕРЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ

*Джононов С.- доктор философских наук, профессор, начальник отдела
магистратуры Технологического университета Таджикистана,
Тел: 904-24-55-00, Saidamir48@bk.ru*

В статье рассматривается вопрос месте молодежи в жизни таджикского общества, необходимость ее воспитания в духе национальных и общечеловеческих ценностей, социально – экономические и культурно - психологические причины привлечения молодежи в террористические и экстремистские организации, общность и отличия, имевшие между понятиями “террорист” и “экстремист” и “терроризм” и “экстремизм”, пути устранения их проявления среди молодёжи и предотвращения возможности привлечения молодежи в ряды этих крайне реакционных политических движений.

Ключевые слова : молодежь , общество, университет, влиятельная политическая сила, особенности возраста молодежи, террорит, терроризм, экстремист, экстремизм, жестокость, устрашение, незаконные вооруженные группировки, преступное сообщество, социальное, экономическое, культура, психологический, неотложные меры.

TERRORISM AND ECTREMISM: COMMONALITY, DIFFERENCES AND MEASURES TO OVERCOME

*Jononov S. - Doctor of Philosophy, Professor, Head of Department
Master's program of the Technological University of Tajikistan,
Tel: 904-24-55-00, Saidamir48@bk.ru*

The article considers a special place for young people in the life of Tajik society, the need for its education in the spirit of national and universal values, socio - economic and cultural - psychological reasons for attracting young people to the terrorist and extremist organizations, commonalities and differences between the concepts of "terrorist" and "extremist", "terrorism" and "extremism", ways to eliminate their manifestation among the and to prevent the possibility of attracting young people in the ranks of these extremely reactionary politically movements.

Key words: youth, society, university, influential political force, features of youth age, terror, terrorism, extremist, extremism, cruelty, intimidation, unschooled armed groups, criminal community, social, economic, culture, psychological, urgent measures.

Одатан, ҳамагуна ҷаласаю ҳамоишҳо, анҷуману нишастҳо аз рӯи зарурат ва ба хотири муҳокима ва ҳулосабарорӣ оид ба масъалаҳои доғи рӯзи ҷомеа, дарёфти роҳҳои бештар самаранокӣ ҳалли онҳо баргузор мегарданд.

Дар партави ҳодисаю воқеаҳои солҳои охир, махсусан қувват гирифтани таҳдидҳои террористию экстремистӣ дар саросари ҷаҳон ҳидояти ҷавонон ба роҳи дурусти зиндагӣ, пешниҳоди иттилооти зарурӣ дар бораи худшиносу ҳудогоҳ будани онҳо, дӯст доштани Ватан ва ифтихор аз соҳибистиклолӣ ва миллат имрӯз ба яке аз масъалаҳои муҳими руз табдил ёфтааст.

Дар шаҳри Душанбе бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шудани конференсияи бонуфузи байналмилалӣ дар мавзӯи «Муқовимат ба терроризм ва ифротгароии ҳушунатомез», ки 3-4 апрели соли равон баргузор гардид, аз ҳамин дарак медиҳад.

Маҳкум кардани ҳаракатҳои иртиҷоии террористӣ ва экстремистӣ, оқибатҳои харобиовари онҳо барои тамаддуни инсонӣ ва андешидани ҷораҳои таъхирнопазир ҷиҳати муборизаи мутташакилона алайҳи он муҳтавои асосии ин ҳамоиши сатҳи баланд буд.

Дастуру супоришҳое, ки Сарвари давлати тоҷикон дар ин ҳамоиш оиди ҳавфи ин падидаҳо барои Тоҷикистон, муборизаи доимӣ бар зидди ин қабил зуҳуротҳо ва махсусан дар руҳияи арзишҳои миллӣ ва башарӣ тарбия кардани ҷавонон ба миён гузошт, барои мо омӯзгорон дастур барои кор ва фаъолият мебошад.

Шояд саволе ба миён ояд, ки барои чӣ масъалаи ҷавонон мавзӯи ҳамешагии баромаду суҳбатҳои Сарвари давлат гардидааст?

Ҳап дар сари он аст, ки:

Аввалан, Тоҷикистон яке аз давлатҳои соҳибистиклоли ҷаҳон мебошад, ки беш аз 70% аҳолии онро ҷавонон ташкил медиҳад.

Ҳамин аст, ки Тоҷикистонро аз рӯи ҳайати аҳоли ҷавонтарин мамлакати дунё меноманд. Маҳз бо дарназардошти ҳамин нуқтаи ҳасос Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавононро дар мартабаи зиёиён гузошта, онҳоро фонди тиллоии миллат, қувваи бузурги пешбарандаи ҷомеа номидааст. Имрӯз баланд бардоштани нақш ва фаъолиии сиёсии ҷавонон дар ҳаёти ҷомеа, ба вазифаҳои масъули давлатӣ ҷалб кардан ва бо таҳсилу касбомӯзӣ фаро гирифтани ин қишри ҷомеа ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат табдил ёфтааст. Соли 2017 «Соли ҷавонон» эълон гардидан далели равшани тасдиқи ҳамин фикр аст.

Баъдан, ҷавонон назар ба дигар қишрҳо ғаълотарин қувваи сиёсии ҷомеа мебошад. Ҷуноне ки таҷрибаи баргузории маърақаҳои муҳими давлатию миллӣ нишон медиҳанд ширкати ҷавонон назар ба дигар наслҳо аз 20% то 30% зиёд аст. Мо инро махсусан дар интихоботҳои президентӣ, вакилони халқ, райъпурсӣ, ҷашни истиқлолияти давлатӣ ва дигар чорабиниҳо мушоҳида менамоем.

Сониян, ҷавонӣ марҳилаи ҳасостарини ҳаёти одам аст, ки дар он ташаккули шахсият ба миён меояд. Дар ин асно майнаи онҳо ба зарфи холие шабоҳат дорад, ки онро ба ҳар гуна моеъ пур кардан мумкин аст. Надоштани таҷрибаи кофии зиндагӣ ва сатҳи зарурии фарҳанги сиёсӣ, махсусан зиёд будани орзуҳо ҳавасҳои ҷавонӣ онҳоро ба осебпазиртарин қишри ҷомеа табдил додааст. Ташкилоту ҳаракатҳои ифротгарой ин нуқтаро хеле хуб дарк кардаанд ва сабаби ҳадафи асосии онҳо қарор гирифтани ҷавонон низ дар ҳамин аст.

Ниҳоят, тақдир ояндаи миллат, бурду бохти он, пойдории истиқлолияти давлатӣ ва кайфияти зиндагии наслҳои оянда аз он вобаста аст, ки мо имрӯз қадом наслро тарбия менамоем. Ҷуноне ки Президенти кишвар дар мулоқот бо намояндагони ҷомеаи кишвар таъкид кардааст «...танҳо миллати босаводу соҳибмаърифат ва кадрҳои донишманду баландихтисос метавонанд дар оянда давлати соҳибистиқлоли тоҷиконро ба ҷомеа башарӣ муаррифӣ кунанд ва обрӯю мартабаи Тоҷикистони мо дар байни кишварҳои пешрафти олам боз ҳам баландтар гардад».

Ҳамаи ин масъулияти сохторҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандиро дар қори тарбияи онҳо баланд мебардоранд. Махсусан масъулияти бузурге ба зиммаи мактабҳои олии, ки яке аз институтҳои муҳимтарини тарғиботию ташвиқоти сиёсати давлат ва тарбияи мутахассисони соҳибкасб мебошад, вогузор карда шудааст.

Зеро ки дар ҷавонон ташаккул додани сатҳи зарурии ҷаҳонбинии илмӣ, фарҳанги сиёсӣ ва худшиносию ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстию ифтихор аз миллат муҳимтарин шартҳои рушди устувор ва шуқуфоии ҷомеаи тоҷик мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бешак, дар ин қор дастовардҳои беназир дорад.

Вале падидаҳои номатлуби солҳои охир, алалхусус ба ҳаракатҳои ифротгароии динӣ, аз қабилҳои терроризм ва экстремизм гаравидани ҷавонони тоҷик аз он далолат мекунад, ки моро дар ин ҷода қорҳои зиёде дар пеш аст.

Вобаста ба ин мехостам аҳамияти ба насли наврас додани маълумоти саривақтӣ ва воқеӣ оид ба сиришт, марому мақсад ва сабабҳои пайдоиши ин ташкилоту ҳаракатҳои хушунатомези диниро махсусан таъкид намоям.

Огоҳии ҷавонон аз марому мақсади ин падидаҳои манфур шартҳои зарурии дурӣ ҷустани онҳо аз ин хатар мебошад.

Мо ҳамарӯза шоҳиди манзараҳои мудҳиши амалиётҳои террористию экстермистӣ мегардем. Рӯзе нест, ки дар ин ё он ғӯшаи ҷаҳон тарқиш, сӯиқасд ва задухӯрд ба амал наояд. Аламовараш дар он аст, ки дар ин амалиётҳои хунин аксаран мардуми бегуноҳ ва кӯдакон қурбон мешаванд.

Пӯшида нест, ки дар маркази ҳамаи ин воқеаҳои нангин ғӯрӯхҳои ифротие меистанд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ онҳоро террорист ва экстремист меномад. Бояд таъкид кард, ки ҷиноятҳои хусусияти террористидошта шакли аз ҳама манфуртарин ва бераҳмонатарин эътирози иҷтимоӣ ва роҳи ба даст овардани ҳадафҳои нопоки сиёсӣ мебошад.

Чавҳари ин ҳаракатҳоро паҳн кардани тарсу ваҳм дар байни аҳолии осоишта ва сохторҳои давлатӣ, иғво андохтан, ташкили харачу марач дар чома, истифодаи методи чанги партизанӣ, ба амал овардани таркиш дар қойҳои чамбиятӣ ташкил медиҳад. Чи хеле ки худи террористон эътироф кардаанд, террор ин аслан аслиҳаи одамони нотавону заифе мебошад, ки ҳадафҳои худро дар қорҷӯбаи қонун ба даст оварда наметавонанд.

Тавассути воситаҳои иттилоотӣ дастраси мардуми сайёра гардонидани ин манзараҳои хунӣ ва ба ин восита қувват додани тарсу ваҳми мардум, кохиш додани боварии халқ ба ҳокимияти мавҷуда меъёрҳои ҳисобида мешаванд, ки самаранокии қору фаъолияти онҳоро нишон медиҳад.

Пас саволе ба миён меояд, ки барои чӣ ин қувваҳои тундрав наметавонанд ҳадафҳои худро дар қорҷӯбаи қонун пиёда гардонанд? Сабаб чист? Пеш аз ҳама дар он аст, ки ниятҳои онҳо ғаразнок мебошад. Баъдан, ин ҳаракатҳо аз одамони касбу қори гуногун, сатҳи ҳархелаи маърифати сиёсӣ ва гузаштаи доғдору нангиндошта таркиб ёфтаанд, ки онҳо бар қурми ин ё он гуноҳ ради маърака шудаанд. Тадқиқотҳои сотсиологӣ аз он далолат мекунад, ки диндорони ифротӣ, интиқомгирандагони ноқом, одамқӯшони ашаддӣ, ҳаёлпарастон, қавонони худқома афсарони асосии ин равияҳо мебошанд.

Сабаби асосии ба аслиҳа, қуштор, зӯрӣ ва бераҳмиҳои гӯшношунид даст задани ин ҳаракату ташкилотҳо низ дар ҳамин аст.

Як нуқта мусаллам аст, ки ин қабил одамони ради маърақаро ҳеҷ гоҳ ва дар ҳеҷ даври замон чомаҳои мутамаддин дастгирӣ нақардааст ва дастгирӣ ҳам намекунад.

Ба ақидаи ман ҳамин аст сабаби асосие, ки онҳоро барои даст задан ба амалҳои хунин ва бераҳм ҳидоят мекунад.

Гуногунӣ, печидагӣ ва мураккабии ҳулку атвор, иштирокчиёни ин ҳаракатҳо муҷиби он шудааст, ки ҳатто дар байни олимони чомашинос доир ба мафҳуми «терроризм» ва «экстремизм» нуқтаи назар ва мавқеи ягона дар байни олимони вучуд надорад.

Имрӯз дар адабиёти илмӣ беш аз 200 таърифи мафҳумҳои «терроризм» ва «экстремизм» ба мушоҳида мерасад.

Худатон як қазоат қунед, ДИИШ, «гурғҳои танҳо», «ҷамоатҳои ҳуфта», «ҳучуми эътиқод», «муҷоҳидони мухтор», «ҷиҳоди мухтор», моделҳои суриягӣ, ироқӣ, афғонии терроризм бархе аз онҳо мебошад. Боз чӣ қадар ташкилотҳо ва ба қадом номҳо дар мамлакатҳои дигари қаҳон пинҳонӣ фаъолият меқунанд, мо инашро намедонем.

Ба ҳар ҳол, ман фикр мекунам, ки барои пешгирӣ қардани ҳавфи қаравидани қавонон ба ин қабил қунбишҳо ва қаланд бардоштани самаранокии муқориза ба муқобили онҳо ба ду масъалаи асосӣ диққати ҳамешагӣ доданамон зарур аст:

Аввалан, мо ба аҳли чома моҳияти аслии худи ҳаракатҳои тундгарои террористӣ ва экстремистиро ошқор созем. Аниқтараш мо бояд қӣ будан ва барои чӣ муқориза бурдани онҳо бо далелҳои боэътимод собит қарда тавонем.

Баъдан, сабабҳои қаравидани қавононро ба ин қабил ташкилотҳо барои худ ошқор созем ва барои таъҷилан ҳаллу қасл қардани онҳо қора андешем.

Чи хеле ки дар урфият меғӯянд, шифои бемор аз ташҳиси дурусти қарди бемор вобаста аст.

Пеш аз ҳама мехоҳам арз намоям, ки дар ҷаҳони имрӯза кам одаме ёфт мешавад, ки ҷӣ будани терроризм ва экстремизм ва кӣ будани террористу экстремистро надонад.

Ба ҳар ҳол мехоҳам андешаи худро нисбати як идда хусусиятҳои ин мафҳумҳо арз намоям.

Истилоҳи «террор» дар луғатномаҳо маънои бо роҳи азобу шиканҷаи бераҳмонаи ҷисмонӣ ва то ба дараҷаи ҷисман нобуд кардани одам тарсонидани ҳарифонро дорад. Солҳои охир қатли омми аҳолии бегуноҳ тавассути тарқишҳо ба маъмултарин шеваи фаъолият ва муборизаи онҳо табдил ёфтааст.

Террорист бошад, ашхосест, ки барои амалӣ гардонидани ин мақсад ба сифати аслиҳа истифода мешавад. Вай ин корро тавассути ташкил, ба нақша гирифтани, маблағгузорӣ кардан ва дар амал татбиқ намудани ин ният анҷом медиҳад.

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, террорист на фақат шахсест, ки дар амалиётҳои хунӣ ва харобиовар даст дорад, балки одамоне мебошанд, ки дар иҷрои амалиётҳои террористӣ, ташкили гурӯҳҳои ғайриқонунии мусаллаҳ, ҷомеаҳои ҷиноятпеша, ҷалби одамоне ба ин ҳаракатҳо, тарғиби идеяҳои террористӣ, паҳн кардани мавод ва ё иттилооте, ки ба ҷунин амали хунин даъват мекунад ва ё ҷунин амалро ҳақ мебароранд.

Экстремизм бошад, намуди фаъолиятест, ки андешаи бо роҳи зӯрӣ ба даст овардани ҳокимият ва ё нигоҳ доштани ҳокимият, бо роҳи зӯрӣ сарнагун кардани ҳокимияти қонунӣ ва ҳалалдор кардани амнияти ҷомеаро тарғибу ташвиқ мекунад.

Экстремист шахсест, ки бо мақсади амалӣ гардонидани ин ҳадафҳо дар байни мардум тухм хусумати наҷодӣ, миллӣ ва динӣ кошта, дар ин асос афзалияти як қавмро аз болои қавми дигар тарғибу ташвиқ мекунад, ба истифодаи ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон дар интиҳобот, райъпурсӣ ва овоздиҳии пинҳонӣ ҳалал мерасонад, ба фаъолияти муътадил ва қонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, комиссияҳои интиҳоботӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятию динӣ монеа эҷод мекунад ва ё ҷиҳати амалӣ гардонидани ин ҳадафҳо тарғиботу ташвиқот мебарад, нисбат ба муқаддасоти давлат безътиной ва шахсони масъули давлатӣ маълумоти бардурӯғ паҳн менамояд.

Чи хеле ки мебинем, ин ду ҳаракати тундравро як қатор хусусиятҳо бо ҳам муттаҳид мекунад. Аз ҷумла умумияти ин ду падидаи манфӣ дар он аст, ки ҳардуи онҳо дар ҳалли масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа нақши созиш, гуфтӯшунид ва мусолиҳаро қомилан инкор мекунанд ва истифода аз қувваи зӯриро роҳи ягонаи ҳалли онҳо медонад.

Умумияти дуюме, ки ин ду ҳаракати ифротиро бо ҳам муттаҳид мекунад, ҷунин аст: «Ҳар қасе, ки бо мо нест, душмани мо аст».

Аз ҳама бештар ташвишовараш дар он аст, ки ҳаракатҳои мазкур худро ҳомии арзишҳои исломӣ, асолати миллӣ ва расму русуми ниёгон муаррифӣ карда, ин ҳадафро на бо тақия ба илму дониш, дастовардҳои ниҳоии техникаю технология ва рушду шуқуфоии кишвар, балки ба воситаи аслиҳа, қатли мардуми бегуноҳ ва ноором гардонидани вазъи сиёсии ҷомеа ҷаҳонӣ ба даст овардан мехоҳанд.

Дар ин асос ба хулосае омадан мумкин аст, ки маҳз андешаҳои экстремистӣ боиси сар задани амалҳои ифротии террористӣ мегардад. Агар экстремизм таҷассумгари ақидаҳои мухталифи ифротӣ бошад, пас терроризм таҷассуми амалҳои ифротии моҳияти сиёсӣ идеологӣ дошта мебошад.

Пас бо боварии комил метавон гуфт, ки экстремизм дар кадом шакле набошад, заминаи идеявии терроризм аст ва онро бо ғизои маънавию мафкуравӣ таъмин мекунад, ҳама гуна амалҳои манфури онро ҳақ мебарорад ва онҳоро чун «интиком», «чанги муқаддас» қаламдод мекунад.

Чи хеле дар мардум мегӯянд, ҳар балое мешавад, аз тағи пой экстремизм сар мезанад.

Мо хуб медонем, ки дар олам ҳеҷ ашёю падида аз ҳеҷ чиз ва дар ҷои ҳолӣ ба вуҷуд наояд. Ҳама мавҷудот сабаб ва оқибатҳои пайдоиш, ташаккул, рушду заволи худро дорад, аз ҷумла пайдоиши зуҳуротҳои экстремистӣ ва террористӣ дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ.

Дар ин кор нақши бӯҳрони иҷтимоию иқтисодӣ, фақру камбағалӣ ва таъкиби озодандешӣ калон аст.

Пӯшида нест, ки заволи Иттиҳоди Шӯравӣ ва қанда шудани робитаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию техникӣ, боиси ба бӯҳрони амиқи иҷтимоию иқтисодӣ ва молиявӣ гирифтӣ шудани ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, ба дараҷа коҳиш ёфтани сатҳи некӯахлоқии мардум, аз қор мондани садҳо корхонаҳои азим, афзудани шумораи бекорӣ ва қувват гирифтани рӯҳияи динӣ гардид.

Чанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон барои сар задани ҳаракатҳои ифротгарой заминаи дарқорӣ фароҳ овард. Ин зуҳурот тавассути технологияҳои иттилоотӣ, махсусан сомонаҳои интернетӣ, телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои ахбори умум қувват дода шудаанд.

Вале фақр ва камбағалиро ягона омил ва сабаби ба амалҳои террористию экстремистӣ даст задани одамон гуфтан ба ҳақиқат рост намеояд.

Тадқиқотҳои сотсиологие, ки олимони хориҷӣ дар байни террористон гузаронидаанд, аз он далолат мекунанд, ки дар ин қор нақши омилҳои маънавию равонӣ бештар аст.

Тибқи маълумотҳои тадқиқоти олимони мазкур 43,6% террористон аз оилаҳои шароити зиндагашон хуб, 25% онҳо бар ҷурми ғавти яке ва ё ҳардуи волидайн дар синни 14 солагӣ, сеяки онҳо ашхоси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидашуда, боқимондаи онҳо одамоне мебошанд, ки дар ҳаёти шахсӣ, аз ҷумла амалӣ қардани орзуҳои ҷавонии худ, махсусан гирифтани таҳсилот ва касбу қор ба ноқомӣ дучор шудаанд.

Вобаста ба ҳамин як нуктаро зикр қардан ба маврид аст, ки ин мардуми аз фарҳанги миллӣ ва тарбияи оилавӣ дур монда, ба роҳқумқардае шабоҳат доранд, ки онҳоро ба ҳар роҳ бурдан мумкин аст.

Барои ин қабил одамон мафҳумҳои «Ватан», «Модар», «миллат», «қавм» ва арзишҳои миллӣ қадре ҳам надорад. Онҳоро на нангу номуси ватандорӣ, балки умумияти манфиатҳои ғаразноки ниҳой, шавқу завқ ва майлу рағбати қардӣ бо ҳам меоварад.

Ҷои баҳс нест, ки ҳамин сабаб асосиест, ки ин ташкилоту ҳаракатҳо дар ягон мамлақати дунё дастгирӣ намеёбанд, ба истиснои доираҳои манфиатдори ҷиноятпеша. Ягона илоче, ки ба онҳо имконият медиҳад орзуҳои худро ҷомаи амал пӯшонанд, ин террор, бераҳмӣ, вайронқорӣ, қуштор ва қасос гирифтӣ аст. Хавфи онҳо барои инсоният низ дар ҳамин аст.

Барои ин қабил одамоне, ки бар ҷурми ҷиноят солиёни зиёд аз ҷомеа дур нигоҳ дошта шудаанд ва дар зиндагии шахсӣ ба мартабаю манзалате ноил шуда

натавонистанд, ташкилотҳои тундрав ягона сарпаноҳе ҳисоб мешавад, ки онҳо мақсадҳои худро амалӣ гардонидани метавонанд. Ҳамаи аъзоёни онро умумияти гузашта, ноқомӣ дар ҳаёт, орзуҳои шикасташуда бо ҳам муттаҳид мекунад. Ва ҳамин ҳаёли ботил сабаб мешавад, ки қисми зиёди аъзоёни ин ҳаракатҳо мақсадҳои ниҳони сарварону хоҷагони онҳоро дуруст дарк карда наметавонанд.

Онҳо дар сар ҳаёли хоме мепарваранд, ки маҳз гаравидан ба чунин ҳаракатҳои хушунатомез ба онҳо имконият медиҳад, ки орзуҳои ношикастаи худро ҷомаи амал пӯшонанд, ба мартабаю манзалате расанд. Агар чунин набошад, пас сабаб чист, ки онҳо дидаю доништа худро ба коми алангаи марг ҳавола медиҳанд.

Вале аламовараш дар он аст, ки ҳамаи ин ҳаракатҳо тундрав манфиатҳои ғаразноки моддию сиёсии худро зери пардаи дини мубини Исломи амалӣ кардан мехоҳанд. Онҳо исломро ҳамчун доми тазвир барои гумроҳ кардани ҷавонон, ба ин ташкилоту ҳаракатҳои ҷиноятпеша ҷалб кардани онҳо истифода мекунанд.

Дар охир ҳаминро бояд таъкид кард, ки самараи мубориза бурдан бар зидди ин ҳаракатҳои тундрав ва пешгирию безаргардонии онҳо ба инобат гирифтани сабабҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавию равонии сар задани онҳо, андешидани ҷораҳои ғаврии амалӣ, иттилоотию тарғиботӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷуда дар ҳаёту ғаврияти ҷавонон, тарбияи дурусти насли наврас дар оила, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии касбӣ, ташаккули сатҳи зарурии фарҳангӣ сиёсии онҳо, махсусан ҳифзи фазои иттилоотии кишвар аҳамияти муҳим дорад.

ПАРОНИМЫ В СОЧЕТАНИИ С ДРУГИМИ СЛОВАМИ

*Шамирова С.Ш. – ассистент кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана*

Данная статья посвящена терминологии паронимов в сочетании с другими словами. Паронимы это слова похожие по звучанию и написанию, но различные по смыслу. Учёные пришли к выводу, что паронимы играют важную роль в изучении языков. Также они определили, что лексические значения компонентов пары всегда разграничены, нельзя заменять любой пароним его парным компонентом.

Ключевые слова: паронимы, терминология, компонент, определение, разграничение, происхождение слов, аффиксы, однокорневые созвучные слова

PARONYMS IN COMBINATION WITH OTHER WORDS

*Shamirova S.Sh. - Assistant of the Department of Foreign Languages
Technological University of Tajikistan*

This article is devoted to the terminology of paronyms in combination with other words. Paronyms are words similar in sound and spelling, but different in meaning. Scientists came to the conclusion that paronyms play an important role in the study of languages. They also determined that the lexical values of the components of the pair are always demarcated, can not be replaced by any paronym by its paired component.

Key words: paronyms, terminology, component, definition, demarcation, origin of words, affixes, single-root consonant words.

ПАРОНИМХО ДАР ЯКЧОЯГӢ БО КАЛИМАХОИ ДИГАР

*Шамирова С.Ш. – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Мақола мазкур ба истилоҳҳои паронимҳо дар якҷоягӣ бо дигар калимаҳо бахшида шудааст. Паронимҳо калимаҳои мебошанд, ки дар талаффуз ва навишт монанд буда, маъношон гуногун мебошанд. Олимон ба хулосае омаданд, ки паронимҳо дар омӯзиши забонҳо нақши муҳимро мебозанд. Бар замми ин, онҳо инчунин муайян карданд, ки қисмати маъногии ҷуфтҳои лексикӣ ҳамавақт аз ҳам ҷудоанд ва ҳеҷ вақт ҳамагуна паронимҳоро бо ҷуфти ҷузъии $\bar{y}$ иваз кардан лозим нест.

Калидвожаҳо: паронимҳо, истилоҳот, ҷузъ, муайянкунӣ, демаркатсия, калимаҳои асли, аффиксҳо, калимаҳои якрешагӣ.

Определение - Паронимы (от греч. пара «возле, рядом» + онута «имя») — слова, схожие по звучанию, близкие по произношению, лексико-грамматической принадлежности и по родству корней, но имеющие разное значение. Паронимы в большинстве случаев относятся к одной части речи. Например: одеть и надеть, абонент и абонемент, мудреть и мудрить. Иногда паронимы также называют ложными братьями. В устной и письменной речи нужно особенно внимательно следить за

правильным употреблением слов-паронимов, поскольку их близкое строение (один корень, одна часть речи, похожий состав слова) и часто достаточно близкое значение создают предпосылки для ошибок: один пароним, неправильный, используется вместо другого, правильного.

Например, в высказывании **Я работаю, каждый будничный день ошибочно** использовано слово **будничный** со значением «обыденный, заурядный, каждодневный» вместо его паронима **будний** со значением «рабочий день недели».

Чтобы избежать ошибок, связанных с употреблением слов-паронимов, необходимо запоминать их значения, не пропускать трудные случаи, обращаться к толковым словарям, пытаться вспомнить как можно больше сочетаний слов с каждым из паронимов, чтобы очевиднее проступило их различие. Ниже мы приведём небольшой список (в сочетании с другими словами) слов-паронимов, в использовании которых чаще всего делаются ошибки.

Словарь паронимов, встречающихся на ЕГЭ

абонентское телеграфирование	абонентная плата
водные запасы	водяной жук
военная форма	воинское звание
воинственное племя	воинствующий безбожник
вражеская пуля	враждебная сила
дипломатичный человек	дипломатическая миссия
забота о животных	заботливость и терпеливость
новая здравница	произнести здравицу
злобный взгляд	злостный прогульщик
одеть ребёнка	надеть шляпу на голову
освоить химию	усвоить хорошие манеры
отборный рис	отборочный тур
памятная дата	памятливый ученик
песочные часы	песчаный пляж
практичная обувь	практическая работа
предоставить слово	представить картину случившегося
соседский мальчик	соседний дом
сытый студент	сытный обед
экономичная упаковка	экономический кризис
эффектная женщина	эффективный метод

Также можно сказать, что паронимы – это слова, похожие по звучанию и написанию, но различные по смыслу. Они очень близки по форме, поэтому паронимы часто путают, неправильно употребляют. Чтобы понять, что такое паронимы, примеры их со значениями рассмотрим прямо сейчас.

- Адресат и адресант. Адресат – организация или человек, которым адресовано почтовое отправление или иное другое сообщение. Адресант же – это организация или человек, который отправляют сообщение адресату. Адресат – получатель, адресант – отправитель.

- Невежа и невежда. Невежа – это невоспитанный и невежливый человек. Невежда – это необразованный, незнающий человек.

- Бал и балл. Бал – светское мероприятие, балл – цифровая оценка чего-либо.

• Одеть и надеть. Одеть кого-либо (одеть девочку, одеть манекен), надеть что-либо (надеть платье, надеть рубашку). Чтобы не запутаться в употреблении этих слов, запомните такое выражение: одеть Надежду, надеть одежду.

• Консерватория и консервация. Консерватория – это музыкальный ВУЗ. Консервация – это ряд действий, направленных на долгое сохранение каких-либо объектов.

• Безответно и безответственно. Безответно – значит без взаимности, без ответа (любить безответно). Безответственно – значит бездумно, безалаберно, невнимательно (она вела себя безответственно).

• Каменный и каменистый. Каменистый – покрытый камнем (каменистый берег, каменистый овраг, каменистая дорога). Каменный – сделанный из камня, состоящий из камня (каменная ограда, каменное здание).

Вот что такое паронимы. Примеры показывают, что паронимы могут быть как близкими по смыслу, так и сильно различаться. Запутаться в использовании паронимов достаточно легко, поэтому если Вы вдруг засомневаетесь в том, какое из двух похожих слов лучше употребить, загляните в словарь паронимов. Паронимов в современном русском языке насчитывается сравнительно немного (О. В. Вишняковой составлено около 1000 паронимических рядов), но их роль нельзя недооценивать, необходимо верно понимать значение и смысл слов из паронимической пары, чтобы избегать речевых ошибок. Лексические значения компонентов пары всегда разграничены, нельзя заменять любой пароним его парным компонентом. Ошибочная взаимозаменяемость делает контекст бессмысленным или относящимся к иной предметной области. Паронимы можно встретить в разговорной речи, художественной литературе, поэзии, научных журналах.

Морфологическое деление

Выделяют их на три группы.

- *Суффиксальные паронимы*

Образованы с помощью суффиксов -н/-лив-, -чат/-очн-, -ат/-аст- и других. Самая большая и активно пополняемая группа паронимов. Большая часть паронимов из этой группы относится к прилагательным, образованных суффиксами -ическ-/-ичн-, -еск-/-н-. Примеры: зрительский и зрительный, изобретательный и изобретательский, цветастый и цветистый.

- *Префиксальные паронимы*

Образуются за счёт присоединения к корню созвучных префиксов: о-/от-, по-/про- и других. Образованные однокорневые созвучные слова имеют ударение на том же слоге.

Примеры: опечáтать и отпечáтать, поглоти́ть и проглоти́ть, опи́ски и отпи́ски.

- *Корневые паронимы*

Созвучные слова, имеющие различные корни. Отсутствует семантическая связь. Незначительная по численности группа паронимов, главным образом состоящая из существительных.

Примеры: вака́нсия и вака́ция, неве́жа и неве́жда, моро́женный и моро́зный.

Лексико-семантическое деление - Корневые паронимы:

Разные корни, общая семантическая связь отсутствует, сходство случайное. Пример: экскаватор и эскалатор.

Аффиксальные паронимы: Общий корень, но разные созвучные аффиксы (приставки, суффиксы). **Пример:** экономический и экономный.

Этимологические паронимы: Внимание уделяется происхождению слов. В группу входят одни и те же слова, заимствованные из разных близкородственных языков, многократно заимствованных в разных значениях, сформированных под влиянием народной этимологии. **Пример:** ординарный и одинарный.

Словари паронимов

В отличие от словарей других лексических категорий (например, синонимов) словари паронимов стали издаваться только с XX века. Подбор паронимов русского языка с целью систематизации можно считать молодым направлением. Ниже дан список опубликованных словарей в порядке возрастания года публикации.

Литература:

1. 1971 г. Н. П. Колесников «Словарь паронимов русского языка» Тбилиси
2. 1984 г. О. В. Вишнякова «Словарь паронимов русского языка» [скачать \(pdf\)](#)
Москва, издательство «Русский язык»
3. 1992 г. В. П. Григорьев, Н. А. Кожевникова, З. Ю. Петрова «Материалы к словарю паронимов русского языка» Москва
4. 1994 г. Ю. А. Бельчиков, М. С. Панюшева «Словарь паронимов современного русского языка» Москва
5. 1995 г. Н. П. Колесников «Словарь паронимов и антонимов» Ростов-на-Дону
6. 2005 г. О. А. Седакова, «Церковнославяно-русские паронимы» [Скачать \(pdf\)](#)
Издательство Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина
7. 2007 г. Ю. А. Бельчиков, М. С. Панюшева «Словарь паронимов русского языка» (более 200 паронимических рядов)
8. 2010 г. Л. А. Введенская, Н. П. Колесников «Учебный словарь паронимов русского языка»

БАЪЗЕ АЗ РОҶҶОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ҶАЛБНАМОЙ БА ДИИШ

Шарифов И.У. н.и.ф. - мудири кафедраи фанҳои гуманитарии ДТТ
Гулаҳмадов Ш.Н. – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии ДТТ
Иброҳими Сирочиддин – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДТТ

Дар ин мақола ҷалбшавии ҷавонони тоҷик ба сафҳои ДИИШ, омилҳои субъективӣ ва объективӣ гавариши ҷавонони тоҷик ба сафҳои ДИИШ, принципҳои мағзшуии ҷавонон, маконҳои тарғиб ва ташвиқ, истифодаи васоити муосири технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ, истифодаи усулҳои раванӣ ва ғайраҳо дар раванди таълиқ ба сафҳои ДИИШ ба баҳс кашида шудааст.

Калимаҳои калидӣ: идеология, геополитика, терроризм, экстремизм, ағетҳо, шабака, интернет, раван, дин, принципҳо, ҷаҳонбинӣ, худшиносӣ ва ғайраҳо.

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ТЕХНОЛОГИИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ В ИГИЛ

Шарифов И.У. - к.ф. н. – заведующий кафедрой гуманитарных наук ТУТ
Гулаҳмадов Ш.Н. – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук ТУТ
Иброҳими Сироджиддин – ассистент кафедры гуманитарных наук ТУТ

В этой статье рассматривается проблема внедрения таджикской молодёжи в ряды ИГИЛ, причины воссоединения таджикской молодёжи, субъективные и объективные причины, основные принципы влияния на сознание молодёжи, место пропаганды, использование современной информационно-телекоммуникационной технологий и социальных сетей в процессе вербования, применение психологических методов воздействия и т. д. в процессе пропаганды.

Ключевые слова: идеология, геополитика, терроризм, экстремизм, агенты, социальные сети, интернет, психология, религия, принципы, мировоззрение, самопознание и т.д.

SOME WAYS OF TECHNOLOGY OF ATTRACTION TO IGIL

Shariphov I. U. – PhD. head of department humanitarian science TUT
Gulahmadov Sh. N. – senior teacher of department humanitarian science TUT
Ibrohimi Sirojiddin – assistant of department humanitarian science TUT

In this paper is considering the problem youth entering in the terrorist lines and extremisms group. The authors tray to explain the rezones, subjective and objective rezone the entering youth Tajik, the main principles of influence on the young minds, a place of the propaganda, use of modern information telecommunication technology and social sets in the process of recruitment, the use of psychological methods of influence and etc.

Key words: ideology, geopolitics, terrorism, extremism, social networks, internet, psychology, religion, princes, worldview, self-knowledge, etc.

Кӯшишҳои азнавтасимкунии ҷаҳон дар байни давлатҳои қудратманд ҳанӯз аз солҳои 90-уми садаи ХХ оғоз гардида буд ва ин раванд то имрӯз идома дошта, ҷаҳони муосирро ба як бӯҳрони шадиди сиёсӣ иқтисодӣ табдил додааст, ки баъзан бо анҷом ёфтани террору ҷангҳои ҳунини қавмӣ ва динӣ-мазҳабӣ сурат мегирад. Ин падида солҳои охир, бахусус дар ҷаҳони ислом дар шаклҳои тезу тунд воқеъ гардида на танҳо боиси вайрон шудани амну суббот ва бавучудоии бӯҳрони иқтисодӣ дар кишварҳои ҷаҳони сеюм шудааст, ҳамчунин ба вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ умуман ҷаҳони муосир таъсири бад мерасонад. Дар ин раванд, имрӯз бахусус омили исломгароии сиёсӣ нақши бориз мебозад. Қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба мақсади расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ (геополитикӣ) –и худ дар ҷаҳони ислом кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳанд, ки бо таъя ба эътиқоди динии мардум аз он тафовутҳои, ки миёни фирқаи мазҳабҳои исломӣ вучуд дорад, сӯиистифода намоянд. Барои расидан ба ин ҳадаф бо дасти ҳуди мусулмонон ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ хусусияти динии ғайрисуннатӣ доштаро таъсис дода, онҳоро байни мусулмонони кишварҳои исломӣ аз тариқи роҳҳои мухталиф интишор медиҳанд ва барои чунин амал маблағҳои пули ҳангуфт сарф месозанд. Яке аз намунаҳои бориз ва ҳашини исломи сиёсӣ дар ҷаҳони имрӯз, ки бо дахшатафканӣ ва нобуд сохтани давлатҳои миллӣ дар минтақаи Шарқи Наздик боиси қурбонҳои бешумори инсонӣ ва аз байн бурдани осори фарҳангиву таърихӣ башарият шудааст, созиши террористии ДИИШ ба ҳисоб меравад. Ин шабакаи террористӣ дар саросари ҷаҳон ғумоштаҳои ҳешро дошта, бо роҳи мағзшӯӣ ва технологияи равонӣ нафарони камдонишу ноогоҳро ба сафҳои худ ҷалб намуда, имрӯз ба як саратони умумии инсонӣ табдил ёфтааст.

Омӯзиши ҷалби ҷавонон ба ДИИШ имрӯзҳо диққати хирадмандон, сиёсатмадорон ва умуман ҷомеаи башариро ба худ ҷалб намуда ва муҳаққон омилҳои гарвиши ҷавонони мамолики ғуногун ва фарҳангу тамаддунҳои ғуногунро ба сафҳои ин вабои аср ҷустуҷӯ доранд. Тасмим гирифтанд, дар ин мақола ба тарзи иҷмолӣ, ба баъзе аз омилҳо, технологияҳои ҷабли маҳандисони рӯҳу равони идеологҳои сиёсӣ ин ҷараён рушанӣ андозем.

Чи тавре ки аз матбуоти даврӣ, саҳфаҳои соманҳои интернетӣ бармеояд, объекти таблиғӣ одамони сину солҳои ғуногун буда, мақому мартаба ва вазъи иҷтимоиашон низ дар як сатҳ қарор надорад.

Таблиғӣ аввалан қурбонии эҳтимолиро омӯхта, мушкилиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маънавӣ ва мафкуравиرو муайян менамоянд.

Баъдан ташвиққунандагон ба он мушкилҳо, ки қурбонии эҳтимоли дар ҳал намудани онҳо душворӣ мекашанд, фишор оварда онҳоро аз будашон бештар нишон дода, сониян «роҳи» ҳалли онҳоро тибқи хости муҳандисони равонии ДИИШ пешкаш менамоянд. Таблиғқунандагон ҳар як қурбониро санҷида, имкониятҳои онҳоро омӯхта ва то кадом андоза муштариӣ нав метавонад барои амалҳои ҳабисонаи онҳо манфиатнок бошад «ҷаҳон»-ро ва бахусус «ҷаҳони ислом»-ро онҳо аз разолат, зулм, ситам бо барпо кардани Хилофат начот хоҳанд дод, муайян менамоянд. Таблиғӣ баъд аз он, ки бо вайро ҳосил менамоянд, ки муштариёни онҳо аз диди рӯҳи ва равонӣ тайёр шудаанд ба онҳо «имконияти беназир»-и воҳӯри ба «шаҳси муътабар»-ро иброз менамоянд. Тарғибгари асосӣ бо муштарӣ воҳӯрда ба пардозии афсонаҳои рангину ҳаёли пардохта муштариро таърифу тавсиф аз қабилӣ «мо истеъдодҳои туро мушоҳида, кардем ва ба ҳулосае омадем, ки ба ту як супориши ниҳоят муҳим дар роҳи ҳақ воғузорем.» Чунин

усулҳо дар ҳадамотҳои махсус барои ҷалби «агентҳо» (маъмурон) истифода бурда мешавад. Ҳатто мафкураи «агент»-ҳои навро ба таъсири усулҳои гипнозии рӯҳӣ ва равонӣ пурра шуста ва идеологияи зарурии ҳешро дар он ҷой медиҳанд. Навиштаҷоти болоро таҳлил карда ба чунин хулоса омада мерасем, ки имрӯзҳо чунин тарҳҳои ҷалби ҷавонон ба ДИИШ вучуд дорад:

1. Созмон додани равияҳои мазҳабӣ.

Аз нигоҳи коршинос Абдуллои Муҳаққиқ яке аз омилҳои пайвастании ҷавонони тоҷик ба ДИИШ ин пеш аз ҳама «тарғиб ва ташвиқи идеологияи салафия дар Тоҷикистон мебошад»² ва 16 сол пеш салафиҳо бо сарвари Муҳаммади Раҳматулло тарғибу ташвиқи ин равияро ҷанба карда ва тафаккури нодурустро дар бораи исломи анъанавӣ дар байни ҷавонони мусулмони ҷумҳурӣ ба бор оварда онҳоро аз роҳи «сиротул мустақим» дур намуда ва ба суи сангарҳои ДИИШ раво сохтанд.

2. Омилҳои дигаре ки боиси пайвастании ҷавонони тоҷик ба ДИИШ чи тавре, ки аз баромади райиси шаҳри Курғонтеппа Амирулло Асадулло бармеояд: «Бекорӣ, бемасъулиятии падару модар дар тарбияи фарзандон»³ мебошад;

3. Муҳочирати корӣ- омилҳои дигари пайвастании ҷавонони тоҷик ба ДИИШ мебошад;

Дар ҳориҷ аз кишвар эмисарони ДИИШ ҷавонониеро, ки ҳоло ҷаҳонбинияшон ташаккул наёфтаанд дониши кофӣ аз бар накардаанд ва ё ин ки каму беш донишҳои динӣ доранд ба доми фитнаи ҳеш мепечонанд. Ба хусус чунин эмисарон дар «шаҳри Маскав, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Новосибирск, Челябинск, Саратов, Краснодар, Красноярск ва Кемерово»⁴ фаъолона амал менамоянд. Бояд таваққуф намуд, ки дар Россия, ки аксари муҳочирони меҳнатӣ дар шароитҳои сангин қарор доранд ва ҳар рӯз мансабдорон ва ҳадамотҳои гуногуни давлатии Россия ба онҳо фишор меоранд боис мегардад, ки онҳо бо даъвати эмисарон ба сафҳои ДИИШ гарванд.

4. Камдонии ва надоштани ҷаҳонбинии ташаккулёфта;

Нодонию камсаводӣ яке аз мушкилоти умдаи инсонӣ ба ҳисоб меравад. Нафароне, ки донишҳои дурусту воқеӣ надоранд зуд аз тарафи мубаллиғони ДИИШ ба сафи он ҷалб карда мағзшӯӣ мешаванд. Зеро шахси нодонро фирефта ва мағзшӯӣ намудан осонтар ва камхарҷтар мебошад. Мушкили аслии кишварҳои мусулмонӣ нодонию бесаводист ва нодонию бесаводӣ бузургтарин мушкили инсонист. Аз назари равоношиносӣ нодонӣ ҳамвора дар пайи худ нотавониро ба бор меоварад ва нодонию нотавонӣ ноумедиро ба бор меоварад ва ин ҳар се нигарониро ба вучуд меоварад. Яъне шахси нодон ҳамеша эҳсоси нотавонӣ дорад ва аз нотавонӣ ба песемизим дучор меояд ва аз худ умед надорад ва нигарон аст, ки ўро раҳнамоӣ мекунад. Чунин нафарон туъмаи осони мубалиғони ДИИШ мегарданд.

5. Таваққуфи форум ва шабақаҳои интернетии иҷтимоӣ,

Ҷаҳони муосирро бе интернет ва шабақаҳои иҷтимоӣ тасавур кардан ғайри имкон аст. Шабақаҳои иҷтимоӣ дар раванди демократикунонии ҷомеаи муосир нақши бориз доранд ва айни замон он ҳамчун яроқи пурқуввати идеолгӣ метавонад ба ин ё он

---

² <http://news.tj/ru/news/nusrat-nazarov-utverzhdaet-cto-bole-2000-tadzhikov-voyuyut-za-igil>

³ <http://news.tj/ru/news/nusrat-nazarov-utverzhdaet-cto-bole-2000-tadzhikov-voyuyut-za-igil>

⁴ <http://forum-msk.org/material/news/10966665.html>

гурӯҳ хизмат намояд. Мубалиғони ДИИШ ин яроқи муосирро васеъ истифода бурда, сафҳои хешро аз ҳисоби муҳочирони меҳнати Осёи Миёна ҷавонон ин минтақа зиёд менамояд. Бояд зикр намуд, ки аксари пайвастшудагон тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба ДИИШ муҳочирони меҳнатӣ мебошанд, зеро дар Россия нархи интернетӣ арзон дастрас ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ интернетӣ ройгон ҷаъолият менамояд, ки ҳар нафар бемалол метавонад ба он пайваст шавад. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба хусус дар форумҳои динӣ ягон масъали доғи ҷамоаи мусулмин бардошта шуда, минбаъд медиаторҳо фардҳои ширкат кардари омӯхта онҳоро ба сафҳои хеш меҳонанд. Асосан мубалиғон ДИИШ ин дар Россия гурӯҳи «ҷинойтпешаи ҷиченанд»⁵. Парвиз Набиев яке аз он нафаронест, ки ба воситаи интернет ба доми мубалиғон ДИИШ афтада аст. «Ӯ ибраз менамояд, ки ҳама аз шунидани дарсҳои динӣ дар сомонаҳо шурӯъ гардид»⁶ Ба воситаи видеоконференсияҳо бо ҳамфикронаш, ки дар Сурия қарор доштанд мулоқот намуда, оқибат озими Сурия мешавад. Баъд ӯро таълими психологӣ ва идеологӣ дода ба сафи ДИИШ қабул намуданд. Масалан «тибқи иттилоӣ Прокуратураи генералии Тоҷикистон Бобохонов ҳангоми муҳочират дар шаҳри Санкт-Петербурги Россия тариқи шабакаҳои интернетӣ «Одноклассники», «Вайбер» ва «Зелло» бо маводи таблиғоти ташкилоти экстремистӣ террористӣ бо ном «Давлати Исломи» шинос шуда, онро қабулу ҷонибдорӣ намудааст: “Ӯ аз ҳисоби маблағҳои худаш 8 шаҳрванди Тоҷикистонро барои иштирок дар задухӯрдҳои мусаллаҳона дар ҳайати ин ташкилоти террористӣ ба Сурия равон намудааст”⁷ андешаҳо дар боло зикр шударо боварибахш менамояд.

6. Риторика – санъати суҳанварӣ омили дигари таблиғи мубалиғон

Яке аз роҳҳои дигари таъсиррасонидан ба мафкураи нафарони ҷалбшаванда, ба тарзи густурда истифода намудан аз санъати риторика (суҳанварӣ) ва бо роҳи ба истилоҳ «амри маъруф ва найҳи мункар» ҷалб намудани нафарон ба ҳисоб меравад. Мубалиғон қурбонӣни эҳтимолиро бо тафсири ба ҳадафҳои худ мутобиқкардашудаи ояҳои каломи Худовандӣ ба хусус «ҷиходи акбар», инчунин дурӯғпардозӣ ва тафсирҳои аз қабилӣ қатли мусулмон дар саросари ҷаҳон, ба зиндонҳо партофтани шудани мусулмонон, озори занҳои мусулмон, ба хусус амалҳои нодурусти сиёсатмадорони ғарб ва дар навбати аввал Амрико, Исроил ва инчунин нодуруст шарҳ додан ва тухмату таҳқир нисбати сиёсатмадороне, ки дар ҷомеаҳои дунявии кишварҳои мусулмоннишин роҳбарӣ мекунанд ва амалҳои ноҷӯеро, ки сиёсатмадорони пайравони мазҳабҳои худӣ динӣ ислом менамоёнд, дастак карда, ҷавонро ба доми тазвири хеш мепечонанд. Абуҳолиди Қӯлобӣ дар якҷанд «баромадҳои интернетӣ хеш»⁸ аз чунин усул истифода бурда ва ҷавонро ба «ҷиходи акбар» даъват кард аст.

7. Ҷалодон

Мубалиғон нафаронро меҷӯянд, ки аз ҷиҳати рӯҳию равонӣ беморанд, ё ин ки афроди ҷинойтпешае, ки қатли инсон барои онҳо кайфият мебахшад ва ингуна фардҳо бо супориши хоҷаҳошон пайравони мазҳабҳои дигар ва адёни дигарро дар назди дастгоҳи наворбардорӣ ба қатл расонида ва ба сомонаҳои иҷтимоӣ аз қабилӣ youtube

⁵ <http://ukranews.com/news/329054-ygyl-verbuet-novykh-boevykov-yz-trudovy-mygrantov-v-moskve-the-guardian>

⁶ <http://theopenasia.net/articles/detail/v-ray-cherez-skype-kak-tadzhikov-verbuyut-v-igil/>

⁷ <http://tadjikistantimes.tj/tajikistan/bobohonov-sud-shuda-15-sol-girift/>

⁸ <http://www.ruzgor.tj/ijtimo/11676-hushdori-khayrullo-nazarov-ba-abukholidi-kulobi.html>

гузошта, ваҳшату даҳшатро ба дили бинандагон афканда ва бадин васила нафарони сушт иродаро ба тарафи хеш мекашанд.

8. Шиносоии бо зебосанамҳои шабакавӣ.

Тавассути шабакаҳои интернетӣ аз қабилӣ mail.agent, odnoklasniki.ru facebook, twitter, Skype, WhatsApp, Shared ва ғайраҳо, ки маъмулан сомонаҳои шиносшавистанд духтарони соҳибчамол ҷавонони камтаҷорубӣ тоҷикро ба доми «дурӯғини ишқу муҳаббат»⁹ афтонида ва оқибат ба коми ҳаҷр менамоянд.

9. Ҷалби духтарон ва занон ба сафи ДИИШ.

Тарғибгарон занону духтарони танҳоро бо ваъдаи хонадоршавӣ ва зиндагӣ дар мамолики пешрафтаю бихиштосе ба дом меафтонанд.

Ба гуфтаи профессори шарқшинос Александр Дворкин «духтарону занони аз 18 то 35 сола асосан туъмаи мубалғон гашта, минбаъд онҳоро ҳамчун шаҳид ва ё мол истифода мекунанд. Ҳатто баъзан баъд аз ҷавони шавҳарояшон агар кӯдакҳои 6-12 сола дошта бошанд, онҳоро гирифта ба бошишгоҳи махсусгардонидашуда бурда, аз онҳо сарбозон ё қотилони ояндаро тайёр менамоянд. Худи занҳоро ҳамчун мол боз ба дигаре мефрушанд. Аз баромади Юсуф Раҳмон, додситони кулли Тоҷикистон, ки дар радио «Озодӣ» «бархе аз занону духтарони тоҷик, ки ба гурӯҳи "Давлати исломӣ" пайвастанд, ҳадди ақал то панҷ бор шавҳар кардаанд»¹⁰

Мубаллиғони ДИИШ барои ҷалби нафарон ба сафҳои хеш ва мағзшӯӣ намудани онҳо аз принсипҳои зерини гумроҳкунанда кор мегиранд:

1. Принсипи моддӣ-ваъдаи оне, ки дар ҳама ҳолат оилаи мучоҳидро дастгирии молиявӣ ва маънавӣ хоҳанд кард.-агар қарздор бошанд, қарзашонро пардохт хоҳанд кард.

2. Принсипи идеологӣ -барпо намудани ҳилофат исломӣ дар тамоми ҷаҳон.

3. Принсипи иҷтимоӣ

-кӯмак барои барпо намудани оила

-кӯмак барои дарёфти манзили зист.

-кӯмак барои мақому мартаба доштан дар ҷомеа

- зиндагии романтикӣ

4. Принсипи сиёсӣ

- мубориза барои сарнагунии низомҳои демократӣ худкома, тоталитарӣ, авторитарӣ ва ғайраҳо.

Барои расидан ба ҳадафҳои хеш мубаллиғони ДИИШ ва дигар созмонҳои хусусияти террористиву экстремистӣ дошта, маконҳоеро барои таблиғ интиҳоб менамоянд, ки фарогири аудиторияи тавсеъаёфта бошад. Барои таблиғ онҳо ба чунин навъи маконҳо афзалият медиҳанд:

1. Муассисаҳои динӣ

-масчидаҳо

-мадрасаҳо

-маҳфилҳои динӣ

-мавъизаҳои динӣ

⁹ Theopenasia.net/.../v-ray-cherez-skype-kak-tadzhikov-verbuyut-v-igil/

¹⁰ http://sputnik-tj.com/defense_safety/20150731/1016223873.html

2. Мактабҳои олии, коллеҷҳо, мактабҳои миёна

-аудиторияҳо

-хобгоҳҳо

-бошишгоҳҳои донишҷӯён ва ғайраҳо

3. Зерсохторҳои минтақавӣ, шаҳрӣ, районӣ ва ғайра

-бозорҳо

-сохтмонҳо

-истироҳатгоҳо

4. Шабакаҳои иҷтимоӣ

Facebook, mail.agent. odnokasniki.ru. twitter, skype, WhatsApp, Shared ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, мубалиғони ДИИШ аз васоити гуногун истифода бурда, ҷавонҳои раҳгумзадаи зодаи Осӣи Миёна ва дигар мамлакатҳоро ба сафҳои аҳримани хеш қабул карда, онҳоро ба коми ҷаҳанам мефиристанд.

Барои мубориза ва раҳӣ аз ин падидаи даҳшатбори ҷаҳонӣ моро зарур аст, то дар баробари роҳҳое, ки онҳо барои ҷалби нафарон истифода менамоянд, мардумро огоҳонем ва мушкилоти иҷтимоӣву иқтисодро дар сатҳи кишрҳои гуногуни ҷомеа сари вақт ҳал намоем. Ҳамчунин, боло бурдани сатҳу сифати омӯзишу парвариш дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаву олии, ки заминагузори рушди шахсияти солими иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд, таҷдиди назар карда, дар ин замина тақвият бахшидани ҷаҳонбинии илмӣ ва дар рӯҳияи худшиносӣву ҳудогоҳӣ тарбия намудани насли наврас аз ҷораҳои муассир дар ин самт ба ҳисоб мераванд.

Адабиёт

1. <http://news.tj/ru/news/nusrat-nazarov-utverzhdact-cto-bolee-2000-tadzhikov-voyuyut-za-igil>

2. <http://news.tj/ru/news/nusrat-nazarov-utverzhdact-cto-bolee-2000-tadzhikov-voyuyut-za-igil>

3. <http://forum-msk.org/material/news/10966665.html>

4. <http://ukranews.com/news/329054-ygyl-verbuet-novykh-boevykov-yz-trudovy-mygrantov-v-moskve-the-guardian>

5. <http://theopenasia.net/articles/detail/v-ray-cherez-skype-kak-tadzhikov-verbuyut-v-igil/>

6. <http://tajikistantimes.tj/tajikistan/bobohonov-sud-shuda-15-sol-girift/>

7. <http://www.ruzgor.tj/ijtimo/11676-hushdori-khayrullo-nazarov-ba-abukholidikulobi.html>

8. theopenasia.net/.../v-ray-cherez-skype-kak-tadzhikov-verbuyut-v-igil/

9. http://sputnik-tj.com/defense_safety/20150731/1016223873.html

НАҚШИ АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»-И ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҲИФЗИ АСОЛАТИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ТАШАККУЛИ ОН

*Шарифов Шариф Раҳмонович - н.и.ф., мудири Кафедраи забонҳои
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.92 757 32 28; ssssharif@mail.ru
Юсупов Н. О. – омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон,
935199220 E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru*

Дар мақола дар бораи нақши асари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, Доҳии муаззами тоҷикистониён ва тоҷикони ҷаҳон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тахти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат” дар муаррифии забони мо-нишони ҳастии мо, арҷгузорӣ ба забони тоҷикӣ, ҳалли як қатор масъалаҳои баҳсталаби забоншиносии тоҷик, бозгӯи қудрату манзалат ва ҳифзи асолати забони тоҷикӣ сухан рафтааст.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, зебоипарастӣ, ҳисси эстетикӣ, риторика, меҳанпарастӣ, ҷомеа, баҳамоварӣ, ваҳдатофаринӣ, ташаккул, истилоҳот, осори хаттӣ, забони адабӣ, забони илм, муродифот.

РОЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ - ЛИДЕРА НАЦИИ «ЯЗЫК ХРАНИТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ» О СОХРАНЕНИИ ПОДЛИННОСТИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО РАЗВИТИИ

*Шарипов Шариф Раҳмонович - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой
языков Института государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан, тел: +992(92) 757 32 28; E- mail: ssssharif@mail.ru
Юсупов Н. О. – преподаватель кафедры иностранных языков Технологического
университета Таджикистана, тел: моб: 935199220, E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru*

В статье рассматривается роль основателя мира, национального единства - лидера нации великого вождя народа Таджикистана и таджиков всего мира, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона. «Язык хранителя национальной сущности », в названии, это означает, что наш язык является нашим собственным символом, и речь идет о развитии таджикского языка и решении целого ряда спорных вопросов, изложенных в таджикской лингвистике и сохранить подлинность, силу и достоинство таджикского языка.

Ключевые слова: Лидер нации, таджикский язык, языкознание, эстетизм, эстетическое ощущение, риторика, любовь к родине, общество, единство, творить единичность, формирование, терминология, письменное наследие (знаки), литературный язык, язык науки, синонимы.

THE ROLE OF THE WORK OF- THE LEADER OF THE NATION "THE LANGUAGE IS THE KEEPER OF THE NATIONAL ESSENCE" ABOUT THE PRESERVE OF THE AUTHENTICITY, POWER AND DIGNITY OF THE TAJIK LANGUAGE

Sharipov SH. PhD. on philology, the head of the Department of Languages of the Institute of Public administration under the President of the Republic of Tajikistan. +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Yusupov N.O. – Teacher of the foreign languages department of the Technological University of Tajikistan, phone : (99234) 2349327; mob: 935199220 E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru

The article examines the role of the work of the founder of peace, national unity - the leader of the nation of the great leader of the inhabitants of Tajikistan and the Tajiks of the whole world, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon ("The language is the keeper of the national essence") in the title it is represented that our language is a symbol of our own and it is a question of the development of the Tajik language and the solution of a whole series of controversial issues set forth in Tajik linguistics and preserve the authenticity, power and dignity of the Tajik language.

Keywords: The leader of the nation, Tajik language, linguistics, aestheizm, aesthetical feeling, rhetoric, love for the motherland, society, unity, to create singularity, formation (shaping), terminology, written heritage (signs), literary language, language of science, synonyms.

Чавҳари сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлатамонро дар самти сиёсати давлатӣ оид ба забон, забони давлатӣ ҳамчун омили муҳимтарини ҳастии давлат ва миллат ва, дар ин замина, ташаккули забони давлатӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани омӯзиши забони адабӣ ва ҷараёни мукаммалу муназзами риояи қоидаҳои он ба сифати арзиши олии давлатӣ дар истифодаи умум ташкил додааст.

Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки ба ин дастгирӣ ва боварии Президенти мамлакат сазовор бошем ва бо роҳи омӯзиши забони давлатии худ дар баробари таълим ва тадриси забонҳои дигар дар ташаккули забони ноби тоҷикӣ нақши худро гузорем. Барои расидан ба ин ҳадаф омӯзиши баъзе шартҳои забоншиносӣ ва забондонӣ ҳамчун яке аз рукнуҳои ташаккули фарҳанги худшиносӣ мутобиқи матлаб аст.

Зеро ҷараёни ҷаҳонишавӣ¹¹ (глобализатсия) дар баробари омилҳои мусбӣ эҷодгари чандин хусусияти манфист, ки онҳо метавонанд, новобаста аз макону шароит барои пешрафти ҷомеаи солими ин ё он халқу миллат хатар оранд.

Яке аз омилҳои ғайриқобили қабули ҷаҳонишавӣ бологузори як қатор арзишҳои умумибашарӣ аз арзишҳои олии давлатию миллӣ маҳсуб мешавад, ки дар ин росто, арҷгузори омӯзиши забонҳои хориҷӣ нисбат ба забони тоҷикӣ дар шумори онҳост.

Дар ин замина, як зумра ҷавонони мо ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ гаравида, на танҳо аз асолати забони давлатӣ дур мондаанд, балки дар муошират аз рукнуҳои одии меъёрҳои забон истифода намеkunанд. Дар муошират бо забони тоҷикӣ аз вожаҳои шевагӣ ва то андозае “хушқу хароб” корбаст менамоянд, ки як навъ беэҳтиромӣ ба

---

¹¹ Ҷараёни ҷаҳонии сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва диниест, ки ҷамоҳангшавии интегратсионӣ (наздикшавӣ) ва шаклан ягонашавии башариятро дар зоҳири худ инъикос менамояд.

забони давлатӣ ҳамчун яке аз мукаддасоти кишвар ва як тарзи безътиной ба модари худ аст.

Чунончи, дар забони бойи тоҷикӣ зарфҳо ва сифатҳои гуногун мавҷуданд, ки вобаста ба феълҳо корбаст шуда, пуробурангии забони моро бозгӯ менамоянд. Масалан, рост рафтан, дуруст нишастан, бурро сухан кардан, ором хобидан, охиста хӯрдан, хуб дидан, бад нагуфтан, хуш пазируфтан, нохуш шудан, зуд омадан, барвакт омадан, бегоҳ рафтан, ором шудан, бадхашм шудан ва амсоли инҳо. Аммо, мутаассифона, имрӯз дар забони гуфтугӯии бархе аз ҷавонони мо бо ҷойи ҳамаи сифат ва феълҳои мазкур як вожа-“хушрӯ”(базеб) ва антоними он “безеб” истифода мешавад, ки аз як тараф “саркӯбкунӣ” ва маҳдуднамоии доираи истеъмоли вожаҳои адабиёт ва аз ҷониби дигар “хушк” ва “беобуранг” намудани баёни онҳост. Чунончи, хушрӯ рафтан, хушрӯ нишастан, хушрӯ сухан кардан, хушрӯ хобидан, хушрӯ хӯрдан, хушрӯ дидан, хушрӯ гуфтан, хушрӯ қабул кардан, ҳолаш безеб шуд, хушрӯ омадан, безеб омадан, безеб рафтан, ҳолаш хушрӯ шуд ва амсоли инҳо.

Дигар вожае, ки зиёд истифода мешавад, “бад”(ганда) буда, ба ҷойи як села калимаҳои зебо истифода карда мешавад. Чунончи, хуби бад, дарози бад, кутӯҳи бад, баланди бад, пасти бад, сиёҳи бад, сафеди бад, хароби бад, фарбеҳи бад ва амсоли онҳо ва дар мавриди дигар шакли “ганда”- ганда хуб, ганда дароз, ганда кутӯҳ, ганда базеб, ганда хароб, ганда фарбеҳ, ганда сафед, ганда сиёҳ ба ҷойи ниҳоят хуб, бисе хуб, каме бад, андаке нохуб, бисёр сафед, бениҳоят сиёҳ, хеле дароз ва ғайра.

Дар марҳалаи сифатан нави давлатдорӣ мо, тоҷикон, таълиф ёфтани асари гаронбаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, Доҳии муаззами тоҷикистониён ва тоҷикони ҷаҳон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат” аз як ҷиҳат барои муаррифии забони мо-нишони ҳастии мо хизмати бузургро ба анҷом расонида бошад, аз ҷониби дигар арҷгузори ба забони миллат, ҳалли як қатор масъалаҳои баҳсталаби забоншиносии тоҷик ва бозгӯи қудрату манзалат, ҳифзи асолати забони тоҷикӣ аз гузашта то ба имрӯз аст. Пешвои миллат гуфтааст, ки: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замони таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад”[2,3].

Аз ин рӯ, бояд донист, ки имрӯз хизмате, ки асари “Забони миллат-ҳастии миллат”-и Пешвои миллат дар густариши забони тоҷикӣ кардааст ва хоҳад кард на камтар аз нақши “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров дар шинохти ҳувияти миллии мо.

Зеро асари “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров дар як марҳилаи муайяни таърихӣ барои шинохти миллати тоҷик нақши бузургро бозида бошад, имрӯз асари “Забони миллат-ҳастии миллат”-и Пешвои миллат ба бисёр нукоти баҳсталаби марбут ба забони тоҷикӣ нукта гузошта, бо далелҳои муътамад масъалаҳои забоншиносии тоҷик илман исбот карда шуда, баъзе ҳадҳои забоншиносон ва шарқшиносони хориҷӣ, аз ҷумла таҳмини В.В.Бартолд “дар бораи дар даври исломӣ аз шакли пешинаи “таҷик” пайдо шудани шаклҳои баъдии “тозӣ” ва “тозик” рад карда шудаанд.

Дар ҳамаи мароҳили таърихӣ шоҳону амирон ва роҳбарони давлат барои густариши забон ва фарҳанг нақши калидӣ бозидаанд ва дар оянда низ ин гуна мавқеъро ишғол хоҳанд кард. Аз ин рӯ, Пешвои миллат “забонро дар паноҳи давлат ва давлатро дар паноҳи забон” гуфтааст.

Мавриди зикр аст, ки Пешвои миллат дар баробари ҳамаи он хизматҳои нотакрор, беназир ва ҷовидонааш, ки дар наҷот ва эҳёи миллату давлати тоҷикон ба сомон расонид ва тавонист, ки на танҳо Тоҷикистони маҳбубро аз вартаи ҳалокат

начот диҳад, балки дар марҳилаи сифатан нави таърихӣ як Тоҷикистони навро эҷод намуд ва ба сифати давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, соҳибхтиёр, дунявӣ ва ягона онро ба арсаи олам муаррифӣ намуд, ба асолати забони тоҷикӣ умри ҷовидона бахшид.

Агар ба тӯли таърих назар андӯзем, дар гузашта шоҳону амироне ба чашм мерасанд, ки забонро дар паноҳи давлат гирифтаанд, аммо дар таърихи давлатдорӣ мо аз гузашта то имрӯз ягона сарвари давлате, ки дар бораи вачҳи тамсия (генезис ва эволютсия) забони давлатӣ асари гаронбаҳо ва ҷовидона навишт Пешвои миллат аст, ки имрӯз дар байни омма бо номи “Забони миллат-ҳастии миллат” маъруфият дорад.

Дар асари “Забони миллат-ҳастии миллат” тамоми сайри таърихии забони мо илман асоснок ва даврбандӣ гардида, мақоми забони тоҷикӣ дар гурӯҳбандии забонҳои эронӣ мушаххасубориз ба қалам дода шудааст[2,25-54].

Пешвои миллат вожаи “тоҷик”-ро аз нигоҳи вачҳи тамсия дида андӯхта, дар бораи муродифоти он, хостгоҳ, меҳан, замони пайдоиши забони тоҷикӣ ва номҳои он дар марҳилаҳои генезисӣ, истиқлол ва масъалаҳои тоҷикшиносӣ илман изҳори назар намуда, дар заминаи ақоиди олимони машҳури забоншинос ва шарқшиноси рус ва Шарқу Фарб, ёдгориҳои таърихӣ, санадҳои муътамад, асарҳои таърихӣ-масъалаҳои мавриди назарро пурра баррасӣ намуда, дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба нукта гузоштааст.

Дар асари Пешвои миллат таҳти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат” ҳамчунин, таърихи забони мо дар давраҳои муайяни таърихӣ(истилои араб, аҳди Тоҳириён, Саффорӣён, Сомониён, Ғазнавиён, Зиёриён(Повандиён),Оли Бӯя, Салҷуқиён, Ғуриён, Хоразмшоҳиён) ба қалам дода шуда, вижагиҳои он марҳила ба марҳила иброз шудаанд.

Пешвои миллат ҷойгоҳи забони тоҷикиро дар байни забонҳои эронӣ мушаххасан ва илман муайян намуда, роҷеъ ба забони мардуми ориёӣ, решаҳои асили забони тоҷикӣ, хостгоҳ, меҳан, замони пайдоиш ва номи забони тоҷикӣ андешаҳои илмӣ худро иброз доштааст.

Дар асари “Забони миллат-ҳастии миллат” ҳамчунин, оид ба истиқлол ва масъалаҳои тоҷикшиносӣ сухан рафта, аз нахустин осори хаттӣ назму насри тоҷикӣ, намунаҳои хаттӣ забони тоҷикӣ, замина ва омилҳои ташаккули забони адабии мо ёдоварӣ шуда, хусусиятҳои забони тоҷикӣ ҳамчун забони илм ва пайдоиш ва ташаккули истилоҳот дар забони илмӣ ва адабии мо нукоти арзишманди илмӣ баён гардидааст.

Дигар масъалаи ниҳоят арзишманди марбут ба забони тоҷикӣ, ки дар асари мазкур ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст, густариши забони мо ба минтақаҳои дигари ҷаҳон, ба сифати забони байналмилалӣ-баромад намудани забони тоҷикӣ аст, ки Президенти мамлакат дар ин маврид дар баробари таъсири забонҳои бегона ва нуфузи онҳо ба забони тоҷикӣ роҷеъ ба таъсир ва нуфузи забони тоҷикӣ ба соири забонҳои олам сухан гуфта, хусусиятҳои асосии забони мо: баҳамоварӣ, ваҳдатофаринӣ ва тавоноии онро зикр намудааст.

Пешвои миллат, воқеан, хусусиятҳои таърихӣ-сиёсии забони тоҷикиро дар тӯли таърих нишон дода, вижагиҳои онро дар се хосият(сифат) - **баҳамоварӣ, ваҳдатофаринӣ ва тавоноӣ** (муқтадирӣ) инъикос намудааст.

Баҳамоварӣ , ба назари Пешвои миллат, сифати аввалиндараҷаи забони тоҷикӣ буда, забони мо маҳз тавассути ҳамин хосият як миллати ягонаву воҳид эҷод намуда, лаҳҷаву ғӯишҳоро ба ҳам овард ва як забони умумӣ-расмӣ сохт.

Президенти мамлакат менависад: “Тавре ишора кардем, дар замони ғалабаи араб дар сарзамини васеи Эрон ва Хуросону Варорӯд (арабҳо баъди тасарруф онро ба

забони худ Мовароуннаҳр, яъне кишвари он сӯйи рӯд (рӯди Ому) гуфтанд), мардум ба лаҳҷаҳо ва забонҳои гуногуни маҳаллии эронӣ гуфтугӯ мекарданд. Тадричан зери таъсири омилҳои мухталифи иҷтимоиву иқтисодӣ яке аз шоҳҳои қавитару ғанитарии онҳо лаҳҷаву ғӯишҳои ба ҳам наздику хешованди нисбатан заифтарро дар атрофи худ муттаҳид карда, барои ҳамаи он қавмҳо забони расмӣ гардид” [2,15].

Ба андешаи Пешвои миллат, ваҳдатофаринӣ сифати дуҷуми забони тоҷикӣ буда, қавмҳои ҳамнаҷоду хешовандро муттаҳид намуд, ки дар атрофи як забони умумӣ, забони ба ҳамаи ин қавму наҷодҳо хеш ваҳдати забонӣ офарид ва барои ташаккули миллати ягонаву воҳид заминаи бозғатимод фароҳам овард.

Президенти мамлакат менависад: “Болотар аз ин, ин раванд на танҳо лаҳҷаву забонҳо, балки қавмҳои ҳамнаҷоду хешовандро дар атрофи як забони умумӣ-забоне, ки барои ҳеч кадоми ин қавмҳо бегона набуд, чамъ оварда, заминаро барои падид омадани забони адабии тавоно ва ташаккули миллати ягонаву воҳид муҳайё сохт” [2,15].

Вижагии сеюм ва бисёр муҳиму аслии забони моро Пешвои миллат дар тавоноии он доништааст. Дар ин маврид рақобатпазирии забони тоҷикӣ дар муқобили забонҳои калон ва муқтадири дунё дар мароҳили гуногуни таърихӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, исбот гардидааст, ки маҳз устувории сарфӣ ва наҳвии забони мо, меъёрҳои хоси забони адабии тоҷикӣ, принципҳои мустаҳками ташаккули забонӣ, як навъ истиқлоли адабӣ ва решапайвандии бисёр зичи забонҳои эронӣ боис гардидааст, ки аз пайдоиш то ба имрӯз асолати забони тоҷикӣ поку беолоши ҳифз карда шавад.

Президенти кишвар гуфтааст: “Забони тоҷикӣ дар тӯли таърихи чандиҳазорсолаи хеш бо вучуди он ҳама рӯёруй бо чандин забонҳои тавоноии дунё чеҳраи воқеии худро нигоҳ доштааст, ки ин далели тавоноии бунёдии ин шоҳи забони ориёӣ аз даврони бостон то имрӯз мебошад” [2,446]. Дар ин замина, устувории забони тоҷикӣ дар муқобили таъсири забонҳои гуногун тавонистааст, ки асолати ин забонро то ба имрӯз ҳифз намояд. Таъсирпазирии забонҳои бегона дар тӯли таърих ба забони тоҷикӣ яке аз мавзӯҳои калидии асари мазкур буда, таъсири мутақобилаи забони мо, яъне таъсирпазирии забони форсии тоҷикӣ низ ба забонҳои дигар мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудаанд, ки нукоти мавриди назар арзиши илмию таърихӣ асарро ба маротиб афзун намудааст.

Дар ҳамаи даврҳои таърихӣ забони тоҷикӣ дорои ҷанбаҳои устувори сарфию наҳвӣ буда, дар ҷавҳари худ калимаҳои аслии худро ҳифз намудааст [7,9].

Фарҳанги суханварии халқу миллатҳо ба дараҷаи ташаккули забони адабии онҳо алоқаманд аст [6,180].

Мардуми тоҷик дар ҷаҳони забони худ як навъ одоби гуфтугӯ, одоби каломро инъикос намудааст [4,2].

Президенти кишвар забони тоҷикиро яке аз далелҳои муҳимтарин дар мавриди пайванди наҷодии мардуми ориёӣ доништа, гуфтааст, ки: “Яке аз муҳимтарин далелҳои раднопазир дар мавриди тоърих ва пайванди наҷодии мардумони ориёӣ ва ё ба истилоҳи дигар ҳиндуэронӣ муштаракот ва шабоҳату ҳамгуниҳои забонии мардумони ориёӣ эронӣ ва ориёӣ ҳиндӣ маҳсуб мешаванд. Дар илми забоншиносии ҷаҳон истилоҳи “ориёӣ” ҳамчун номи этникӣ ва номи забони мардумони ҳиндуэронӣ бар пояи мақом ва маъноии воқеии таърихӣ он мавриди қабул ва истифодави умум қарор гирифтааст” [2,446].

Дар асари Пешвои миллат таҳти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат” забони навиштори тоҷикӣ-имлоии тоҷикӣ дар марҳилаҳои таърихӣ ба қалам дода шуда, роҷеъ ба замина ва омилҳои ташаккули забони адабии тоҷикӣ таҳқиқи илмӣ гаронарзиш

сурат гирифта, ба забони илм мубаддал гардидани забони тоҷикӣ дар марҳилаҳои таърихӣ ишора рафта, ташаккули истилоҳот, бавежа истилоҳоти илмӣ дақиқан бозгӯ шуда, куҳантарин намунаҳои хаттии забони тоҷикӣ ба сифати намунаи қадимаи имлои забони мо шарҳу тавзеҳ ёфта, аз нахустин осори хаттии назму насри тоҷикӣ ба сифати сарчашма ва далели рушду нумӯи забони тоҷикӣ ҳамчун забони адабӣ ва илм ёдоварӣ гардидааст.

Агар забон бо ҳар роҳ нобуд карда шаванд, ҳамон миллату халқ худ аз худ нобуд хоҳад гашт. Ҳадаф аз густариши забони кишварҳои абарқудрат то андозае дар ҳамин мабно нуҳуфтааст.

Хулоса, асари Пешвои миллат таҳти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат”, ки бо теъдоди кам чоп шудааст, бояд ки бо теъдоди зиёд чоп карда шавад. Зеро он на танҳо ба сифати китоби таърихӣ илмӣ ва забоншиносӣ, балки ба сифати намунаи олии меъёрҳои забони адабии ҳозираи тоҷик дар рушди ҷанбаҳои забоншиносӣ, ба ин восита, зебоипарастӣ, эстетикӣ, риторикӣ ва меҳангароии ҷомеа таъсири амиқ хоҳад гузошт.

Дуюм, дар баробари нашри зиёд ба сифати китоби таълимӣ(дарсӣ) дар синфҳои болоии мактабҳои миёна ва дар курсҳои поёнии мактабҳои олӣ ба роҳ монда шавад. Ба ин восита мо на танҳо ба насли наврас таърихи пайдоиш ва иқтидори забони тоҷикӣ, меъёрҳои адабии онро мефаҳмонем, балки ғурури меҳанпарастии онҳоро афзун менамоем ва дар роҳи худшиносии онҳо сарчашмаи муътамад ба шумор меравад.

Сеюм, омӯзиши ин асари бузург ба тариқи курсҳои кӯтоҳмуддат бояд ки дар тамоми мақомоти давлатӣ ба роҳ монда шаванд.

Чорум, аминам, ки рӯи ин асари бузург таҳқиқоти илмию монографӣ ба вуҷуд омада, арзишҳои олии илмии он дақиқан муайян карда мешавад.

Панҷум, ин асари ҷилди якум аст. Бо он ки вақтҳои астрономии Пешвои миллат ҳамчун Президенти кишвар ба идораи давлатӣ сарф карда мешавад, аминам, ки дар баробари хизматҳои бисобиқа, беназир, ҷовидона, таърихӣ ва безаволаш дар ҳаққи миллату давлати тоҷикон каме бошад ҳам, вақт ёфта, китоби баъдии онро иншо менамоем.

Шашум, Пешвои миллат забоншиносони моро вазифадор кардааст, ки рӯи масъалаи мушаххас намудани даврабандии таърихи иншқишофи забонҳои эронӣ пажӯҳишҳои тозаро анҷом диҳанд. Аз ин рӯ, ба пиндори мо, забоншиносони мо бояд ин масъаларо дар ҳошияи омӯзиш ва таълими “Забони миллат-ҳастии миллат” вазифаи ҳамаҷуз ҳуд қарор диҳанд.

Аминам, ки муассисаҳои телевизионӣ сари муаррифии муҳтавои асари Пешвои миллат таҳти унвони “Забони миллат-ҳастии миллат” зиёдтар мизҳои мудаввар гузаронида, нақши асари мазкурро дар роҳи муаррифӣ ва ҳифзи асолати забони тоҷикӣ бештар инъикос менамоем.

Китобнома:

- 1.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- 2.Раҳмон, Эмомалӣ.Забони миллат-ҳастии миллат.Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016.- 516 с.
- 3.Раҳмонов Э.Ш.Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз ориён то Сомониён.– Лондон, 2000.- 201 с. (3)
- 4.Зехнӣ, Т. Одоби калом//Маориф ва маданият. 4 ноябри соли 1979.
- 5.Ҳичозӣ, Муҳаммад. Ҳазору як суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1996.-146 с.

- 6.Формановская, Н.И. Культура общения и речевой этикет. – М.: ИКАР, 2002.-224 с.
7.Шукуров, М. Маданиятисухан чист?// Машъал №3, 1971. –С.9.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Юсупов Н. – преподаватель кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана,
935199220 E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru

Рахимова К. – преподаватель кафедры иностранных языков
Технологического университета Таджикистана, тел: (99234) 2349327.

В статье рассматриваются сопоставительное исследование систем юридических терминов и понятий в английском, таджикском и русском языках. В связи с этим, авторами проводится сопоставительный анализ отдельных терминов и способы их перевода с английского языка на русский и таджикский языки.

Ключевые слова: лингвистика, юридические термины, сопоставление, терминосистемы, словарное соответствие, классификация, соотношение, межотраслевая терминология.

ВИЖАГИҲОИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ, ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Юсупов Н. О. – омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷӣ,
Донишгоҳи Технологи Тоҷикистон,
935199220 E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru

Рахимова Қ. – омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷӣ,
Донишгоҳи Технологи Тоҷикистон,
тел: (99234) 2349327;

Дар мақолаи мазкур тадқиқоти муқоисавии сохтори истилоҳоти ҳуқуқӣ ва мафҳуми онҳо дар забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ ва аҳамияти онҳо ҳам дар тарҳи назариявӣ ва ҳам дар тарҳи амалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: истилоҳоти ҳуқуқӣ, лингвистика, таҳлили муқоисавӣ, терминосистемаҳо, таносуби фарҳангӣ, тасниф, истилоҳоти байнисоҳавӣ, тарҷума, эквивалентҳо.

THE MAIN FORM OF THE LEGAL TERMINOLOGYS IN ENGLISH, RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

Yusupov N. O. – Teacher of the foreign languages department of the
Technological University of Tajikistan,
935199220 E- mail: yusupov_narzullo@mail.ru

Rahimova Q. – Teacher of the foreign languages department of the
Technological University of Tajikistan, (99234) 2349327.

The article deals with a comparative study of legal systems of terms and concepts in English, Tajik and Russian languages. In this regard, it carried out a comparative analysis of some of the terms and methods of translation from English into Russian and Tajik languages.

Keywords: linguistics, legal terms, comparison, terminosistemy, dictionary conformity, classification, correlation, intersectoral terminology.

Юридическая терминология широко используется не только в профессиональной среде, но и в других сферах языковой коммуникации, поэтому существует большой спрос на изучение языка права для специальных целей.

Юридическая терминология является уникальным объектом исследования, так как характеризуется большим разнообразием сфер применения по сравнению с другими терминосистемами. По сведениям Комиссии по жанрам юридических текстов (Великобритания), количество используемых в профессиональной сфере типов текстов насчитывает около семидесяти. Такое жанровое многообразие обусловлено множественностью источников права и развитостью англосаксонской правовой семьи, к которой причисляются, прежде всего, правовые системы США и Великобритании.

Проводить сопоставительное исследование систем юридических терминов и понятий в английском, русском и таджикском языках довольно сложно, так как сопоставляются не столько сами термины, сколько разные правовые системы (как известно, существуют глубокие различия между таджикско-российским кодифицированным и англо-американским прецедентным правом, которые проявляются в том числе и на уровне терминологии). Словарное соответствие часто не дает правильного представления о лексической единице, так как за аналогичными терминами в двух языках стоят разные понятия или разный объем значения близких по смыслу понятий. Например, «prosecutor» переводится «прокурор» («айбдоркунанда»), однако функции этих фигур в системах американского и российского права не совпадают, и американец, услышав слово «prosecutor», представляют себе нечто иное по сравнению с тем, что вкладывает в слово «прокурор» русскоговорящий и таджикскоговорящий носитель языка.

В связи с этим, по нашему мнению, существует насущная необходимость проводить не просто сопоставительный анализ отдельных терминов и описывать способы их перевода с английского языка на русский и таджикский или с русского и таджикского языков на английский, а провести комплексное контрастивное исследование терминологических систем по отдельным отраслям права.

Для этого прежде всего необходимо определить статус термина в лексической системе языка и признаки, отличающие его от нетерминологических лексем. Ф. де Соссюр видит основное отличие терминов от общеупотребительных слов в следующем: «Слово как знак имеет немотивированную, произвольную природу, а термин - знак

специальной семиотической системы, обладающей номинативно-дефинитивной функцией: номинативной потому, что термин (как слово) обозначает целый сложный фрагмент из общей системы смыслов»¹².

При сопоставлении слова и термина можно выделить следующие особенности последнего:

- соотнесенность значения не с отдельным предметом или явлением, а с классом или родом предметов или явлений;
- соотношение не с бытовым понятием или общим представлением, а с научным или техническим понятием;
- необходимость функционирования термина в рамках строго определенной терминосистемы; термин всегда член терминосистемы;
- более высокая степень абстрагирования от действительности, вплоть до разрыва с ней;
- связь термина с определенной профессиональной деятельностью, которая требует определенных знаний и обучения для употребления терминологической лексики.

Приведенные отличия терминологии от общеупотребительной лексики выявлены лингвистами. Интересно проанализировать, какие критерии выдвигают юристы при рассмотрении вопроса об отличительных признаках юридического термина. Обратимся к фундаментальному исследованию «Юридическая терминология: формирование и состав» С.П. Хижняка, в котором дается классификация признаков, предъявляемых к термину юристами. По мнению автора, термин должен быть:

1. единым, то есть употребляться в данном законе или ином нормативном акте в одном и том же смысле, быть однозначным в пределах одной системы;
2. общепризнанным, а не изобретенным законодателем только для данного случая, недопустимо использование термина в каком-то особом смысле;
3. стабильным, то есть смысл и значение термина не должны изменяться в зависимости от контекста;
4. логически связанным с другими терминами данной системы;
5. соотнесенным с профессиональной сферой употребления.

Если сравнить рассмотренные выше группы признаков, то становится очевидным, что юристы и лингвисты понимают под термином несколько разные вещи, хотя имеются и сходные критерии. Понимание юристов значительно шире, так как они относят к категории терминов даже слова, которые в текстах законов употребляются в своем основном общелингвистическом значении. Подобные лексемы с точки зрения более строгого лингвистического подхода нельзя отнести к категории терминов, т.к. не имеется достаточных оснований для терминологизации этих понятий.

Как юристы, так и лингвисты отмечают независимость термина от контекста, при этом значение термина раскрывается в его дефиниции, а не в контексте, как это происходит с общеупотребительной лексикой. Таким образом, слово переходит из общелитературного языка в язык профессиональный и становится элементом терминосистемы.

К сожалению, более подробный анализ различий в подходах к проблеме терминологизации лексики с точки зрения юридического или лингвистического анализа лежит за рамками данной статьи и требует дальнейшей разработки. Целью нашего

---

¹²Соссюр.Ф. Труды по языкознанию. - М, 1977, С.126.

краткого обзора было продемонстрировать, что разработка целостной концепции юридической терминологии требует совмещения подходов представителей разных наук и на данный момент находится на стадии формирования.

Для более четкого описания юридических терминологических систем необходимо разработать классификацию терминов данной предметной области, в связи с чем возникает необходимость выбора классификационных оснований. Одним из таких оснований может являться фактор принадлежности слова к подязыку определенной сферы деятельности. Остановимся подробнее на разработанных ранее классификациях юридической терминологии.

Классификация, разработанная А.С. Пиголкиным, проводится по вертикальному и горизонтальному принципам. На вершине вертикальной классификации будет терминология, закрепленная в основном законе и других законодательных актах, то есть общеправовая терминология, которая объединяет термины, используемые во всех отраслях права и обозначающая самые широкие понятия.

Горизонтальная терминология охватывает различные виды межотраслевых и отраслевых терминосистем. Межотраслевая терминология – это термины, используемые в нескольких отраслях права. Основной объем юридических терминов приходится на межотраслевую терминологию, в то время как количество отраслевых терминов сравнительно невелико¹³.

Несколько иную классификацию мы находим у Д.И. Милославской¹⁴, которая выделяет следующие группы терминов:

1. общеупотребимые;
2. общеупотребимые, имеющие в нормативном акте более узкое, специальное значение;
3. сугубо юридические;
4. технические.

Существуют и другие классификации юридической терминологии, однако для целей данной статьи достаточно приведенных выше классификационных оснований.

Терминология правовой сферы отличается от терминосистем других областей знаний. Можно отметить значительное влияние латыни на формирование правовой терминологии, что привело к утрате связи между юридическим и общелитературным языками. Правовая терминология в процессе становления правовых институтов в Англии отделилась от общего языка и стала понятной только посвященным. Заимствованные из латыни слова стали узкоспециальными (исследователи отмечают, что сохранилось до 10% прямых латинских заимствований). Другой особенностью можно считать то, что в правовых терминосистемах создается особое единство лексических единиц, особая их сочетаемость и особые связи между словами, происходит дифференциация широкого и узкого значения слова в рамках данного терминологического поля (так, в юридическом языке узкоспециальное значение

---

¹³Пиголкин А.С. Язык закона. – М. 1990, с.8.

¹⁴Милославская Д.И. Типовые трудности семантической интерпретации юридического текста. – В сб.: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. - Барнаул, АГУ, 2000, 272 с.

приобретают такие слова, как "право" - "ҳақ" ("хуқуқ"), "совокупность" - "мачмӯъ", "состав" - намуд" ("ҳайат", "таркиб") - "состав преступления" - "намуди ҷиноят" и др.

Мы считаем, что для удобства анализа юридическую лексику можно разделить на классы по способу номинации понятия (термины, термины-синонимы, профессионализмы). Другим параметром является принадлежность к определенной отрасли права, что дает основания для отнесения лексемы к классу общеюридической или отраслевой лексики (значения отраслевых терминов могут быть адекватно поняты только в подсистеме соответствующей отрасли права). Третьим параметром классификации специальной лексики является выделение реалий, которые представлены топонимами, антропонимами, апеллятивами и фразеологизмами: OldBaily – Олд-Бейли, Центральный уголовный суд, топоним по названию улицы в Лондоне, где он находится; Mirandawarning – официальное объявление подозреваемому его прав, антропоним по названию известного судебного дела «Миранда против штата Аризона» (1966); rocketveto - «карманное вето» - «ветои чебӣ» (мавкуф гузоштани лоихаи қонун аз ҷониби президент), косвенное вето президента США, апеллятив (нарицательное имя существительное).

Классификационные основания по принадлежности термина к определенному классу, по способу номинации и по выделению типа реалии актуальны как для описания терминологических систем одного языка, так и для контрастивных исследований. При сопоставлении правовой терминологии английского, русского и таджикского языков появляются другие классификационные признаки.

Кроме того, существуют различия в использовании юридической терминологии в американском и британском вариантах английского языка. Приведем несколько характерных примеров:

- министерство иностранных дел: State Department (USA)
Foreign and Commonwealth Office (UK)
- министерство финансов: Treasury Department (USA)
Treasury (UK)
- министерство юстиции: Department of Justice (USA)
Department for Constitutional Affairs
- министерство образования: Department of Education (USA)
Department for Educational Skills (UK)
- Attorney General: министр юстиции (США).
Генеральный прокурор (Великобритания)

Указанные различия представляют значительные трудности для перевода, так как практически не фиксируются двуязычными словарями.

Другим характерным примером специфики британской и американской терминологических систем является классификация преступлений. Подробно эта тема рассмотрена в работе русского правоведа Е.С.Максименко¹⁵.

Первоначально система классификации в английской и американской юридических терминологиях совпадала. Все преступления подразделялись на felonies (ҷиноятҳо), misdemeanours (ҷиноятҳо, амали ҷазододашуда) и treasons (хиёнат) с родовым термином crime (ҷиноят). По старой классификации felony подразделялись на:

---

¹⁵Максименко Е.С. Национально-культурная специфика отраслевых терминотем (на материале английской и американской юридической терминологии). – Автореф. канд.дис..., М., 2002.

felony at common law, capital felony, statutory felony. Misdemeanour включал два класса: misdemeanor at common law, high misdemeanor.

В соответствии со старой классификацией в микрополе, представленное родовым термином felony, входили номинанты treason и sedition (ошӯб, тарғиботи зидди ҳукуматӣ). Такая классификация преступлений существовала в английском и американском праве с конца XIX века. Однако в 1967 году в английской юридической терминологии появилась новая классификация, основанная на выделении непосредственно объекта преступления. В английской юридической терминологии родовым термином для рассматриваемой таксономической структуры стал термин offence (ранчиш, таҳқир). Термин crime (ҷиноят) стал обозначать понятия, ранее выражавшиеся терминами felony и misdemeanour. Вместо терминов felony, misdemeanour и treason используются составные термины, образованные на базе термина crime с различными распространителями, ограниченными предложными конструкциями: crime – crimeagainstthestate, crimeagainstjustice, crimeagainstreligion, crimeagainstreputation, crimeagainstsecurity, crimeagainstmorality.

В соответствии с новой сложившейся моделью правовой культуры произошло дальнейшее перераспределение существующих терминов по микрополям. Так, crime against reputation включают: libel (a method of defamation expressed by print, writing, pictures, or sign), defamation (an intentional false communication, either published or publicly spoken, that injures another's reputation or good name), slander (speaking of defamatory words tending to prejudice another in his reputation, community standing, office, trade, business or means of live hood) (см. Black's Law Dictionary).

В современной американской юридической терминологии сохранилась старая, заимствованная из английского права классификация, объединяющая понятия, выражаемые терминами felony и misdemeanour.

Родовым термином в американской таксономии в отличие от английской является термин crime, а не offence. Термин criminal offences включает в себя: offences against persons (например, murder, manslaughter), offences against habitation and occupation (например, burglary, arson), offences against property (например, larceny), offences against morality and decency (например, adultery), offences against public order and government (например, treason).

Кроме того, в американской правовой системе существует классификация преступлений по степени тяжести, в соответствии с которой термин crime имеет видовые номинанты, которые дифференцируются с помощью буквенных индексов А, В, С, например, Afelony, Bfelony, Cfelony и Amisdemeanour, Bmisdemeanour, Cmisdemeanour. Такой классификации в английском уголовном праве не существовало и не существует.

Перечисленные различия в английской и американской терминологии вызывают сложности при переводе соответствующих терминов на русский и таджикский языки, поскольку в российской и таджикской правовой системе существует своя классификация преступлений, отличающаяся как от британского, так и от американского вариантов. При сопоставительном анализе терминологии необходимо учитывать, что в основе терминологических систем лежат разные правовые доктрины: романо-германская для Российской и Таджикистанской правовой системы и англосаксонская для английского и американского права.

Континентальная система права имеет ряд отличий от англо-американской системы. Так, например, характерной особенностью последней является разделение на статутное право (statute law – қонуни навишташуда) и общее право (common law –

хукуки умумӣ). Источником статутного права является законодательство. Общее право складывается из большого количества судебных прецедентов, то есть решений, устанавливающих определенный правовой принцип (*ratiojuris* – усули хукуқӣ), обязательный для применения при рассмотрении аналогичного дела. Таким образом, за прецедентом признается правоустанавливающая роль.

Особенности правовой доктрины сказываются на использовании терминологии, поэтому подбор эквивалентных соответствий для адекватного перевода терминов возможен только после исследования взаимосвязей внутри каждой терминологической системы, а также после изучения межсистемного соотношения терминов. Необходимо еще раз подчеркнуть, что объектом исследования в этом случае становятся не отдельные термины, а соответствующие терминологические поля.

Сопоставительное исследование русской, таджикской и английской юридической терминологии имеет большое значение не только в теоретическом, но и в практическом плане. Это обусловлено острой нехваткой учебных пособий и словарей для юридического перевода. Существует насущная необходимость подготовки специалистов, способных точно переводить юридические тексты разных жанров в письменной и устной форме. Без специальных учебников и словарей такая задача трудно выполнима, поскольку в настоящее время учащимся предлагаются пособия по юридическому переводу, содержащие переводные эквиваленты отдельных терминов и терминологических словосочетаний вне связи с целостными терминосистемами. При этом не ставится задача ознакомиться с различиями между этими правовыми системами, хотя без изучения соотношения англо-американских юридических терминов с их русскими и таджикскими эквивалентами качественный специальный перевод невозможен.

Литература:

1. Кобрин Б.Н., Головин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
2. Максименко Е.С. Национально-культурная специфика отраслевых терминосистем (на материале английской и американской юридической терминологии). – Автореф. канд.дис..., М., 2002. – 28с.
3. Милославская Д.И. Типовые трудности семантической интерпретации юридического текста. – В сб.: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. - Барнаул: Изд-во АГУ, 2000. - 272 с.
4. Пиголкин А.С. Язык закона. – М. 1990.- 176 с.
5. Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. – М: Прогресс, 1977-423 с.
6. Хижняк С.П. Юридическая терминология: формирование и состав.- Саратов,1997. – 137с.

Шуъбаи табъу нашри Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ба матбаа _____ супорида шуд. Чопаш _____ ба имзо расид.
Андозаи 62x84 1/16. Коғазӣ офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Хуруфи Times New Roman Tj. Адади нашр 100 нусха.